

Kovara zimane kurdî

KANÎZAR

Hejmar 7, 8-9/2016

NAVEROKA HEJMAR 7

Sernivîsar

Bi hemû rengên zimanê me, r. 3

Husein Muhammed

Cînavên kurdî (beşa 2) r. 4 – 59

Nasandin

"Ferhenga Hiqûqî" ya Hüseyin Özdemir, r. 60 – 62

Peter Trudgill (w: Hesên Qazî)

Ziman û çînî komelayetî 63 – 78

Nirxandinek li ser rewşa zimanê kurdî

"Kurdistan dibe erebîziman", r. 79 – 81

Rêzimanê kurdî ya 90-salî

"Kurmanciya Behdînan" ya R. F. Jardine, r. 82 – 84

Özlem Kılıç

Zazakî de negatîfîye, r. 85 (hemû teza masterê wek pêvek)

Mesûd Serfiraz

Kovara Hetawî Kurd, r. 86 – 99

Peyvnasî

Pere/pare yan dirav, meydan an qad, zengîn an dewlemend...?, r. 100 – 101

Hevpeyvîn

Li gel Dr. Amr Tahir Ehmed li ser "zimanên kurdan", r. 102 – 116

Rêziman

Paşgirên kesî yên lêkeran û dîroka wan, r. 117 – 135

Ednan Ehmed

Tewawkerî yarîde yaxud berkarî narastewxî? r. 136 – 143

Songül Gündoğdu

Noun-Verb Complex Predicates In Kurmanji Kurdish, p. 144 – 173

Joyce Blau

History of Kurdish Studies, p. 174 – 184

Zarname

Ferhengoka zimannasîyê kurdî-înglîzî r. 185 – 204

Kanîzar çawa dinivîse?

Kurterêbera rastnivîsînê, r. 205

Sernivîsar

Bi hemû rengên zimanê me

Kanîzar kovara zimanê kurdî ye. Gava ku em dibêjin "zimanê kurdî", mebesta me hemû rengên kurdî ne: kurmancî, soranî, zazakî, hewramî...

Wek hejmarên berê, ev hejmar jî bi vekolînên bi çend zarên kurdî dagirtî ye. Vê carê nivîsar bi kurmancî, soranî û zazakî hene. Ev sinordariya bi sê lehceyan jî ne merema me ye lê vê carê tenê bi van zaravayan berhem bo weşanê ghiştine me.

Di vê hejmarê de **Husein Muhammed** vekolîna xwe ya li ser *cînavan* bi 55 rûpelên din jî bi kurmancî didomîne. Ew di nivîsara xwe ya din ya vê hejmarê de bi berfirehî li ser *paşgirên kesî yên lêkeran* û dîroka wan dinivîse.

Ev hejmar du nivîsarên bi soranî pêşkêş dike. **Hesen Qazî** vê carê jî nivîsareke profesor **Peter Trudgill** li soranî wergerandiye û li ser *têkiliyên navbera zimanî û çînên cuda-cuda yên civakî* de ye. Kanîzar nivîsarê bi alfabeya kurdî-latînî belav dike. Nivîsara din ya bi soranî ji Ednan Ehmed e û derbarê *temamker û berkara neyekser* e. Em wê bi alfabeya kurdî-erebî diweşînin.

Vekolîna berfireh ya vê carê ya bi zazakî teza masterê ya **Özlem Kılıç** ya li ser neyînîti (negatîvî) di zazakî de ye ku em bi tamamî wek pêvek bi vê hejmarê ve belav dikin.

Mesûd Serfiraz vekolînek li ser yek ji kovarên pêşîn ên kurdî, *Hetawî Kurd* kiriye û naveroka wê bi berfirehî dide nasîn. Dr. **Amr Taher Ahmed** di hevpeyivîneke xwe de li gel **Mem Wêranî** li ser wê qenaetê ku divê mirov li şûna zimanê kurdî behsa *zimanên kurdî* bike.

Wek di hejmarên berê de jî, vê carê jî em du kitêbên li ser zimanê kurdî didin nasîn. Kitêba nû *ferhenga hiqûqî* ya **Hüseyn Özdemir** e. Kitêba kevn jî *rêzimanname û ferhengoka Kurmanciya Behdînan* ya **R. F. Jardine** e.

Di vê hejmarê de jî em cih didin ku vekolînên bi inglîzî yên li ser zimanê kurdî. **Songül Gündoğdu**

li ser *lêkerên pêkhatî yên navdêr-lêker* dinivîse. Nivîsara din jî ji **Joyce Blau** ye û derbarê *dîroka vekolînên li ser zimanê kurdî* ye.

Li dawiya vê hejmarê Zarname anku ferhengoka zimannasî dîsa hinekî berfirehkirîtir tê belavkirin. Herwiha kurterêbera rastnivîsînê jî di vê hejmarê de jî cihê xwe digire.

Kerem bikin *Kanîzara* xwe bixwînin û bo binivîsin!

CÎNAVÊN KURDÎ (2)¹

Husein Muhammed

1. CÎNAVÊN PIRSYARKÎ

Mebest ji cînavên pirsyarkî ew peyv in ku mirov pê hevokên pirsyarkî çêdike û pê bikerê (fail) yan jî berkarê (me'ûl) hevokê dipirse.

Di kurdî de du cînavên pirsyarkî yê bingehîn û xwerû hene. Di kurmancî de ew wiha ne:

- **çi** (li gel varyanta çî)
- **kî** (bi forma xwe ya çemandî kê)

1.1. Cînavê “çi”

Ji bilî pirsîna mirovan, her tiştê din bi cînavê “çi” tê pirsî:

- Çi ye?
- Çi tişt hatiye kirin?
- Tu çi dibêjî?

Cînavê “çi” neçembar e anku nayê çemandin û tewandin. Forma wê ya xwerû, ya mê, ya nêr û ya pirhejmar hemû “çi” ne:

- çi kitêbê
- çi karî
- çi malan

Lê di rewşa ravekirinê de cins û hejmara rêzimanî diyar dibin:

- çiya te? – kitêba min

¹ Beşa yekem di hejmara 6 ya Kanîzarê de hatiye weşandin: <https://zimannas.wordpress.com/2016/05/31/kovara-kanizar-hejmar-6/>

- çiyê te? – karê min
- çiyên te? – qelemên min

Forma “çî” jî heye ku li gel forma “çi” di hemû devokan de li kar e. Ew ne formeke çemandî ji cînavê “çi” ye lê hevwaterê hev-erka wê ye. Lê forma “çî” zêdetir bi armanca şidandin û xurtkirinê li cihê “çi” tê bikaranîn.

Di kurmanciya nivîskî ya bi alfabeya latînî de forma “çî” serdest e lê forma “çî” jî yê dîtî. Di soranî de û herwiha di kurmanciya bi alfabeya erebî de jî forma serdesttir “çî” ye lê forma “çi” jî carinan di nivîsan de tê dîtî.

1.2. Cînavê “kî”

Bo wergirtina navên kesan yan peyveke ravekera mirovan, di kurmancî de pirs bi cînavê “kî” tê kirin:

- Kî ye?
- Kî hatibûn?
- Te kî dît?

Cînavê “kî” bêcins û bêhejmar e:

- Kî mêr hat?
- Kî jin hat?
- Kî zarok hatin?

Lê di kurmancî de herwiha formeke din jî ya vî cînavî li kar e: “kê”.

Berevajî ku hin caran bi şaşî tê texmînkirin, “kê” ne forma mê ya cînavê “kî” ye. Anku “kî” ne bo nêran (mêran) û “kê” jî ne bo mêyan (jinan) tenê tê bikaranîn.

“Kî” pirsek e ku dikare bi “Ez, tu, ew, em hûn, Jiyan, Hesen” were bersivdan:

- Kî mamoste ye? – Ew mamoste ye.
- Kî dibêje? – Ez dibêjim.
- Kî hatin? – Em hatin
- Kî keça Hesenî ye? – Jiyan keça Hesenî ye.

“**Kê**” forma çemandî ya cînavê “kî” ye, wek çawa ku “min” forma tewandî ya cînavê “ez” e:

- Kê got? – Min got.
- Kê Hesên dîtiye? – Jiyanê Hesên dîtiye.
- Jiyan keça kê ye? – Jiyan keça Hesênê ye.

Di ravekirinê de “kî” jî dikare bibe mê, nêr yan pirhejmar:

- kiyê te? – kurê min
- kiya te? – keça min
- kiyên te? – keç û kurên min

Di soranî de tenê “kê” heye ji ber ku di soranî de tenê formeke cînavan heye: “min” heye lê “ez” nîne, “to” (hevbera “tu” ya kurmancî) heye lê “te” nîne. Di hin devokên soranî de “kê” wek [çê] tê gotin lê di zimanê nivîskî de herdem wek “kê” (كێ) tê nivîsîn.

Di zazakî de forma serdest bi maneya “kî” ya kurmancî “kam” e. Ew li gor cins û hejmarê diçeme. “Kam” di soranî de jî li kar e lê maneya “kîjan” ya kurmancî dide (*li jêtir binêrin*).

1.3. “Ku” wek cînavêkî pirsyarkî

Peyva “ku” di kurmancî de bi çendîn erk û wezîfeyên ji hev cuda li kar e. Bi piranî ew wek *girêdera* (konjunksiyon, bi inglîzî *conjunction*) du hevokan tê bikaranîn wek:

- “ez dizanim” + “tu kesekî qenc î” → ez dizanim *ku* tu kesekî qenc î.

Carinan hin kes wê bi awayê “ko” dinivîsin. Di soranî û zazakî de ew bi awayê “ke” serdest e, di farisî de wek “kê” tê bikaranîn. Ew jî zimanên îranî wek “ki” ketiye tirkî jî. Di kurdî de jî carinan forma “kî” jî tê xebitandin, bo nimûne di peyvên “bel-kî, we-kî” de.

“Ku” herwiha carinan wek *hoker* (adverb) li şûna “kû, kî der, kîjan cih” jî hem di hin devokan de û hem jî di nivîsîna hin kesan de tê xebitandin. Lê forma serdest ya bi vê maneyê di zimanê nivîskî de “kû” ye, bi soranî “kwê”.

Lê peyva “ku” hem di kurmancî û hem jî di soranî de herwiha wek cînav jî tê bikaranîn. Di kurmancî de bi taybetî li Behdînan û Botan û di soranî de jî xaseten li Hewlêrê, ew dikare carinan cihê “ku” bigire, carinan jî şûna “çawa”:

- kurmancî (Behdînan / Botan): Tu ku dibêjî? (Tu çi dibêjî)
- soranî (Hewlêr): To ku yî? (Tu çawa yî?)

Ev bikaranîn hem di kurmancî û hem jî di soranî de ber bi kêmbûnê ve ye û di ti ji herdu zaran de bi nivîskî hema-hema êdî qet nayê bikaranîn. Lê ev bikaranîn gelek kevnar e û bo nimûne Ehmedê Xanî ew bi berfirehî bi kar aniye. Ew di Mem û Zînê de wiha dinivîse (me ku-yên bi maneya “çi” yan “çawa” **qelew** kirine lê ku-yên girêder *xwehr* kirine):

We zû şemirand ji bo çi sersal
Hûn rast bibên **ku** bûye ehwal?

Hûn bêjine min **ku** bû qediyê?
Kengê li me xef dibit xebiyê

Mecnûn *ku* nebit ‘edîlê Leylê
Leylê **ku** dikit bi Leyl meylê?

Go ez **ku** bibêm bike tu bawer
Dawer bi mi ra ku bûye yawer

Em dê **ku** heqîqetê ‘eyan kin?
Serrîştêyê tuhmetê beyan kin

Ger fewt bikim cemî‘ê ferzan
Tacdîn **ku** didim ji dest xwe erzan?

1.4. Etîmolojîya cînavên pirsyarkî yên xwerû

Ji aliyê tarîxî ve “çi, kî, ku” cînavên pir kevn in, her sê jî ji eynî rehî ne û hema-hema di hemû zimanên hindûewropî de hevrehên wan hene:²

kurdî	çi, çî, kî, kê, ku, kam
farisî	çê, çî
pehlewî	çê
avestayî	çiş, ko
rûsî	что (što), чë (ço), чо (ço), шо (šo)
polonî, çekî	co (bixwîne: ço)
îrlandî	cè, cad
latînî	quis, qui, que
fransî	qui, que
îtalî	cui, chi, che
spanî	que, quien, cuyo
inglîzî	what, who (kî)

1.5. Cînavên “kîjan, kîşk”

Di kurmanciya navendî û ya rojavayî de cînavê “kîjan” de bi wateya “çi ji filan tiştan” yan “kî ji filan kesan” tê bikaranîn. Di zimanê devkî de ew carinan wek “kîja” tê bihîstin.

Di kurmanciya rojhilatî de li cihê wê, forma “kîşk” ya hevwater li kar e. Gava ku ew wek pêşdiyarker were bikaranîn anku li pey wê navdêrek hebe, hingê ew bi forma “kîş” yan “kîj” e anku K pê ve nîne.

Bo nimûne:

² Bo lîsteyeke dirêj ya hevrehan, binêrin: <https://en.wiktionary.org/wiki/Reconstruction:Proto-Indo-European/k%CA%B7is>

- kîşk + rojê → kîş rojê, kîj rojê

“Kîjan, kîşk” hevwaterên soranî “kam”, zazakî “kamcîn, farisî “kodam”, inglîzî “which”, tirkî “hangi”, erebî “eyy” û fransî “quel” in.

Ji aliyê etîmolojî ve adeten tê bawerkirin ku “kîjan” kurtkirina “kî ji wan” be. Hingê “kîj, kîş, kîşk” yê kurmanciya rojhilatî jî dikarin kurtkirinên gotinên “kî jê” bin. Forma “kîşk” dikare bi zêdekirina K ya biçûkker be.

Ji aliyê watenasî ve, ev texmîn beraqil in. Li aliyekî din, gava ku mirov li hevwaterên wan yê bi zar û zimanên lêzim dinêre, mimkin e ku “kîjan, kîj, kîşk” ne ji “kî ji wan, kî jê” bin lê hevrehên “kamjîn” ya zazakî, “kam” ya soranî û “kodam” (berê “kudam”, bi devkî “kodûm, kûdûm”) ya farisî bin. Bêguman e ku “kam, kamcîn, kodam” her sê hevreh in û formên bi “kam-“ kurtkirinên forma “kudam” in. Rehên van digihin heta makezimanê proto-hindûewropî jî. Bidin ber:

- sanskrîtî: katara
- rûsî: kotoriy
- yûnaniya kevn: kotêro → potêro

Bi demê re di zimanên îranî de T bûye D û dawiyê di kurdî D (soranî û zazakî) de bi temamî ketiye (bidin ber kurdî “ba, bûn” û farisî “bad, bûden”).

“Kîjan” û “kîşk” hem wek cînavên serbixwe û hem jî wek pêşdiyarker (predeterminer) tên bikaranîn:

- Te kîjan dît? (cînav)
- Te kîjan kitêb dît? (pêşdiyarker)

“Kîjan” bêhejmar, bêncins û neçembar e. Bo nimûne:

- Tu *kîjan* mêrî dibînî? (bidin ber: Tu *wî* mêrî dibînî.)
- Tu *kîjan* jinê dibînî? (bidin ber: Tu *wê* jinê dibînî.)
- Tu *kîjan* mirovan dibînî? (bidin ber: Tu *wan* mirovan dibînî.)

“Kîşk” jî wek pêşdiyarker (dema ku berî navdêrekî be) be, bêhejmar, bêncins û neçembar e:

- kîşk mêrî, kîşk jinê, kîşk mirovan

Lê wek cînavê serbixwe, “kîşk” – berevajî “kîjan” – bihejmar, bicins û çembar e:

- kîşkê (kî jinê, çi tiştê mê)
- kîşkî (kî mêrî, çi tiştê nêr)
- kîşka[n] (kî mirovan, çi tiştan)

Di bin tesîra kurmanciya rojhilatî de – yan jî ji aliyê qisekerên kurmanciya rojhilatî ve – forma neçembar ya “kîjan” ya kurmanciya navendî jî tê çemandin: “kîjanê, kîjanî”. Bo nimûne:

- “Kurd dê kîjanê hilbijêrin: federalî, konfederalî yan serxwebûn”³
- “Kîjanî civak talan nekirine? Kîjanî welat wêran nekirine? Kîjanî nirxên herî pîroz ên mirovahiyê nexistine binê piyê xwe? Kîjanî serî li rêbazên herî qirêj û derveyî exlaq nedaye?”⁴
- “Wexta kîjanan li qedandinê bû, ji kîjanan re hîn pîrr mabû? Di kîjan dosyayan de pêwîstiya lêgerînê tune, di kîjanan de lêgerîn an lêkolînên bi rêk û pêk divêt? Min her carê, li gor lînûska xwe ya danişînê dinirxand.”⁵

Carinan jî ev çemandin dikare ji ber sebebên hîperkorektiyê be.⁶

1.6. Cînavê “çend”

Bi cînavê “çend” di kurdî de bi armanca pirsîna hejmara tiştêkî tê bikaranîn:

- Hûn çend kes in?
- Tu çend salî yî?
- Ew çend bûn?

³ <http://krd.sputniknews.com/kurdistan/20160508/2756338/Kurd-de-kijane-hilbijerin-federali-konfederali-yan-serxwebun.html>

⁴ <http://azadiyawelat.site/?p=13243>

⁵ <http://www.pen-kurd.org/kurdi/sedat-yurtdas/malava.html>

⁶ Bo hîperkorektiyê binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2015/07/06/hiperkorekti-anku-zede-rasti/>

Wek cînav, di kurmanciya navendî de ew tenê bi vê meremê li kar e, li cihê “how many” ya inglîzî. Lê di kurmanciya rojhilatî û herwiha di soranî de jî ew herwiha li cihê “çiqas” (çiqas) ya kurmanciya navendî jî li kar e (bi inglîzî “how much”):

- Ew bi çendê ye? (Ew bi çi qasê ye?)
- Te heta çendê hejmart? – Heta sedê.

“Çend” herwiha wek hoker jî bi maneya “hinek, hindek, hin” tê bikaranîn:

- Çend kes li wê derê bûn. (Hin kes li wê derê bûn.)

“Çend” di kurmancî, soranî, zazakî û farisî de bi heman şiklê “çend” li kar e. Ew di van hemû zar û zimanan bi forma xwe ya kurtkirî “çen” jî peyda dibe. Di kurdiya başûrî (feylî, kelhurî, kirmaşanî) de forma serdest “çen” yan “çenn” e, di hewramî “çinne”. Rehên peyva “çend” digihin makezimanê proto-hindûewropî jî:

- pehlewî “çend”
- hexamenişî “çiyent-“
- avestayî “çvent-“
- sanskrîtî “kivent-“
- latînî “quantus”
- îtalî û portugalî “quanto”
- spanî “cuando”
- fransî “quant”

Hemû ji proto-hindûewropî *^hkui^hent-“ (çend) ji *^hk^wis (çi, kî). K-ya proto-hindûewropî bi piranî di zimanên îranî de dibe Ç yan S.

Wek pêşdiyarker (berî navdêran), peyva “çend” bêhejmar, bêcins û neçembar e:

- çend jin?
- çend mêr?
- çend kesan?

Wek cînavekî serbixwe, “çend” li gor hejmarê diçeme:

- Tu ê çendan bixwî? (bo nimûne “çend sêvan?”)

Di kurmanciya rojhilatî de “çend” dikare bi yekhejmarî jî wek mê biçeme:

- kurmanciya rojhilatî: Te ew bi çendê kirrî?
- kurmanciya navendî: Te ew bi çi qasî kirrî?

1.7. Hokerên pirsyarkî: kû, ka, kengî, çiqas...

Gelek caran peyvên “kû” (li çi derê), “ka” (li kû ye), “kengî” (çi demê), “çiqas” (çi miqdar) û hin peyvên din jî li gel cînavên pirsyarkî tîrên rêzkirin û behskirin.

Lê ev peyv ne cînavên pirsyarkî lê hokerên pirsyarkî ne. Loma em ê wan li gel hokerên din di vekolîneke xwe ya din de behskirin.

2. CÎNAVÊN RAVEKER

2.1. Cînavên raveker û tevokên raveker

Cînavên raveker yan *cînavên têkiliyê* (bi inglîzî *relative pronoun*) tevoka serekî û hevoka ravekî bi hev ve girê didin. Mebest ji **tevoka serekî** (bi inglîzî *main clause*) ew beşa hevokê ye ku dikare serbixwe wek hevokeke temam were bikaranîn. Mebest ji **tevoka raveker** (*relative clause*) ew **tevokên binekî** (*subordinate clause*) ne ku tevoka serekî rave dikin. Kerem bikin em li vê van nimûneyan binêrin:

- Yê ku hat, birayê min bû.
- Ev Hesên e ku mamoste ye.
- Mala ku ew lê dijîn biçûk e.

Di her yekê ji van hevokan de tevokeke serekî û tevokeke raveker heye. Eger em tevokên raveker biavêjin, tevokên serekî dê wiha bimînin:

- Birayê min bû.
- Ev Hesên e.
- Mal biçûk e.

Wek ku tê dîtin, tevokên serekî dikarin bêyî tevokên raveker jî bên bikaranîn lê tevokên raveker - wek navê xwe – tevokên serekî rave dikin û zêdetir agahiyan li ser wan didin me. Lê tevokên raveker bi xwe nikarin bi tenê wek hevokên temam bên bikaranîn:

- *Yê ku hat.
- *Ku mamoste ye.
- *A ku ew lê dijîn.

2.2. Rêzbendiya tevokan

Di kurdî de tevoka raveker dikare (tevoka raveker di nimûneyan de hatiye *xwehrkirin*):

- **berî tevoka serekî be.** Bo nimûne: *Yê ku hat, birayê min e.*

- **piştî tevoka serekî be.** Bo nimûne: Ev Hesên e *ku mamoste ye.*
- **di nav tevoka serekî re be.** Bo nimûne: Mala *ku ew lê dijîn* biçûk e.

Di hin zimanan de tevokên serekî û tevokên raveker herdem bi bêhnokekê (vîrgulekê) ji hev tîn veqetandin. Lê di kurdî û piraniya zimanan de adeten bêhnok tenê hingê tê bikaranîn, eger tevoka raveker berî tevoka serekî were bikaranîn:

- Yê *ku hat*, birayê min bû.

Bikaranîna bêhnokê herwiha hingê jî mimkin e gava ku tevoka raveker piştî tevoka serekî be:

- Ev Hesên e[,] *ku mamoste ye.*

Lê gava ku tevoka raveker di nav tevoka serekî re be, bikaranîna tevokê di kurdî de dijwar e. Hingê ne bêhnokek lê du bêhnok divê bîn bikaranîn daku tevoka raveker li destpêk û dawiya wê, wê ji tevoka serekî veqetînin:

- Mal[,]a *ku ew lê dijîn[,]* biçûk e.

Hin caran tê dîtin ku tenê bêhnokek tê bikaranîn, adeten li dawiya tevoka raveker lê ne li destpêka wê:

- Mala *ku ew lê dijîn[,]* biçûk e.

Lê ev awayê ne tevlihevker e ji ber ku ew peyva “mal” ya endama tevoka serekî jî bi tevoka raveker ve dihêle û hem tevoka serekî û hem jî tevoka raveker şêlû dike.

2.3. Cînavên raveker di kurmancî de

Cînavên ravekî di kurmancîya giştî de ev in:

- **(y)a** (yekhejmar mê)
- **(y)ê** (yekhejmar nêr)
- **(y)ên** (pirhejmar)

Ew di kurmancî de bi piranî li gel peyva **ku**⁷ tên bikaranîn. Wek cînavên serbixwe, di kurmanciya rojhilatî de ew bi formên xwe yên bi Y (ya, yê, yêt/yêd) tên bikaranîn, di kurmanciya navendî de bi formên bêyî Y (a, ê, ên) tên bikaranîn. Di zimanê nivîskî de herdu form jî tên dîtîn:

kurmanciya rojhilatî:

- Yê ku hat, birayê min e.
- Ya ku hat, xwişka min e.
- Yêt/yêd ku hatin, hevalêt/hevalêd min in.

kurmanciya navendî û rojavayî:

- Ê ku hat, birayê min e.
- A ku hat, xwişka min e.
- Ên ku hatin, hevalên min in.

Di kurmanciya rojavayî de gelek caran forma pirhejmar jî “ê” ye:

- Ê ku hatin, hevalên min in.

Gava ku cînavên raveker li pey navdêrekê bin, ew li gor cins û hejmara wî navdêrî diguherin:

- Mala ku ew lê dijîn biçûk e.
- Bajarê ku ew lê dijîn biçûk e.
- Sêvên ku me xwarin xweş bûn.

Eger peyva pêştir bi konsonantekê bi dawî were, hingê formên bêyî Y (-a, -ê, -ên) tên bikaranîn. Lê eger peyva pêştir bi vokalekê bi dawî were, hingê formên bi Y (-ya, -yê, -yên) tên xebitandin:

- Kitêba / rojnameya ku dixwînim kevn e.
- Bajarê / xaniyê ku lê dijîm mezin e.
- Kolanên / rêyên ku pê ve dimeşim ne teng in.

Ji bilî, navdêran, ravek dikarin herwiha bikevin pey cînavan jî:

- Ewê ku hat birayê min e.

⁷ Di kurmancî de carinan wek “go, ke, kî, ko, kû” jî tî nivîsîn lê forma serdest “ku” ye. Di soranî û zazakî de forma serdest “ke” ye.

- Ewa ku hat xwişka min e.
- Ewên ku hatin hevalên min in.

Di rastiye de formên wek “yê ku hat, birayê min e” jî formên kurtkirî yên “ewê ku hat, birayê min e” ne.

2.4. Cînavên raveker di zar û zimanên lêzim de

Di soranî de cînavên raveker yê serbixwe (ne li pey navdêran girêdayî) “hî” ye ku bêcins û bêhejmar e:

- hî ke hat, biray min e (yê ku hat, birayê min e)
- hî ke hat, xwêşkî min e (yak u hat, xwişka min e)
- hî ke hatin, hawrêyekanî min in (yên ku hatin, hevalên min in)

Cînavên raveker yên girêdayî di soranî de jî wek di kurmancî de bi alîkariya ravekan û girêdeka “ke” (ku) tên avakirin. Ew li gor hejmarê (lê le li gor cinsî) tên cudakirin:

- malî **ke** lê dejîm biçûk e (mala *ku* lê dijîm biçûk e)
- şarî **ke** lê dejîm biçûk e (bajarê *ku* lê dijîm biçûk e)
- sêwekanî **ke** xwardim xoş bûn (sêvên *ku* min xwarin xweş bûn)

Di zazakî de cînavê raveker yê serbixwe bo her cins û hejmara rêzimanî cuda ye:

- o ke ame, birayê min o. (yê ku hat, birayê min e.)
- a ke ame, waya min a. (ya ku hat, xwişka min e.)
- ê ke ameyî, ambazê min ê. (yên ku hatin, hevalên min in.)

Cînavên raveker yên girêdayî jî di zazakî ji ravekên navdêran û girêdera “ke” (ku) pêk tên.

Di farisî de jî cînavên raveker yên girêdayî ji ravekên (izafe) navdêran û girêdera “kê” (herwiha “kî”) pêk tên.

3. Cînavên nediyar

3.1. Cînavên nediyar çi ne?

Mebest ji cînavên nediyar⁸ ew cînav in ku amaje bi ti tiştê bernas yan diyar nakin lê bi awayekî giştî in. Hin ji wan cînavên nediyar yên giştî, hin yên neyînî û hin jî yên bijarî ne. Ew dikarin amaje bi mirovan an jî tiştan an jî herduyan bikin. Hin ji wan amaje bi tiştên hejmêrbar bikin, hin bi yên nehejmêrbar û hin jî bi herduyan.

Hêjayî gotinê ye ku gelek ji cînavên nediyar tenê di hin haletên bikaranînê de cînav in. Ew di hin haletên din de endamên yek yan çend birrên din yên peyvên in. Bo nimûne, peyvên “gelek” û “kes”:

- “Gelek hatin.” (gelek = cînav) Lê “Ew gelek baş bûn.” (gelek = hoker.) û “Ev gelek e.” (gelek = rengdêr).
- “Kes nehat.” (kes = cînav) Lê “Em du kes in.” (kes = navdêr.)

3.2. Rêzkirina cînavên nediyar

Di tabloya li jêr de em ê van cînavan li gel varyant û bikaranîna wan rêz bikin. Em ê herwiha diyar bikin ka ew bo amajekirina bi mirovan yan tiştan/heywanan an jî herduyan tîn bikaranîn. Em ê wê jî diyar bikin ka ev cînav tê çemandin (tewandin) yan na di bin sernavê “çembar” de. Di tabloyê de mebest ji + “erê” û ji – jî “na” ye. Li jêrtir em ê yek bi yek li ser van cînavan hûrtir rawestin.

cînav	varyant	mirov	tişt/heywan	çembar	wate bi inglîzî
çend ⁹	çen	+	+	+	some, a few
çendîn	çendan	+	+	-	several

⁸ Di hin rêzimanan de “cînavên nebinavkirî”.

⁹ Bi maneya “hin, hinek, hindêk”, wek “çend kes hatin” (hin kes hatin).

(ya/yê/yên) din	dî, dîtir, di, dinê, dîtirê	+	+	+	other
eynî		+	+	+	same
filan (kes / tişt)	fulan	+	+	+	so-and-so, such-and- such
gelek	gele	+	+	+	many, a lot, lots of
gişt	giş, gişk, gî ¹⁰	+	+	+	all
heman		+	+	?	same
hemû ¹¹	hemî, hemîçk, hemûşk	+	+	+	all
her		+	+	-	every
her kes	herkes	+	-	+	everyone
her tişt	hertişt	-	+	+	everything
her der	herder, her cî, her cih	-	+	+	everywhere
heçî	her çi, her kî	+	+	+	whoever, whatever
herdu	her du	+	+	+	both
hin	hinek, hindek, hindik	+	+	+	somebody, something
hîç	hêç	+	+	+	none, not any
kes	kesek	+	-	+	anyone, no one

¹⁰ Di kurmanciya rojhilatî de nayê bikaranîn.

¹¹ Di kurmanciya rojavayî û piraniya kurmanciya navendî de nayê bikaranîn, li cihê wê "gişt" yan varyanteke wê li kar in.

kêm		+	+	+	few
piçek		+	+	+	a little, some
pir	pirr	+	+	-	many, lots of, a lot
tev ¹²	-	+	+	+	all, altogether
ti	çu, tu, çi	-	+	-	nothing
ti kes	çu kes, tu kes, çi kes	+	-	+	on one, nobody
ti tişt	çu tişt, tu tişt, çi tişt	-	+	+	on one, nobody
tişt	tişte	-	+	+	anything, nothing
xirr ¹³	xirrek, xir, xirek	+	+	+	all
yek	êk, yêk	+	+	+	one, someone
zehf	zaf, zahf	+	+	-	many, plenty, lots of
zêde		+	+	-	too many

Li jêr jî em ê yek bi yek li ser taybetmendiyan van cînavan rawestin û li gor pêwîstiya nimûne ji wan bidin.

¹² Bi piranî di kurmanciya rojavayî de, carinan di kurmanciya navendî de jî lê ne di kurmanciya rojhilatî de.

¹³ Tenê li hin deverên kurmanciya rojhilatî (bi taybetî li Dihokê) tê bikaranîn.

Çend

Bi eslê xwe “çend” cînavêkî pirsyarkî ye û me li jor, di nav cînavên pirsyarkî de etîmolojiya wê diyar kiriye. Lê di zar û zimanên îranî de ew herwiha wek cînavêkî nediyar yê bi wateya “hin, hinek, hindek” jî tê bikaranîn.

Çendîn, çendî, çend, çendan

Cînavê “çendîn” û varyantên wî “çendan” û “çendî çend” bi maneya “gelek, pir” jî tê bikaranîn:

- çendîn caran (gelek caran, pir caran)
- çendî çend salan (gelek salan)

Ji bilî kurmancî, ew herwiha di soranî û farisî de jî li kar in.

Çu, çi

Binêrin: Ti, tu

(ya/yê(yên) din

Cînavê nediyar “din” di forma serdest ya kurmanciya nivîskî ye lê li gor devokan ew dikare bi çendîn awayên ji hev cuda be:

- kurmanciya rojhilatî: dî, dîtir, dîtirê
- kurmanciya navendî: din, dinê
- kurmanciya bakur-rojhilatî (serhedî): di, din

Hevrehên wê jî di zar û zimanên lêzim de wiha ne:

- soranî: dî, dîke, tir
- bîn
- farisî: dîger, dîgê (→ tirkî “diğer”)
- pazendî: dedîger
- pehlewî: dîtîker

- avestayî: dvitiye kere

Cudahiya cînavê “din” û varyantên wî li gel cînavên din yên nediyar ew e ku ew ne pêşdiyarker e lê paşdiyarker e anku ew dikeve dûv tiştê ku rave dike, ne berî wî. Bo nimûne:

- hevalên din (bidin ber “çend heval, gelek heval, hemû heval, her heval” û hwd.)

Li cihê cînavê “din”, bi taybetî di kurmançiya rojavayî de hevwateriya wî ya tirkî **başqe** (ji tirkî “başka”) ji mêj ve cihê xwe girtiye. Ew ne tenê li nav sinorên Tirkiyê di kurdî de li kar e lê heta derbazî Rojavayê Kurdistanê de vera Efrînê û herwiha li Serhedê derbazî kurdiya Ermenistanê jî bûye.

Cînavê “din” û varyantên wî ne li gor cînsî û ne jî li gor hejmarê naçemin lê navdêran berî wî li gor cîns û hejmara xwe ya rêzimanî raveka mê, nêr yan pirhejmar werdigire:

- hevala din
- hevalê din
- hevalên din

Berevajî “din” û varyantên wê yên din yên kurdî-îranî, hevwateriya wê ya ji tirkî wergirtî “başqe” ne paşdiyarker lê pêşdiyarker e anku ew dikeve berî peyva raveber:

- başqe tişt (“tiştên din” yan “tiştên din”)
- başqe kesek (kesekî/keseke din)

Eynî

Peyva “eynî” (‘eynî, aynî, ‘aynî) maneya “heman, wek tiştêkî, ne ji tiştêkî cuda” dide. Ew dikare wek rengdêr, hoker û wek cînav were xebitandin.

“Eynî” bi eslê xwe ji erebî ye lê ketiye zimanên din jî (bo nimûne kurdî, farisî, tirkî). Eslê wê peyva erebî ‘eyn anku “çav” e: mebest ji “eynî” bi eslê xwe ew tişt in ku li gor dîtina bi çavan dişibin hev. Ji ber ku “eynî” bi eslê xwe ji erebî ye, di zimanê nivîskî de hin kes gelek caran peyva “heman” tercîh dikin ku vê dawiyê bi rêya soranî ji farisî ketiye kurmançî (li jêrtir binêrin).

“Eynî” di kurdî de wek pêşdiyarker û hem jî mîna cînavêkî serbixwe tê xebitandin. Bo nimûne:

- Eynî kes hatin. (pêşdiyarker)

- Eynî hatin. (cînavê serbixwe)

Wek pêşdiyarker ew bêyî ravek û bêyî çemandinê tê bikaranîn:

- eynî kes → eynî kesî, eynî kesê, eynî kesan

Wek cînav ew dikare wek mê, nêr û pirhejmar were:

- ez eyniyê dibînim. (ez eynî kesê dibînim)
- ez eynî/eyniyî dibînim. (ez eynî kesî dibînim)
- ez eyniyan dibînim. (ez eynî kesan dibînim)

Lê carinan ew dikare bi forma xwe ya “eynî” li cihê van her sê formên “eniyê, eynî/eyniyî, eyniyan” jî were xebitandin:

- ez eynî dibînim (eynî kesê, eynî kesî, eynî kesan)

Filan

Cînavê “filan” (carinan “fulan”) ne tenê di lehceyên kurdî de lê di piraniya zimanên Rojhilata Navîn de (di kurdî, erebî, farisî, tirkî û çendîn zimanên din de) li kar e. Ihtimalen eslê wê erebî ye lê belav bûye nav zimanên din jî. Ew hem serbixwe û hem jî wek “filan kes” yan “filan tişt” tê xebitandin. Herwiha ew bi awayê “filan û bêvan”¹⁴ û “filan û fîstan” jî tê gotin û nivîsîn.

“Filan” cînavêkî wek pêşdiyarker neçembar e:

- filan kes
- filan kesî
- filan kesê
- filan kesan

Lê wek cînavê serbixwe ew bi tamamî çembar e:

- filanî got (wî got)
- filanê got (wê got)

¹⁴ Li gor hin devokan “filan û bêhvan” yan “filan û bihvan”.

- filanan got (wan got)

Gelek

Peyva “gelek” li gor haletê bikaranîna xwe dikare hoker, rengdêr an jî cînav be. Li vê derê em ê bikaranîna wê ya cînavî diyar bikin.

Gelek bi eslê xwe ji peyvên “gel” (kom) û “-ek” (yek) pêk hatiye, wek “hin-ek, piç-ek” e. Ev paşgira “-ek” ya çemandinê hê jî di dengnasiya peyva “gelek” de diyar e ji ber ku giraniya anku kirpa peyvê li ser “gel-“ e, ne li ser “-ek” ji ber ku paşgirên çemandinê adeten di kurdî de bê giranî ne. Bi heman awayî ew di peyvên “hin(d)ek” û “piçek” de jî li ser kîteya yekem e, ne li ser paşgira “-ek” e.

Gelek berê tenê di kurmanciya rojhilatî de û di devokên soranî yên nêzikî kurmancî de de li kar bû lê bi rêya zimanê nivîskî û medyayê êdî li deverên din jî yên kurmancî û soranî tê bihîstin. Wek din li cihê wê di kurmancî de peyva “pir”, di soranî de “zor” û di zazakî de “zaf” li kar e. Li derveyî kurmancî û soranî, di zar û zimanên din yên îranî de peyva “gelek” û hevrehên wê peyda nabin.

Peyva bi “gelek” bi eslê xwe ji peyva “gel” (kom) û paşgira “-ek” (yek) pêk hatiye, anku “ gelek = komek, ne tenê kesek yan tiştek”. Bi heman awayî peyvên “piçek, hin(d)ek” ji peyveke serbixwe û paşgira “-ek” pêk hatine.

Di kurmancî de di axiftinê de gelek caran wek “gele” anku bêyî K-ya dawiyê tê gotin, xaseten gava ku wek pêşdiyarker berî navdêrekî tê xebitandin:

- gele(k) kes, gele(k) mirov, gele(k) êş

Herwiha gava ku ew wek hoker li berî rengdêran jî tê emilandin, xaseten di kurmanciya rojhilatî de ew bi awayê “gele” tê bihîstin:

- gele xweş

Alternatîva wê ya hokerî di kurmanciya navendî de adeten “gelekî” ye:

- gelekî xweş

Di soranî de li gel forma “gelek”, herwiha awayên “gelêk, gelê” jî li kar in. Di soraniya nivîskî de lihevkirineke sertaserî nîne ka paşgira bi maneya “yek” wek “-ek”, “-êk” yan “-ê” were nivîsîn.

Peyva gelek wek pêşdiyarker li berî navdêran naçeme û ravekê jî nagire:

- gelek kesan (ne “*gelekan kesan”)

Peyva “gelek” bi serbixweyî çembar e:

- gelekê venexwin (gelek avê/şerabê venexwin)

Ji aliyê hejmara rêzimanî ve peyva “gelek” dikare hem wek yekhejmar û hem jî pirhejmar be:

- gelekê nexwin (gelek birincê/savarê nexwin)
- gelekan nexwin (gelek sêvan/soxan nexwin)

Ji aliyê cinsî ve bi temamî ne diyar e ka herdu cins hene yan jî na ji ber ku di kurmanciya rojhilatî de (ku peyva “gelek” tê de bi berfirehî tê bikaranîn) forma çemandî ya paşgira nediyariyê “-ek” ji herdu cinsan re wek hev “-ekê” ye. Di kurmanciya navendî de (ku bikaranîna peyva “gelek” tê de bisinor e) û di kurmanciya nivîskî de vê paşgirê du formên çemandî yên mê (“-ekê”) û nêr (“-ek”) hene. Forma “gelekî” di kurmanciya navendî de zêdetir wek forma hokerî, ne ya cînavî ya nêr, li kar e. Lê beraqil e ku mirov li gor qeydên giştî yên zimanê nivîskî herdu formên nêr (gelekî) û mê (gelekê) binivîse:

- gelekê venexwe (= gelek avê venexwe” ji ber ku “av” mê ye)
- gelekî nexwe (= “gelek nanî nexwe” ji ber ku “nan” nêr e)

Gişt

Peyva “gişt” maneya “hemû, hemî, tev, kull, bitûn” dide. Ew hem di kurmancî û hem jî di soranî de peyda dibe lê ne li her deverê. Di herdu zaran de ew bi awayê “giş” anku bêyî T li dawiyê jî li kar e. Di kurmancî de li hin deran herwiha li cihê “gişt” forma “gişk” jî heye. Di kurmanciya rojavayî de ew herwiha bi forma “gi, gih, gî” tê bikaranîn.

Peyva “gişt” ji aliyê rehnaşî ve ji proto-hindûewropî ye û hevrehên wê hem di şaxên hindûîranî û hem jî di zimanên slavî de peyda dibe: sanskrîtî û hindî विष् (vísva), çekî vše, весь (ves’), slovakî vsetok û hwd. Bo guherîna V bi G, bidin ber kurmancî “gul, gur(g), giya” û zazakî “vil, verg, vaş/vas” û hwd.

Tiştê ecêb ew e ku ew di kurmanciya navendî û kurmanciya rojavayî de û herwiha di soranî de jî heye lê di kurmanciya rojhilatî de – ku dikeve navbera kurmanciya navendî û soranî – peyda nabe.

Peyva “gîşt” û varyantên wê dikarin hem wek pêşdiyarker û hem jî paşdiyarker werin bikaranîn. Li vê derê mebesta me ji “pêşdiyarker” ew e ku cihê wê berî peyva serekî yan û mexsed ji “paşdiyarker” ew e ku ew li pey peyva serekî tê bikaranîn:

- wek pêşdiyarker: gîşt heval
- wek paşdiyarker: heval gîşt

Wek paşdiyarker ew herdem neçemandî û bêyî ravek e:

- heval gîşt hatin
- hevalan gîşt hatin (ne “*hevalan gîştan hatin”)

Wek pêşdiyarker “gîşt” dikare li gel ravekê jî were bikaranîn:

- bêravek: gîşt heval hatin, gîşt hevalan got
- biravek: gîştê hevalan hatin, gîştê hevalan got

Lê wek pêşdiyarker jî peyva “gîşt” nayê çemandin:

- gîşt / gîştê hevalan got (lê ne “*gîştan hevalan got”)

Wek cînavekî serbixwe (ne wek pêşdiyarker yan paşdiyarker), peyva “gîşt” dikare wek nêr, mê û pirhejmar biçeme:

- mê: gîştê dibînim (wek “wê dibînim”)
- nêr: gîştî dibînim (wek “wî dibînim”)
- pirhejmar: gîştan dibînim (wek “wan dibînim”)

Heçî

Peyva “heçî” maneya “her kî jî be” yan jî “her çi jî be” tê bikaranîn. Ew kurtkriina “her çi jî” ye. Bi wateya “her kî jî be” ew herwiha bi şiklê “herkî, hekî” jî tê bihîstin.

Ew hem wek pêşdiyarker û hem jî wek cînavekî serbixwe tê xebitandin. Wek pêşdiyarker ew bêyî ravek û bêyî çemandinê tê emilandin:

- heçî kesê (ku) bike
- heçî kesa (ku) bike

- heçî kesên (ku) bikin

Wek cînavêkî serbixwe ew dikare wek mê, nêr û pirhejmar were çemandin:

- heçiya ku bike
- heçiyê ku bike
- heçiyên ku bikin

Heman

Peyva “heman” maneya “eynî, wek tiştekî, ne ji tiştekî cuda” dide. Ew dikare wek rengdêr û wek cînav were xebitandin.

Tarîxiyên “heman” di kurdî, xaseten di kurmancî, de nû ye. Ew vê dawiyê bi rêya zimanê nivîskî û medyayê bi rêya soranî ji farisî ketiye kurdî. Ji aliyê rehnasî ve ew ji farisî “hem-an” e û “hem”a wê jî hevreh “hev” ya kurmancî û “haw-“ ya soranî ye.

“Heman” di kurdî de wek pêşdiyarker û hem jî mîna cînavêkî serbixwe tê xebitandin. Bo nimûne:

- Heman kes hatin. (pêşdiyarker)
- Heman hatin. (cînavê serbixwe)

Wek pêşdiyarker ew bêyî ravek û bêyî çemandinê tê bikaranîn:

- heman kes → heman kesî, heman kesê, heman kesan

Wek cînav ew dikare wek mê, nêr û pirhejmar were:

- ez hemanê dibînim. (ez heman kesê dibînim)
- ez hemanî dibînim. (ez heman kesî dibînim)
- ez hemanan dibînim. (ez heman kesan dibînim)

Lê carinan ew dikare bi forma xwe ya “heman” li cihê van her sê formên “hemanê, hemanî, hemanan” jî were xebitandin:

- ez heman dibînim (heman kesê, heman kesî, heman kesan)

Hemû / hemî

Peyva wateya “gîşt, tev, xirr(ek), kul, cemî”, bitûn” dide. Ew di kurmanciya navendî û di soranî de bi şiklê “hemû” ye. Di kurmanciya rojhilatî de forma serdest “hemî” ye lê herwiha formên biçûkkirî “hemîçk, hemûçk, hemîşk, hemûşk” di kurmanciya rojhilatî de li hin deveran (bi taybetî li Dihokê û Hekariyan) tên bihîstin. Di kurmanciya rojavayî de tarîxiyên ti ji van forman peyda nedibûn yan jî nemabûn lê vê dawiyê bi rêya zimanê nivîskî û medyayê “hemû” ketiye ser zimanê hin qisekerên kurmanciya rojavayî jî.

Di zazakî de hem peyv bi awayê “heme” peyda dibe. Di farisiya klasîk de jî ew “heme” bû lê niha li ser devê xelkê bûye “hemê”. Di pehlewî de ew bi şiklê “hemeg” bû. Hemû hevrehên peyvên “heman, hev” e û eslê wan heta makezimanê proto-hindûewropî jî diçe: yûnaniya kevn “homos” (gîştî, tevahî, hev-, heman), sanskrîtî “sema-”, inglîzî “same” (heman, eynî). Bo guherîna S bi H, bidin ber kurdî “heft” û yûnanî “hêpta” lê sanskrîtî “septan”, latînî “septem” û inglîzî “seven”.

Di kurmanciya rojhilatî û di soranî de H-ya peyvê wek ya di peyvên “heval, her” de ye lê di kurmanciya navendî de ew bi H-ya wek di peyvên “heft, Hesên” de ye ku bi alfabeya erebî bi tê nivîsîn.

Peyva “hemû, hemî” bi piranî wek pêşdiyarker tê bikaranîn. Wek pêşdiyarker ew nediçeme û ne jî ravekê digire:

- hemû dinya → hemû dinyayê (ne “hemûyê dinyayê” yan “*hemûya dinyayê”)

Carinan ew wek paşdiyarker (bêyî ravekê û çemandinê) jî tê xebitandin:

- dinya hemû dizane → dinyayê hemû zaniye

Wek cînavêkî serbixwe, ew dikare wek mê, nêr û pirhejmar were emilandin:

- hemûyê bixwin (wek “şîvê bixwin”)
- hemûyî bixwin (wek “nanî bixwin”)
- hemûyan bixwin (wek “sêvan bixwin”)

Her

Peyva “her” wateya “yek bi yek, hemû, her yek ji endamên komekê” dide. “Her” di hemû zar û devokên kurdî de û di piraniya zimanên din jî yêrî îranî de bi heman maneyê li kar e. Ew herwiha wek

“her” bi heman maneyê derbazî zimanên tirkî, urdûyî û hindî jî bûye û di wan de jî bi berfirehî tê bikaranîn.

Rehên peyva “her” digihin makezimanê proto-hindûewropî. Ew bi pehlewî “herw”, bi avestayî û hexamenişî “heurve-“, bi sanskrîtî “serve-“, bi latînî “salvus” û bi yûnaniya kevn jî jî “holos” bû ku serekaniya peyvên wek “hologram, holîstîk, holokost” û gelek peyvên me yê din jî yê ji yûnanî ye.

Peyva “her” wek cînavêkî pêşdiyarker yê bêravek û neçembar tê bikaranîn:

- her roj → her rojê (ne “*herê rojê” yan “*hera rojê”)
- her kes → her kesî (ne “*herî kesî” yan “*here kesî”)

Bi pêkanîne çendî cînavên din jî kurdî, farisî û tirkî de tên çêkirin. Beşa duyem adeten navdêr e lê dikare hejmar be (bo nimûne “**herdu**, her sê...”) yan jî cînavêkî pirsiyarkî be (**herçi**, **herçend**):

- **her kes**
- **her der**
- **her tişt**
- **her roj**
- **her car**

Carinan ev peyv bi hev ve jî tên nivîsîn: herkes, herder, hertişt, herroj (carinan “heroj” yan “hero”), hercar. Lê bo zelaliyê çêtir e ku ew ji hev cuda bînin nivîsîn. Wek din, sinorê navbera yê bi hev ve bînin nivîsîn û yê ji hev bînin cudakirin, ne diyar e. Bo nimûne, eger em binivîsin “herroj”, çima em nenivîsin “herşev”. Yan eger em binivîsin “hertişt”, çima em nenivîsin “hersêv”, “herkitêb” û hwd.

Hin, hinek, hindek

Peyvên “hin, hinek, hindek” maneya “çend kes yan çend tişt” yan jî “ne kêr û ne jî zêde” dide. Di kurmanciya navendî û kurmanciya nivîskî ya bi alfabeya latînî de formên serdest “hin, hinek” in. Di kurmanciya rojhilatî de forma serdest “hindek” e lê carinan jî forma kurtkirî “hin” tê bihîstin.

Eslê peyvê têkilî peyva “hind” anku “ew qas” e ku heta niha jî di kurmanciya rojhilatî de û bi paşgira “-ek” hatiye sazkirin, wek peyvên “gelek, piçek” jî. Di soranî de ew wek “hendêk” heye û di farisî de jî bi forma “endek” hebû lê di farisî de ji bikaranînê ketiye.

Peyvên “hin, hinek, hindek” hem wek cînavên serbixwe û hem jî wek pêşdiyarker tên xebitandin. Wek pêşdiyarker ew bêyî ravek û çemandinê li kar e:

- hin kes, hinek kes, hindek kes → hin kesan, hinek kesan, hindek kesan

Wek cînavê serbixwe jî ew wek pirhejmar tê çemandin û ravekirin:

- hinan, hinekan, hindekan (hin kesan, hin tiştan)
- hinên din, hinên baş, hinên xweş (hin tiştên din, hin kesên baş, hin xwarinên xweş)...

Hindik

Peyva “hindik” bi maneya “kêm, piçek” li kar e. Ew di kurmanciya navendî û rojavayî de heye lê di kurmanciya rojhilatî de peyda nabe. Berevajî vê, di kurmanciya rojavayî û navendî de hevwateriyên wê “piçek, kêm” nayên bikaranîn an jî kêm tên xebitandin.

Peyva “hindik” bi rastî wek rengdêr û hoker tê emilandin lê carinan wek cînav jî li kar e. Wek cînav ew dikare hem cînavê serbixwe be û hem jî wek pêşdiyarker tê şuxilandin:

- Hindik hatin. (kêm kes hatin)
- Hindik kes hatin.

Wek pêşdiyarker ew naçeme û ravekê jî nagire:

- hindik kes dizanin → hindik kesan dizanî

Wek cînavê serbixwe ew bi pirhejmarî diçeme û ravekê jî digire:

- hindikan dizanî
- hindikên ku dizanin

Hîç

Peyva “hîç” maneya “ti, qet” dide. Ew dikare wek rengdêr, hoker û cînav were bikaranîn.

“Hîç” bi eslê xwe peyveke îranî ye ku di soranî û farisî de jî heye û di pehlewî de jî bi şiklê “êç” li kar bû. Ew ji zimanên îranî wek “hiç” ketiye tirkî jî. Lê bikaranîna peyva “hîç” di kurmançî de tarîxiyên kêrêm bû yan jî kêrêm bûbû lê vê dawiyê li ber tesîra tirkî yan soranî yan farisî yan jî wan hemûyan dîsa ber bi zêdebûnê ve ye. Lê heta niha jî di kurmançî de li cihê wê zêdetir peyva “ti” yan yek ji varyantên wê “tu, çu, çî” tê emilandin.

Wek pêşdiyarker ew bê ravek û bê çemandin tê xebitandin:

- hîç kes → hîç kesî/kesê/kesan

Lê wek cînavêkî serbixwe ew carinan diçeme û dikare ravekê jî digire:

- hîçan nabînim (hîç kesan/tiştan nabînim)
- hîçên baş tine bûn (ti kesên/tiştên baş tine bûn)

Kes, kesek

Peyva “kes” bi eslê xwe navdêr e lê ew herwiha wek cînav jî tê bikaranîn. Peyva “kes” ji bilî kurmançî, herwiha di zarên din yên kurdî û zimanên din yên îranî de jî bi heman şiklê “kes” li kar e û li gel peyva “her” wek “herkes” ketiye zimanê tirkî jî.

“Kes” wek cînav adeten di hevokên neyînî de li cihê “ti kes” tê xebitandin:

- Kes nehat (ti kes nehat)

Lê carinan di hevokên erênî, bi taybetî yên pirsyarkî de jî peyda dibe:

- Kes dizane? (Ma kesek heye ku bizane?)

Wek cînavêkî serbixwe, peyva “kes” çembar e:

- Kesî negot (ti kesî negot)

Li cihê forma “kes”, bikaranîna forma nediyar ya yekhejmar “kesek” û formên wê yên çemandî jî mimkin in:

- Kesek nehat. (Ti kes nehat)
- Kesekî negot. (Ti kesî negot.)

Kêm

Peyva “kêm” maneya “hindik, piçek, ne gelek, ne zehf, ne zêde” dide. Di kurdî de ew bi piranî wek hoker û rengdêr tê xebitandin lê bikaranîna wê wek cînav jî mimkin e:

- Kêm hatin. (Kêm kes hatin.)
- Kêman ew dîtiye. (Kêm kesan ew dîtiye.)

“Kêm” peyveke kurdî-îranî ye, di soranî de jî hem wek “kêm” û hem jî wek “kem” tê bikaranîn, di farisî de “kem” e û di pehlewî de jî “kem” bû. Di kurmancî de “kêm” bi taybetî di kurmanciya rojhilatî de û hinekî jî di kurmanciya navendî de tê bikaranîn lê di kurmanciya rojavayî de yan peyda nabe yan jî pir kêm tê xebitandin. Di zazakî de wek “kemî” li hin deveran heye lê peyva serdest ya bi vê maneyê di wî zarî de “tay, tayn” e. Di kurmancî de li cihê “kêm” carinan forma “kêmek” jî tê emilandin, li ber modela “gel-ek, piç-ek, hin-ek” û hwd.

“Kêm” hem dikare wek cînavê serbixwe û hem jî wek pêşdiyarker were bikaranîn. Gava ku ew wek pêşdiyarker tê şuxilandin, ew bêyî ravek û çemandinê dikeve berî peyva raveber:

- kêm tişt → kêm tiştan (ne “*kêman tiştan”)
- kêm mirov → kêm mirovan (ne “*kêman mirovan”)

Wek cînavê serbixwe ew dikare bibe pirhejmar û wisa biçeme jî:

- Kêm dibêjin (kêm kes dibêjin) → kêman got (kêm kesan got)

Piçek

Peyva “piçek” maneya “kêm hindik, ne gelek/zêde” dide. Ew hem wek rengdêr, hoker û cînav jî tê xebitandin.

Bi vê erkê xwe “piçek” wek “hinek” û “gelek” ji paşgira “-ek” pêk hatiye. Destpêka wê “piç” jî maneya “biçûk, pirt, pirtik, çip, tişteki pir hûrik” e.

Bergeha cografî ya peyva “piçek” tarîxiyen teng e: ew bi berfirehî tenê di kurmanciya rojhilatî de li kar bûye. Niha bi nivîsînê li deverên din jî yê kurmancîaxiv berbelav bûye.

Peyva “piçek” hem wek pêşdiyarker û hem jî wek cînavekî serbixwe tê xebitandin. Wek pêşdiyarker ew bêyî ravek û bêyî çemandinê tê emilandin:

- piçek nan → piçek nanî (ne “*piçekî nanî”)
- piçek sêvê → piçek sêvê (ne “*piçekê sêvê”)
- piçek kes → piçker kesan (ne “*piçekan kesan”)

Wek cînavekî serbixwe ew wek pirhejmar tê xebitandin û çembar e:

- piçek çûn (piçek kes çûn)
- piçekan dît (piçek kesan dît)

Pir, pîrr

Peyva “pir” yan “pîrr” di kurmancî de maneya “gelek, zehf, zor, mişe” dide. Ji aliyê rêzimanî ve hem wek rengdêr, hem wek hoker û hem jî wek cînav tê bikaranîn.

Peyva “pir, pîrr” di kurmanciya navendî, rojavayî û rojhilatî de li kar e lê ew tarîxiyen di kurmanciya rojhilatî de peyda nabe yan jî nemaye. Ji bilî kurmancî, “pîrr” herwiha di zarên din yê kurdî û zimanên din jî yê îranî de jî peyda dibe. Lê maneya wê di van zar û zimanan de ne wek kurmancî ye lê ew wateya “tijî, tije, mişt, dagirtî” yê kurmancî dide. Ev wateya eslî ya peyvê ye û di kurmancî de wateya wê guheriye.

Rehên peyva “pîrr” heta makezimanê proto-hindûewropî ye û hevrehên wê bi maneya “tijî, mişt, dagirtî” di gelek zimanên hindûewropî de hene: kurmancî, soranî, kurdiya başûrî, zazakî, hewramî “pîrr”, farisî “por”, belûçî “pur”, avestayî “pir-, pirine-”, sanskrîtî “purna-, per-”, latînî “plenus”, yûnanî “poly, plethos”, inglîzî “full, fill”, almanî “vull”...

Peyva “pîrr” hem wek pêşdiyarker û hem jî wek cînav serbixwe tê bikaranîn. Wek pêşdiyarker ew bê ravek û bê çemandinê tê xebitandin.

- pir kes → pir kesan (ne “*piran kesan” yan “*pira kes” yan “*pirê kes”)

Wek cînavêkî serbixwe ew pirhejmar e û çembar e:

- pir hatin (pir kes hatin)
- piran got (pir kesan got)

Tev

Peyva “tev” wek cînav maneya “hemû, gişt, hemî” dide. Wek daçek “tev” wateya “li gel, pê re, bi ... re” dide.

Di nav zarên kurdî û zimanên îranî de ew tenê di kurmançî de heye û di kurmançî de jî tenê li hin deveran. Di kurmançiya rojhilatî de ew tarîxiyên peyda nabe yan jî nemaye. Herî zêde ew di kurmançiya rojavayî de li kar e lê herwiha di kurmançiya navendî de û di zimanê nivîskî de jî tê bihîstin û dîtin.

Etîmolojiya peyva “tev” ne bi temamî bêguman e lê du teoriyên xurt bo wê hene. Ew dikare “di hev (de)” be, wek ku “pev” jî “bi hev” û “jev” jî jî “ji hev” e. Lê herwiha ew dikare qusandina yan kurtkirina peyva “teva, tevav” be ku bi eslê xwe ji peyva “temam” ya esil-erebî ne.

Peyva “tev” hem wek cînavêkî serbixwe û hem jî wek diyarker were bikaranîn. Wek cînavêkî serbixwe ew dikare bibe mê, nêr û pirhejmar:

- tevan bixwe (tev sêvan bixwe, hemû sêvan bixwe)
- tevê bixwe (tev sêvê bixwe, hemû sêvê bixwe)
- tevî bixwe (tev nanî bixwe, hemû nanî bixwe)

Wek diyarker ew dikare bibe pêşdiyarker (anku bikeve berî peyva raveber) yan jî paşdiyarker (anku bikeve pey peyva raveber):

- tev heval hatin (pêşdiyarker)
- heval tev hatin (paşdiyarker)

Ti, tu, çu, çi

Cînavê “ti” û varyantên wî “tu, çu, çi” maneya “hîç, qet ne tişteke yan kesek jî” didin û di wateyên peyva “her” in.

Di kurmanciya navendî û rojavayî de û herwiha bi serdestî di kurmanciya nivîskî ya bi alfabeya latînî de jî, formên “ti, tu” tên bikaranîn. Di kurmanciya rojhilatî de formên serdest “çu, çi” ne. Li derveyê kurmancî, di zarên din yê kurdî de û di zimanên din yê îranî de ev cînav bi vê wateyê nayê dîtin. Di soranî û farisî de li cihê wê peyva “hîç” tê xebitandin.

Ji aliyê etîmolojî ve cînavê nediyar “ti, tu, çu, çi” ji cînavê pirsyarkî “çî” peyda bûye û varyantên wê ne. Bo guherîna Ç/T bidin ber peyvên “paçe/pate, qurç/qurt”. Ji aliyê dengnasî ve cînavê nediyar “ti, tu” ji cînavê kesî yê duyem “tu” (di hin devokan “ti”) cuda ye ji ber ku cînavê nediyar bi T-ya bipif (req) lê cînavê kesî bi T-ya bêpif (nerm) tên gotin.

Peyva “ti” û varyantên wê dikarin wek cînavên serbixwe yan jî wek pêşdiyarker bînin emilandin:

- Ti nehatin. (“ti” wek cînavê serbixwe)
- Ti kes nehatin. (“ti” wek pêşdiyarker)

“Ti” û guhartoyên wê di hevokên destnîşankirinê (indikativ) de adeten li gel lêkerên neyînî tînin xebitandin (li jor “ti [kes] nehatin”) lê di hevokên pirsyarkî de dikarin bi erênî û neyînî werin şuxilandin:

- Ti kes hat?
- Ti kes nehat?

Wek cînavê serbixwe ew dikare bi pirhejmarî biçeme jî:

- Ez tiyan (ti tiştan/kesan) nabînim.

Çemandina yekhejmarî jî xaseten di kurmanciya rojhilatî de bi varyanta “çu” mimkin e:

- Ez çu[y]ê nabînim. (ti kesekê/tişteke mê)
- Ez çu[y]î nabînim. (ti kesekî/tişteke nêr)
- Ez çu[y]a[n] nabînim. (ti tiştan)

Peyva “ti” û varyantên wê li gel çendîn navdêran hin peyvên nû ava dikin ku carinan bi hev ve lê bi piranî ji hev cuda tên nivîsîn:

- ti car, ticar
- ti der, tider
- ti kes, tikes
- ti gav, tigav

Bo sebebê tercihkirina nivîsîna ji hev cuda, li beşa li ser peyva “her” li jortir binêrin.

Hinan caran cînavê “ti” (û varyantên wê “tu, çu, çî” ji van peyvên pêkhatî dikevin lê dîsa jî ew heman maneya xwe ya peyva pêkhatî diparêzin:

- ti kes nehat → kes nehat (bi maneya “ti kes nehat, hîç kes nehat, qet kes nehat)

Tişt, tişte

Peyva “tişt” bi eslê xwe navdêr e lê ew herwiha wek cînav jî tê bikaranîn.

Hevreha peyva “tişt” di soranî de “şit”, bi farisî “çîz, çî” û bi zazakî jî “çî” ye. Bo guherîna Ç/T bidin ber cînavê nediyar “ti, tu, çu, çî” li jortir an jî peyvên “paçe/pate, qurç/qurt”. Bo guherîna “-işt” bi “-î” (kurmançî “tişt” û zazakî û farisiya devkî “çî”) bidin ber cînavê “gişt” û varyanta wê ya devokî “gî” li jortir.

Peyva “tişt” an “tişte” wek cînavê nediyar kurtkirina “ti tişt, ti tişte” e. Ew wek cînav adeten di hevokên neyînî de tê xebitandin:

- Tişt(ek) nekir (ti tişte kir)

Lê carinan di hevokên erênî, bi taybetî yên pirsyarkî de jî peyda dibe:

- Tişte heye? (Ma/gelo ti tişte heye?)

Wek cînavê serbixwe, peyva “kes” çembar e:

- Tiştî nabînim (ti tiştî nabînim)

Xirr, xirrek (xir, xirek)

Peyva “xirr” (xir) yan jî “xirrek” (xirek) wek cînavê nediyar bi maneya “hemû, hemî, gişt, tev, kull, bitûn” tê bikaranîn. Ew bi vê maneya xwe li hin deverên kurmanciya rojhilatî, bi taybetî li Dihokê li kar e. Li deverên din yên kurmancîaxiv ew bi vê maneyê nayê xebitandin lê wek navdêr bi wateya “endamê cinsî yê nêran” anku “kîr” tê emilandin.

Ji aliyê etîmolojî ve cînavê kurmancî “xirr” hevrehê “xirr” (berhev, li ser hev, komkirî) ya soranî ye. Bi esehî nayê zanîn lê mimkin e ku ew herwiha hevrehên “xeylî, xêlî” (pirr, gelek zehf) yên farisî û zazakî jî bin.

Wek cînavê serbixwe, “xirr” bi mêyîtî, nêrîtî û pirhejmarî diçeme:

- xirrê/xirrekê bîne (hemûyê bîne)
- xirran/xirrekan bibe (hemûyan bibe)

Ji aliyê dengnasî ve kîteya pêşî girankirî ye û “-ek” wek paşgireke çemandinê tê hesabandin (wek “gelek, piçek, hinek/hindek, kêmek) jî û nayê kirpandin/girankirin tevî ku ew bi xwe jî dikare paşgirên çemandinê wergire: xirr-ek-ê, xirr-ek-an.

Wek pêşdiyarker, cînavê “xirr, xirrek” bêyî ravek û çemandinê dikeve berî peyva raveber:

- xirr/xirrek kes → xirr/xirrek kesan (ne “*xirran kesan)

Zehf, zaf

Peyva “zehf” û varyantên wê “zahf, zaf, zav” bi maneya “pirr, gelek, mişe, zor, zêde” ye. Ew wek rengdêr, hoker û cînav di kurdî de tê xebitandin.

Eslê peyvê erebî ضافي (ḍaffî) ye. ض (ḍ) anku D-ya “qelew” ya erebî di kurdî de adeten dibe Z. Bo guherîna A bi EH, bidin ber “kanî → kehnî, karik → kehrik”. “Zehf, zaf” hevrehê peyva “îzafê” ye.

Peyva “zehf” an guhartoyeke wê (zahf, zaf, zav) bi berfirehî di hemû devokên kurmancî de û herwiha di zazakî de jî li kar e. Lê di soranî de nayê bikaranîn an jî bikaranîna wê kême.

Wek pêşdiyarker “zehf” û varyantên xwe bêyî ravek û çemandinê dikevin berî peyva raveber:

- zehf tişt → zehf tiştan (ne “*zehfan tiştan”)

Wek cînavêkî serbixwe, peyva “zehf” û varyantên wê pirhejmar diçemin jî:

- zehf dibêjin (gelek kes dibêjin) → zehfan got (gelek kesan got)

Zêde

Peyva “zêde” maneya “pirtir/gelektir ji ku hewce ye” dide lê bi berfirehbûnê dikare herwiha wateya “gelek, pir” bi xwe jî bide. “Zêde” ji erebî “ziyade” ye ku wek “ziyad” di soranî de jî tê bikaranîn. Li gor hevokê, “zêde” dikare rengdêr, hoker an jî cînav be.

Wek cînav ew dikare serbixwe were xebitandin an jî wek pêşdiyarker were emilandin:

- wek pêşdiyarker: Zêde kes hatin.
- wek cînavêkî serbixwe: Zêde hatin.

Wek pêşdiyarker ew bêyî çemandin û ravekê tê xebitandin:

- zêde kes → zêde kesan (ne “*zêdeyan kesan” yan “zêdeyên kesan”)

Di gotinên wek “zêdeyî min e” û varyanta wê “zêdeyê min e” de “-yê/-yî” ne ravek in lê daçek in û maneya “bo, jê re” dide: “zêdeyî min e = ji min re zêde ye”.

Wek cînavêkî serbixwe jî ew adeten nayê çemandin lê çemandina wî mimkin e:

- Zêdeyan got (zêde kesan got – adeten “yên zêde bîne”)

Di vê nimûneyê de jî “zêdeyan” êdî ne cînav lê rengdêrekî navdêrkirî (rengdêrekî bûyî navdêr) e.

Zor

Peyva “zor” bi eslê xwe navdêr e û maneya “tade, kotekî, şidet, hêz, quwet” dide. Ew peyveke îranî ye ku ketiye tirkî jî. Lê di soranî de ew ji navdêriyê vequlipiye rengdêrî, hokerî û cînaviyê û wateya “gelek, pirr, zehf, zêde” wergirtiye. Di van dehsalên dawiyê de ev bikaranîn ji soranî belavî nav kurmancî jî bûye:

- wek hoker: zor baş (gelek baş, pir baş)
- wek cînav: zor kes (gelek kes, pir kes)

Wek cînavêkî pêşdiyarker ew bêyî ravek û çemandinê tê xebitandin:

- zor kes → zor kesan (ne “*zoran kesan” an “*zorê kesan”)

Wek cînavêkî serbixwe jî ew zêdetir tenê xwerû û neçemandî tê bikaranîn:

- Zor hatin. (zor kes hatin)

Lê forma wê ya çemandî wek cînav yan nayê bikaranîn an jî bikaranîna wê pir nadir e:

- ?¹⁵ Zoran got. (Gelekan got. Zor kesan got.)

”Mêrik, lawik, peya, kabra, heval, yaro/yarû, zilam” û hwd.

Ev hemû peyv bi eslê xwe navdêr in. Lê ew dikarin bi awayekî giştîkirî wek cînav jî bînin bikaranîn bi maneya “ew” yan “filan kes”.

”Mêrik, heval, peya¹⁶, zelam/zilam” zêdetir di kurmancî de, “kabra” pirtir di soranî de û “yarû” jî bêtir di kurdiya başûrî de (li hin deveran wek “yaro” di soranî de jî) tên xebitandin. Eger kesa behbehs jin be, peyvên wek “jinik, hurmet, kulfet/kuflet” bi vê mebestê tên bikaranîn.

Kul(lî), cemî

Ev herdu cînav maneya “hemû, gişt, tev” didin. Ew ji erebî ne lê carinan di kurdî de jî tên xebitandin.

”Kul, kullî, kulî” bêyî ravek û cemî adeten bi ravekê ve dibin pêşdiyarker:

- kullî misilman (hemû misilman)
- cemîê misilman(an) anku hemû misilman

¹⁵ Li vê derê mebest ji nîşana pirsyarkî ? ew e ku bi eshî nayê zanîn ka ev awayê gotinê di zimanî de heye yan na.

¹⁶ Li vê derê mebest jê peyva “peya” ya bi P-ya bipif (req) û zirav e ku maneya “mêrik, zilam, , ne ”peya

Adeten ew tenê wek pêşdiyarker tên emilandin û bikaranîn wan wek cînavên serbixwe û çemandî tişteki nader e.

Bitûn

Peyva “bitûn, butûn, butun” maneya “hemû, gişt” dide. Ew ji tirkî “bütün” hatiye lê hem li Bakurê Kurdistanê di axiftina kurdan de belav bûye û hem jî heta gihiştîye derveyê Bakurê Kurdistanê jî. Bo nimûne, Fêrîkê Ûsiv ji devê lehengeki xwe wiha neqil dike:

"Em: ewledê ana Xezal ruh remetî
- Riza, Meyrem, Hemîd, Huso, Zeytûn, Zekî

Bîr û bitûn bi mal-nefer, bi kurr û qîz

Radimûsin destê xalê xwe yî ezîz..."¹⁷

"Bîr û bitûn" kurdîkirina "bir ve bütün" anku "yek [bi yek] û hemû" ya gotina tirkî ye.

"Bitûn" hem wek pêşdiyarker û hem jî wek cînavê serbixwe tê bikaranîn. Wek pêşdiyarker ew dikare li gel ravekê yan jî bêyî wê were istimalkirin:

- bitûn dinya dizane ku...
- bitûnê dinyayê dinyayê dizane ku...

Wek cînavê serbixwe ew adeten neçemandî tê xebitandin:

- Bitûn dibêjin. (hemû dibêjin)

Bikaranîna formên çemandî mimkin e lê nader e:

- Bitûnan wisa go[t]. (hemûyan wisa got.)

¹⁷ Binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2016/07/22/ferike-usiv-helbesten-bijare/> r. 318.

Gêndî

Cînavêkî din jî yê ji tirkî hatî "gêndî" maneya "xwe, bi xwe" dide. Ew ji tirkî "kendi" yan jî hê deqîqtir ji tirkîya devokî "gendi, gendü" hatiye ku maneya "xwe, bi xwe" dide. Ev cînav li gelek deverên kurmançiya rojavayî, bi piranî li Bakurê Kurdistanê lê herwiha bo nimûne li Rojavayê Kurdistanê jî li devera Efrînê li kar e.¹⁸

Cînavê "gêndî" jî di kurdî de wek hevwatera xwe ya xwemalî "xwe" ya kurmançî neçemandî tê bikaranîn.

4. CÎNAVÊN DÎROKÎ

Di hejmareke peyvên kurdî de şopa hin cînavên dîrokî anku tarîxî hene ku êdî wek cînavên serbixwe di kurdî de peyda nabin. Bo fehmkirina meseleyê kerem bikin em li van peyvên binêrin:

- îro, îsal, îşev
- hingê, hind, hindî, hingî

Cînavê pêşgir î-

Pêşgira î- di peyvên wek "îro, îsal, îşev" de bi zelaî maneya "ev" yan "vê" dide:

- îsal = ev sal; vê salê
- îro = ev roj; vê rojê
- îşev = ev şev; vê şevê

¹⁸ "Birano, peyva 'gêndî' weke we gotî ji 'kendi' ya tirkî hatiye û heta berî çel pênî salî li Efrînê kêmbû dîre ji aliya Tirkî hêdî hêdî belav bû û ket şûn cînavê 'wî' de di hin deran de... — (Azad Ekkaş, ji Efrînê, di koma "Zimanê Kurdî" ya li ser Facebookê de, 1/2012) – Em jî gendî bi kar tînin. Ew gendi di tirkî de wekî kendi ye. — (Kesek bi bernavê Gundê Qaşan di heman komê de).

Ev cînavê dîrokî hevrehê “îm-“ ya soranî û “im-, êm-“ ya farisî ye û di soranî de cînavê serbixwe bi forma “em” (bi maneya “ev” ya kurmancî) û di farisî de jî bi şiklê “în” (dîsa bi wateya “ev” ya kurmancî) peyda dibe.

Di devokên kurmancî de “î-“ dikare ji bilî awayê xwe yê serdest û standard “î-“ herwiha bi şiklê “i-“ (kurmanciya rojhilatî) yan jî “hi-“ (kurmanciya rojavayî) be. Di kurmanciya rojhilatî de ew di peyva “iro, iroke” de heye ku varyanteke peyva “evro” (îro) ya di kurmanciya rojhilatî de serdest e. Di kurmanciya rojavayî de ew dîsa li gel peyva “ro(j)” bi şiklê “hiro” tê xebitandin. Lê bikaranîna heman cînavê pêşgir di peyvên din yên nimûne de di kurmanciya rojhilatî de peyda nabe anku mirov nabêje “*îsal, *îşev” lê “ev sale; vê salê” û “ev şeve; vê şevê”. Tenê di kurmanciya navendî û bakurî de bikaranîna pêşgira “î-“ li gel hejmareke peyvên demî (îro, îşev, îsal) mimkin e.

Cînavê pêşgir hi-

Ji peyvên “hingê” (wê demê) û “hind” (ewqas) diyar e ku pêşgira “hi-“ li şûna cînavê “ew, wê, wî” tê bikaranîn. Li şûna “hi-“, ew di hin devokan de di hin peyvên de ew dikare bi awayê “hî-“ be, bo nimûne di kurmanciya rojhilatî de di peyva “hîngê” (wê demê) de. Lê di heman devokan de dîsa jî peyva “hind” (ewqas) heye ku bi “hi-“ ye, ne bi “hî-“.

Dîsa peyva “hinde” heye ku maneya “evqas, bi qasî vî/vê” dide. Ji vê peyvê diyar dibe ku “hi-“ yan “hî-“ ne tenê bi maneya “ew, wê, wî” lê herwiha bi wateya “ev, vê, vî” ye jî.

Dîsa ji peyvên “hin-gê, hin-d, hin-de” diyar e ku mimkin e ku eslê peyvê ne “hi-“ lê “hin-“ yan “hîn-“ bû.

Di farisî de hevrehê wê “în” e. Bo zêdebûna H di kurdî de li destpêka peyvên, bidin ber kurmancî “hesp, hesin/asin, hêsan, hêsir” lê farisî “esb, asin, asan, esr”.

Anku mimkin e ku eslê peyvê maneya “ev” dabe û paşî wateya “ew” wergirtibe yan jî ji destpêkê ve peyveke cotwateyî be.

5. “JÊ, LÊ, PÊ, TÊ” WEK CÎNAV?

Di peyvên “jê” (ji wê/wî/wan), “lê” (li wê/wî/wan), “pê” (bi wê/wî/wan) û “tê” (di wê/wî/wan ... [de]) hem daçek (ji, li, bi, di) û hem jî cînav (wê, wî, wan) hene.

Di rêzimannivîsîna zazakî de gelek caran peyvên wiha wek cînav hatine qal- û qebûlkin. ¹⁹ Lê di rêzimannivîsîna kurmançî û soranî de hem ji aliyê kurdan ve û hem jî ji hêla zimannasên biyanî ve jî ev wek daçek hatine qebûlkin. Me jî berî niha li gel daçekan peyvên wiha rave kirine. Loma li vê derê em ê wan dubare nekin lê berê xwandevanên hêja bi ruxseta wan bidin wê vekolîna xwe.

6. PEYVRÊZIYA CÎNAVAN

Di komikên de cînav adeten berî navdêran tên:

- ew kes
- wê rojê
- çend caran
- her dem

Herwiha eger di komikê de rengdêr (û hoker) hebin, cînav berî wan jî tê:

- ew kesa qenc (cînav + navdêr + rengdêr)
- wê roja gelek xweş (cînav + navdêr + hoker + rengdêr)

Lê di doxa (halê) xwedîtîyê de cînav dikeve dikeve dûv navdêrê gava ku cînav xwedî (xudan) be:

- kitêba te
- birayê wî
- çîrokên wan

¹⁹ Bo nimûne Roşan Lezgîn di kitêba xwe “Gramera Kirdkî” ya bi kurmançî de û Selcan Zülfü jî di “Grammatik der Zaza-Sprache” (Rêzimana zimanê zazakî) ya bi almanî de peyvên wiha wek cînav didin nasîn.

Lê hînge jî cînav berî rengdêr û hokeran tê:

- birayê wî yê mezin (navdêr + cînav + ravek + rengdêr)
- kitêba te ya gelek kevn (navdêr + cînav + ravek + hoker + rengdêr)

Cînavê **din** û varyantên wî yên devokî *dî, di, dinê, dîtir, dîtirê* û herwiha hevwaterên wî yên soranî *dî, dîke, tir* û hevwatera wan ya zazakî *bîn* herdem li pey cînava raveber tên anku “din” û varyantên xwe paşdiyarker in:

- şeva din, hevalê din, bajarên din... (bidin ber “wê şevê, wî hevalî, wan bajarên)

Wek ku tê dîtîn, cînavê “din” bi alîkariya ravekan (-a, -ê, -ên) bi peyva berî xwe ve tê girêdan. Di peyva “cardin, cardî” (dîsa) de ravek (û paşgira nediyariyê “-ek” jî) nehatine bikaranîn an ji ber bikaranîna pirr ya peyvê, ravek û paşgira nediyariyê bo sivikirinê hatine avêtin.

Berevajî “din” û varyantên wê yên din yên kurdî-îranî, hevwatera wê ya ji tirkî wergirtî “başqe” ne paşdiyarker lê pêşdiyarker e anku ew dikeve berî peyva raveber:

- başqe tişt (“tiştên din” yan “tiştên din”)
- başqe kesek (kesekî/keseke din)

Hin cînav jî dikarin hem pêşdiyarker û hem jî paşdiyarker bin:

- hemû, gişt, tev, kul, cemî’, bitûn

Wek ku tê dîtîn, ew hemû hevwater ne. Wek pêşdiyarker û wek paşdiyarker jî ew eynî maneyê didin anku raguhostina cihê wan watera wan naguherîne.

- Hemû heval hatin – heval hemû hatin.
- Gişt dinya dinya – dinya gişt dizane.

Ew ne wek pêşdiyarker ew naçemin lê wek paşdiyarker dikarin biçemin:

- Hemû heval dibêjin → *hemû* hevalan got.
- Heval hemû dibêjin → hevalan *hemûyan* got.

7. PIRHEJMARKIRINA DUBARE YA CÎNAVAN

Li gor qeyd û bendên giştî yên kurmancî, navdêr di halê xwerû de bi yekhejmarî û pirhejmarî eynî ne. Bo nimûne, kerem bikin li van herdu hevokan binêrin:

- Heval dibêje.
- Heval dibêjin.

Em dizanin ku di hevoka jorîn (heval dibêje) de "heval" yekhejmar e anku kesek bi tenê ye lê di hevoka jêrîn (heval dibêjin) de pirhejmar e anku du yan zêdetir kes in lê ne tenê yek kes e. Lê peyva "heval" bi eynî şiklî ye, tenê peyvên "dibêje/dibêjin". Ji ber ku yekhejmarî yan pirhejmarî bi xwe ji lêkerê (dibêje/dibêjin) diyar e, ne hewce ye (û di kurdî de nabe) ku pirhejmarî li peyva "heval" jî were barkirin û diyarkirin.

Eger em vê nimûneyê wergerînin çend zimanên din, em ê bibînin ku di vê meselê de gelek ziman ji kurmancî cuda ne:

ziman	yekhejmar	pirhejmar
kurmancî	heval dibêje	dibêjin
inglîzî	the friend says	the friends say
fransî	l'ami dit	les amis disent
tirkî	arkadaş diyor	arkadaşlar diyor(lar)

Wek ku tê dîtin, kurmancî bi tenê cudahiyekê yekhejmarî û pirhejmarîyê ji hev ferq dike: "dibêje/dibêjin". Wek din peyva "heval" di herdu hevokan de eynî ye.

Di inglîzî de hejmara rêzimanî bi du cudahiyan tê kirin: di hevoka yekhejmar de "friend" heye û di ya pirhejmar de "friends" anku S li dawiyê ye. Herçi lêker e, ew, berevajî navdêrê, di yekhejmarîyê de S li dawiya wê heye lê di pirhejmarê de na. "The" ya ku di herdu hevokan de wek hev e, pirtika (article) diyariyê ye anku diyar dike ku tê zanîn ka mebest kîjan heval e yan kîjan heval in.

Eger em niha jî li hevokên fransî binêrin, em ê bibînin ku ti ji her sê peyvên du hevokan ne tam wek hev in: l'/les, ami/amis (heval), dit/disent (dibêje/dibêjin). "L'/les" hevwaterên "the" ya inglîzî ne anku pirtikên diyariyê ne.

Di tirkî de hevoka yekhejmar "o diyor" e lê hevoka pirhejmar dikare "arkadaşlar diyor" an jî onlar diyorlar" be. Di "arkadaşlar diyor" de cudahiya yekhejmarî û pirhejmariyê tenê bi peyva "arkadaş / arkadaşlar" e lê di hevoka "arkadaşlar diyorlar" da herdu pey bi paşgira "-lar" ji hevoka yekhejmar tên cudakirin. Çawa be jî, ya tirkî ji ya kurmançî cuda ye ji ber ku di tirkî de hevwatera peyva kurdî "heval" her diguhere lê hevwatera peyvên "dibêje/dibêjin" dikare biguhere yan jî eynî be.

Tiştê li vê derê ji me re giring ew e ku navdêr di halê xwerû de di kurmançî de li gor yekhejmarî û pirhejmariyê naguherin lê ferqkirina hejmara rêzimanî (yekhejmar an pirhejmar) bi lêkerê ye (di nimûneyên me dayî de "dibêje" û "dibêjin").

Ev ferqkirina hejmara rêzimanî di cînavan de jî bi awayekî berfireh wek di navdêran de ye. Piraniya cînavan di rewşa xwerû de li gor yekhejmar û pirhejmarê naguherin:

- ew dibêje – ew dibêjin
- bi xwe hat – bi xwe hatin

Lê wek ku me li pêştir di behskirina cudahiyên navbera navdêr û cînavan de kiriye, di hin cînavan de di halê xwerû de jî hejmara rêzimanî diyar dibe:

- yekhejmar: ez, tu
- pirhejmar: em, hûn

Berevajî "ez/min" û "tu/hûn", kurmançiya standard û di hevokan de jî bi piranî kurmançiya rojhilatî û ya navendî cînavê sêyem "ew" di halê xwerû de li gor hejmara rêzimanî naguherînin. Ferqkirin tenê bi lêkerê ye:

- ew hat – ew hatin

Lê di hemû devokên kurmançî de rewş ne wisa ye. Di hin devokan de (bi taybetî kurmançiya rojavayî û bakurî) hejmara rêzimanî hem bi lêkerê û hem jî bi cînavî tê diyarkirin, bi gotineke din, ew hejmara rêzimanî tê dubarekirin. Wek forma pirhejmar ya neçemandî ev devok cînavê "wan" yan "ewan" dixebitînin ku di kurmançiya rojhilatî û navendî de formên çemandî yên pirhejmar yên cînavê "ew" in.

Heman cudakirina dubare ya ferqa hejmara rêzimanî di soranî, kurdiya başûrî (feylî, kelhurî, kirmaşanî) û zazakî de jî heye:

zar ²⁰	yekhejmar	pirhejmar
kurmanciya rojhilatî, kurmanciya navendî û kurmanciya standard	ew hat	ew hatin
hin devokên kurmanciya rojawayî û kurmanciya bakurî	ew hat	wan hatin, ewan hatin
soranî	ew hat	ewan hatin
kurdiya başûrî	ew yat	ewane yatin
zazakî	o ame ²¹	ê ameyî

Hin devokên kurmancî – bi taybetî yên rojavayî û bakurî – ne tenê cînavê pirhejmar yê çemandî (wan, ewan, wa) gelek caran li cihê forma neçemandî (ew) dixebitînin lê heman cînavî bi duçarî jî pirhejmar dikin:

- ew → ewan, ewan, wa → ewana[n], wana[n]

Ew heta van formên dubare pirhejmarkirî û çemandî jî carinan li cihê forma neçemandî ya pirhejmar ya kurmanciya rojhilatî û navendî û zimanê nivîskî diemilînin:

- rojhilatî, navendî, standard: ew hatin
- rojavayî, bakurî: wan hatin, ewan hatin, wana hatin, ewana hatin

Heman tişt li cînavê destnîşankirinê "ev" jî tê kirin:

²⁰ Ji bilî kurmancî, ji zarên din (soranî, başûrî, zazakî) ji her yekê tenê nimûneyek hatiye dan daku diyar bibe ka mesele di wan lehceyan de çawa ye. Bo dirêjnekirina meseleyê, me varyantên devokî ji wan lehceyan nedane.

²¹ "O ame" forma nêr e. Forma mê "a ameye" ye. Berevajî kurmancî, zazakî di halê xwerû de jî navdêr û cînavê sêyem bi cînsê wan yê rêzimanî jî ji hev cuda dike.

lehce	yekhejmar	pirhejmar
kurmanciya rojhilatî, kurmanciya navendî û kurmanciya standard	ev(e) ²² hat	ev(e) hatin
hin devokên kurmanciya rojvayî û kurmanciya bakurî	va ²³ hat	van hatin, evan hatin, vana hatin, evana hatin
soranî	eme hat	emane hatin
kurdiya başûrî	(e)ye yat	yane yatin
zazakî	no ame	nê ameyî

8. AVÊTINA CÎNAVAN

Di gelek rewş û haletan de di hevokên kurdî de bikaranîna cînavan tişteki ixtiyarî anku dilxwazî ye. Bi gotineke din: bikaranîna cînavan di her hevokê de ne zerûrî ye, bêyî cînavan jî di hin rewşan de diyar e ka mebest kîjan cînav e.

Kerem bikin em li çend nimûneyan binêrin:

- Ez hatim.
- Tu çi dibêjî?
- Ew ne kurd e.

Ji van hevokan em bi xêra "ez, tu, ew" dizanin ka mebest jê kî ye. Lê dîsa jî em dikarin cînavan ji van hevokan biavêjin:

- Hatim.
- Çi dibêjî.

²² "Eve" forma kurmanciya rojhilatî ye.

²³ "Va" li vê derê kurtkirina "eva han" e.

- Ne kurd e.

Dîsa jî em fehm dikin ku kesê hat "ez" im, kesê dibêje "tu" yî û kesa/kesê ne kurd jî "ew" e.

Sebebê imkana avêtina an jêxistina cînavan ew e ku di nimûneyên me dayî de ne tenê cînav lê herwiha paşgirên kesî yên lêkeran jî diyar dikin ka mebest jê kîjan cînav e:

- hatim (= ez)
- dibêjî (= tu)
- ne kurd e (= ew)

Lê avêtina cînavan herdem ne mimkin e. Kerem bikin em li çend nimûneyan binêrin:

- min got
- te got
- wî got
- me got
- we got
- wan got

Ji ber ku peyva "got" bi tenê diyar nake ka kê got, ne mimkin e ku mirov ji hevoka "min got" cînavê "min" biavêje û dîsa peyva "got" bi maneya "min got" fehm bike. Loma kesê tiştek gotî eger "min, tu, me, we" be, hingê bikaranîna cînavî di vê haletê de zerûrî ye:

Lê dîsa jî peyva "got" dikare bi tenê bêyî cînavên "wê/wî/wan" were bikaranîn û bi maneya cînavê sêyem were fehmkirin. Anku mimkin e mirov "wî got" yan "wê got" yan jî "wan got" kurt bike û tenê bibêje "got".

Bi gotineke din, eger ti paşgirên kesî bi lêkerên gerguhêz (transîtîv) yên di dema borî de ve tine bin, ew wisa tê fehmkirin ku biker anku kesê tiştek kiriye "wê, wî, wan" in:

- xwar (wê/wî/wan xwar – kesek yan çend kes, jin an mêr)

Eger ti paşgirên bi lêkerên negerguhêz (intransîtîv) ve tine be, hin biker wek kesê sêyem yê yekhejmar tê fehmkirin:

- hat = ew hat (kesek bi tenê – jin an mêr)

Di rastiye de ji hevoka "min got", "te got", "wî got" ... ji xwe cînavê "ew" hatiye avêtin:

- min got = min ew (tişt) got

Anku peyva "got" dibe bedelî "wî ew (tişt) got" yan "wê ew (tişt) got" yan "wan ew (tişt) got".

Di kurmanciya navendî de û herwiha bi piranî di kurmanciya nivîskî de jî paşgirên kesî yên cînavên pirhejmar wek hev in:

- em **hatin**
- hûn **hatin**
- ew **hatin**

Ji ber vê, avêtina cînavên "em" û "hûn" ne mimkin e anku ne mimkin e mirov li cihê "em hatin" tenê bibêje "hatin" û ev dîsa wek "em hatin" were fehmkirin (bidin ber "ez hatim → hatim" ku dîsa jî tê fehmkirin ku kesê tê ez im). Di rewşên wiha de tenê "ew hatin" dikare bibe "hatin" û dîsa wek "ew hatin" were têgihîştin.

Di kurmanciya rojhilatî de û herwiha di soranî de jî paşgirê yê cînavê "em" ne wek yê cînavên "hûn" û "ew" ya pirhejmar "-in, -n" e lê "-în, yn" e:

kurmanciya navendî	kurmanciya rojhilatî	soranî
em <i>hatin</i>	em hatîn	ême hatîn
hûn <i>hatin</i>	hûn <i>hatin</i>	êwe <i>hatin</i>
ew <i>hatin</i>	ew <i>hatin</i>	ewan <i>hatin</i>

Ji ber vê, di kurmanciya navendî de ne mimkin e ku mirov "hatin" tenê bi wateya "em hatin" yan "hûn hatin" bixebitîne. Lê di kurmanciya rojhilatî de û di soranî de "hatîn" bi "-în" (ne bi "-in") li gel cînavê "em" tê bikaranîn, mimkin e û diyardeyeke berbelav e jî ku gotina "hatîn" bêyî cînavê "em" jî tê emilandin û dîsa jî bi wateya "em hatin" tê fehmkirin.

Carinan gava ku werger ji soranî tê kirin, di zêdekirina cînavê "em" ku di kurmancî de zerûrî û di soranî de gelek caran ixtiyarî ye, tê jibîrkin, loma hin kêmasiyên wiha derdikevin:

- "Nêçîrvan Barzanî: Bi serkeftina îradeya gelê Tirkiyê dilxweş in."²⁴

²⁴ <http://rudaw.net/kurmanci/kurdistan/160720162>

Lê ji vê hevokê bi kurmancî wisa tê fehmkirin ku N. Barzanî gotibe ku hin kesên din dilxweş (kêfxweş) in lê di orijînalê hevokê ya soranî de li cihê "in" ya dawîya hevoka kurmancî "în" heye ku maneya "em ... in" dide anku N. Barzanî gotiye "em bi... dilxweş in" lê ji hevoka kurmancî wisa tê fehmkirin ku wî gotibe "ew bi ... dilxweş in".

Lê di kurmanciya rojhilatî û di soranî de jî mirov nikare "hûn hatin" (bi soranî "êwe hatin") tenê wek "hatin" bi kar bîne. Di wan devok û lehceyan de jî "hatin" bêyî cînav dîsa maneya "ew hatin" tê fehmkirin.

9. KURTKIRINA CÎNAVAN

Diyardeyeke giştî ya kurdî û hemû zimanan e ku peyvên pir tîn bikaranîn meyla kurtbûnê heye anku ber bi kurtbûnê ve ne. Ji ber ku cînav – bi taybetî cînavên kesî – pir tîn bikaranîn, ew kurt dibin.

Ez → e

Cînavê "ez" di axiftinê de di hin rewşan de Z-ya xwe diavêje yan jî wê bi dengê peyva pey xwe ve dihelîne:

- ez jî → ejî
- ez nizam → e'nizam

Min → mi, -m

Cînavê "min" hem di kurmancî û hem jî di zarên din yên kurdî de di axiftinê dibe "mi":

- Min got → mi go
- Mi dît → mi dî

Cînavê "min" wek paşdiyarker (li pey raveberê) jî hin caran kurt dibe û tenê 'm jê dimîne:

- cana min → cana'm

Tu → ti, t'

Cînavê "tu" gelek caran di piraniya devokên kurmançî de û li hin deveran jî herdem bûye "ti" ku formeke ji eslê xwe "tu" kurttir e:

- Tu çi dibêjî? → Ti çi dibê?

Di axiftina kurmançiya navendî de "tu" gelek caran herwiha bi lêkera alîkar ya dema bê "ê" (dê, wê, yê) ve dihele û bi hev ve dibin "tê":

- Tê çi bikî? (Tu ê çi bikî? Tu dê çi bikî?)

Ewê, ewî, ewan → wê, wî wan

Di kurmançiya nivîskî de û herwiha di piraniya devokên kurmançî de jî niha formên cînavê "ew" yên serdest yên çemandî "wê" (mê), "wî" (nêr) û "wan" (pirhejmar) in.

Lê eslê wan "ewê, ewî, ewan" bû û "e" ji destpêka hemûyan ketiye:

- ew+ê → ewê (bidin ber "kitêb+ê" → "kitêbê") → wê
- ew+î → ewî (bidin ber "nan+î" → "nanî") → wî
- ew+an → ewan (bidin ber "kitêb+an" → "kitêban") → wan

Cudahiya formên kurtkirî yên "wê, wî, wan" li gel formên kurtkirî yên "ez, min, tu" ew e ku "wê, wî, wan" êdî di zimanê nivîskî de jî bûne standard û "ewê, ewî, ewan" pir kêm di kurmançiya devkî yan nivîskî de tên bikaranîn.

Em, me

Di hemû devokên kurmançî de tek forma neçemandî ya cînavê yekem yê pirhejmar "em" û forma çemandî jî "me" ye. Bi gotineke din, mirov ti kurtbûn an guherînê di di vî cînavê ji xwe kin de nabîne.

Lê eger mirov "em, me" bide ber hevwaterên wî yên soranî "ême, -man", mirov dikare bibîne ku kurtbûneke dîrokî di van de jî di kurmançî de peyda bûye.

Hûn, we

Forma çemandî ji cînavê duyem yê pirhejmar di kurmançiya nivîskî de û herwiha di piraniya devokên kurmançî de "we" ye ku ji xwe kurt e û mirov wê êdî kurttir nake. Lê ew di kurmançiya rojhilatî de "hewe" ye û di soranî de jî "êwe" ye. Bi vê mirov dikare bibîne ku kurtbûneke dîrokî di "we" ya niha di kurmançî de serdest çêbûye û vê forma kurtkirî di piraniya devokên kurmançî de ser ji formên din standiyê û wek tek alternatîv maye.

Forma neçemandî ya cînavê duyem yê pirhejmar di kurmançî de li gor devokan pir diguhere. Forma standard û serdest "hûn" e lê herwiha formên wek "hun, win, hûn, hîn, hingo" û belkî hin varyantên din jî hebin. Pir kêm be jî, forma "win" hinekî ji formên din kurttir e anku mirov di vê de jî kurtkirinê hest dike.

10. DUBAREKIRINA CÎNAVAN

Carinan heman cînav di eynî hevokê de tê dubarekirin. Dubarekirina dikare bi mebesta xurtkirinê: bi merema diyarkirina ku kesekî tiştê bi xwe kiriye, ti kesekî din ew tişt kiriye. Bo nimûne:

- Ez ê bikim, ez. (ne ti kesekî din ji bilî min)
- bi xwe xwe şûşt (ne bi destê ti kesekî din)

Wek ku tê dîtin, mebest jê giringîdana bi bikerî ye. Dubarekirin di piraniya haletan de ne zerûrî ye. Loma mirov dikare nimûneyên li jor wiha jî binivîse:

- Ez ê bikim.
- Xwe kuşt.

Ev jî eynî wateyê didim lê ne wek nimûneyên pêştir xurt in.

Carinan jî dubarebûna cînavê ji neçarî ye. Bo nimûne:

- Birayê min dê min bibe bajêr.

Mirov nikare yek ji van herdu "min"an biavêje bêyî ku wateya wê biguhere.

- "Birayê min dê bibe bajêr" wê maneyê nade ku yê were birin "ez" im.

- "Bira dê min bibe bajêr" wê maneyê nade ku yê min bibe birayê min e.

Bi taybetî jî bikaranîna cînavê "ew" û formên wî yên çemandî di heman hevokê de diyardeyeke berbelav e. Gava ku ew tê dubarekirin, adeten mebest jê du kesên ji hev cuda ne:

- Ew wê nas dike. (Ehmed Eyšê nas dike.)
- Wan ew dît. (Ehmedî û Hesenî Fatê dît.)

11. KIRPANDINA CÎNAVAN

Mebest ji "kirp" an "kirpandin"ê (bi inglîzî "stress") girankirin, şidandin an dirêjkirina kîteyeke (heceyeke) peyvê ye.

Piraniya cînavên kurmançî ji xwe yekkîteyî ne û ew kîte bi zerûrî kirpandî anku girankirî ye. Hin formên devokî de û herwiha hin cînavên lehceyên din yên kurdî dukîteyî ne û hingê kîteya dawiyê kirpandî ye:

- ji devokên kurmançî: ewê (wê), ewî (wî), ewan, hewe, hingo
- nimûne ji soranî: ême (em), êwe (hûn), ewan
- nimûne ji zazakî: şîma (hûn, we), înan (wan), aye (wê)

Eger ravek an lêker alîkar ya dema bê "ê" li pey hebe, hingê adeten ew bi dengnasî wek beşek ji cînavê tê hesabandin, cînav dibe dukîteyî kirp dikeve ser beşa dawiyê:

- adeten: "ez ê biçim"
- "ew a reben"
- birayê min ê mezin

Lê eger mirov bixwaze bi taybetî giringiyê bide wî kesî û bibêje ku mexsed illeh ew e û ne ti kesê din e, hingê kirp li ser cînavî bi xwe dimîne û ravek yan lêkera alîkar nayên kirpandin:

- "ez ê biçim" (ez, ne ti kesî din)
- ewa reben (ew, ne ti kesî din)
- birayê min ê mezin (birayê min, ne birayê kesekî din)

12. RASTNIVÎSÎNA CÎNAVAN

Di meseleya rastnivîsîna cînavan de du mijar hene:

- Cînav bi xwe çawa anku bi çi herfan tên nivîsîn?
- Kengî cînav ji peyv û peyvikên pey xwe cuda tên nivîsîn û kengî jî bi wan ve tên zeliqandin?

12.1. Rastnivîsîna cînavan bi xwe

Ji piraniya cînavên kurmançî du yan zêdetir varyant û guharto hene. Li vê derê em ê diyar bikin ka kîjan forma her cînavê kesî serdest û standard e (li gor nivîsên kurmançî – ne li gor qenaeta şexsî ya vekolerê vê mijarê). Pêşî em ê formên neçemandî (netewandî, xwerû) pêşkêş bikin.

cînav (neçemandî)	standard, serdest	formên din
kesê yekem yê yekhejmar	ez	e, wez, es
kesê duyem yê yekhejmar	tu	ti, tû, t'
kesê sêyem yê yekhejmar	ew	-
kesê yekem yê pirhejmar	em	-
kesê duyem yê pirhejmar	hûn	hon, hun, hûn, hwîn, hîn, hingo, win, wun
kesê sêyem yê pirhejmar	ew	ewan, ewana, ewanan, wana, wa

Formên çemandî (tewandî, oblîk) jî wiha ne:

cînav (çemandî)	standard, serdest	formên din
kesê yekem yê yekhejmar	min	mi, 'm
kesê duyem yê yekhejmar	te	-
kesê sêyem yê nêr	wî	ewî
kesa sêyem ya mê	wê	ewê
kesê yekem yê pirhejmar	me	-

kesê duyem yê pirhejmar	we	hewe
kesê sêyem yê pirhejmar	wan	ewan, ewana, ewanan, wana, wa

Ne tenê di cînavên kesî de lê di yên din de jî varyantên nivîsînê hene. Bi taybetî cînavê lêveger "xwe", cînavê beramberiyê "hev" û cînavê nîşandanê "han" xwedî çendîn varyant in. Di kurmancî de rewşa wan wiha ye:

cînav	standard, serdest	varyantên din
cînavê lêveger	xwe	xo, xu, xwi, xe, xa, xwu
cînavê beramberiyê	hev	hevdu, hevdin, hevûdu, hevûdin, yekûdu, yekdî, êkûdu, êkdu
cînavê nîşandanê	han	ha, hanê, he, henê

20.2. Bi hev ve yan ji hev cuda?

Yek ji lihevnekirinên serekî yên rastnivîsîna kurdî li ser wê ye ka kengî bi peyvikên erkî (*function word*) yên pey xwe ve bînin nivîsîn û kengî jî ji wan werin veqetandin:

- "ew kitêba min e" yan "ew kitêba mine"?
- "ez ê biçim" yan "ezê biçim"?
- "ewa han" yan "ew a han"?
- "dayika xwe ya pîr" yan "dayika xweya pîr"
- "hevalên hev ên qenc" yan "hevalên hevên qenc"?
- "ezî/ezê reben" yan "ez î reben / ez ê reben"?
- "birayê te yê biçûk" yan "birayê teyê biçûk"?
- "mala wan a berê" yan "mala wana berê"?

Cînavên paşdiyarker jê cuda

Cînavên kurmancî û zazakî ji peyva berî xwe cuda tên nivîsîn:

- kitêba min (ne "kitêbamin")
- birayê te (ne "birayête")

Ev berevajî soranî, kurdiya başûrî, farisî, tirkî û erebî ye ku cînavên pêvekirî yan paşgirên cînavî hene (hemû bi maneya "serê te"):

- soranî: ser-it
- kurdiya başûrî: ser-id
- farisî: ser-it
- erebî: reis-ek
- tirkî: kafa-n

Di kurmancî de qeyda giştî ew e ku cînav bi peyva berî xwe ve nayên zeliqandin lê hin awarte û istisnayên giring û hinên kêmtir giring jî hene.

Istisnayên giring kurtkirin û zeliqandina cînavên "wê, wî, wan" bi daçekên bingehîn "bi, di, ji, li" ve ye:

- bi wê, bi wî, bi wan → pê
- di wê, di wî, di wan (de) → tê (de)
- ji wê, ji wî, ji wan → jê
- li wê, li wî, li wan → lê

Herwiha istisnayeke giring jî pêvekirina cînavên "wê, wî, wan" bi şiklê "-î" bi dawiya hin navdêran ve:

- serê wî/wê/wan → serî: derbeyek li serî da (li serê wê/wî)

Istisnayeke nadirtir û zêdetir devkî û helbestkî kurtkirin û girêdana cînavê "min" bi peyva berî wê ve ye:

- cana min → canam

Lê cînavên kurtnekirî herdem divê ji peyva berî xwe cuda werin nivîsîn:

- bi te, ji min, li wan, bi xwe, ji xwe, ji wê re, bi te re, li gel wan
- serê min, serê te, serê wê, serê wî, serê me, serê we, serê wan

Kopula herdem jê cuda

Kopula anku formên dema niha yê lêkera "bûn"ê peyvên serbixwe ne û ji hemû peyvên berî xwe cuda tên nivîsîn:

- "Ew kitêbek e" rast e, ne "ew kitêbeke" (bidin ber "ew kitêbek bû", ne "ew kitêbekbû")
- "Ew kitêba min e" rast e, ne "ew kitêba mine" /bidin ber "ew kitêba min bû", ne "ew kitêba min bû")

Peyvikên li dûv cînavên çemandî jê cuda

Eger cînav di halê çemandî de be, hingê peyvikên pey wî pê ve nayên girêdan:

- birayê *te yê* mezin (ne "*birayê *teyê* mezin", bidin ber "birayê Hesenî yê mezin", ne "birayê Hesenîyê mezin")
- du hevalên *min (y)ên* baş (ne "du hevalên *minên* baş, bidin ber "du hevalên Fatê yê baş", ne "xwişka Fatêya baş")
- xwişka *wî ya* mezin (ne "xwişka *wîya/wiya* mezin", bidin ber "xwişka Azadî ya baş", ne "xwişka Azadîya baş")

Eger formên çemandî û neçemandî yê cînavî eynî bin, hingê dîsa cînav ji peyvika pey xwe cuda tê nivîsîn eger cînavên xwedî du formên cuda yê çemandî û neçemandî di eynî rewşê de ji peyvika pey xwe cuda werin nivîsîn:

- hevalên *hev (y)ên* baş (ne "hevalên *hevên* baş" – bidin ber "hevalên min ên baş", ne "hevalên minên baş")
- birayê xwe yê mezin (ne "birayê xweyê mezin" – bidin ber "birayê te yê mezin", ne "birayê teyê mezin")

Lêkera alîkar "ê" ya dema bê jê cuda

Dema bê di kurmançî de bi lêkereke alîkar tê çêkirin ku forma wê ya kurtkirî "ê" ye, wek din li gor devokan dikare "dê", "wê" yan "yê" be:

- tu ê bikî
- tu dê bikî
- tu wê bikî
- tu yê bikî

Gava ku formên "dê" û "wê" tên bikaranîn, piraniya nivîserên kurmançî ti pirsgirêk di rastnivîsînê de nabe: ew vê peyvikê ji cînavê berî wê cuda dinivîsin:

- tu dê bikî (ne "*tudê bikî")
- tu wê bikî (ne "*tuwê bikî")

Lê gava ku forma "ê" yan "yê" tê xebitandin, hin kes wê bi ji cînavê berî wê cuda dinivîsin û hin jî pê ve dizeliqînin:

- ez ê bikim, tu yê bikî
- ezê bikim, tuyê bikî

Lê lêkera alîkar ya dema bê (ê, dê, wê, yê) peyveke serbixwe ye û divê ji cînavê berî xwe cuda were nivîsîn:

- ez ê bikim (wek "ez dê bikim, ez wê bikim", ne "*ezdê bikim, *ezwê bikim")
- tu (y)ê bikî (wek "tu dê bikî, tu wê bikî", ne "*tudê bikî, *tuwê bikî")

Ravek bi cînavên neçemandî ve

Di kurmançî de ravek (izafe) bi navdêrên neçemandî ve tên nivîsîn:

- keça kurd, kurê kurd, gelê kurd
- jina reben, mêrê reben, mirovên reben
- hevala hêja, hevalê hêja, hevalên hêja

Bi heman awayî ravek bi cînavên neçemandî ve jî tên zeliqandin:

- ewa kurd, ewê kurd
- eza reben (jin), ezê/ezî reben (mêr), emên reben (pirhejmar)
- tuyê hêja, hûnên hêja

FERHENGEKE PEYVÊN HIQÛQÎ

Ferhenga *Türkçe-Kürtçe Hukuk Sözlüğü* (Ferhenga hiqûqî ya tirkî-kurdî) ferhengeke peyvên dadnasî/hiqûqî ya bi qebareyeke biçûk û 175 rûpelî ye. Ferheng yekhêlî ye: peyvên tirkî di ferhengê de hatine rêzkirin û ew li kurdî (kurmançî) hatine wergerandin lê li gor rêzbandiya kurdî peyv nehatine rêzkirin û ew li tirkî nehatine wergerandin. Ferheng sala 2014 di nav weşanên Belge de derketiye.

Li ser cildê pêşîn û herwiha di rûpelên ewilî de navê parêzer **Hüseyin Özdemir** wek amadekar (hazırlanan) hatiye diyarkirin. Lê di ferhengê de keda 3 kesan heye ku ji bilî Özdemir herwiha du kesên yek bi bernavê **Keremo** û yê din jî bi bernavê **Miraz Ronî** ne.

Her yekê ji wan kurtepêşgotinek ji ferhengê re nivîsiye (Özdemir û Ronî bi tirkî, Keremo bi kurdî). Lê dîsa jî ne bi tamamî zelal e ka kê ji wan çi karê vê ferhengê kiriye.

Rola Miraz Ronî (ku navê nivîskariyê yê kesekî bi navê **Mulazim Özcan** e) hinekî ji ya herduyên din çêtir aşkere ye: ew bi karê redaksiyon û verastkirinê rabûye û wisa dixuye ku piştî amadekariya ferhengê ew pê de çûye û ew verast kiriye. Ronî berê jî çend kitêb bi kurdî nivîsîne û bi taybetî jî ji tirkî li kurdî wergerandine. Ne zêde meşhûr be jî, ew di nav kurdînivîsan de tê dîtin.²⁵

Lê parvekirina xebatê ya vê ferhengê di navbera parêzer Hüseyin Özdemir û "Keremo" de ne diyar e. Hüseyin Özdemir wek parêzer û herwiha wek siyasetvan (niha di nav HAK-PARê de) tê nasîn lê

²⁵ Bo hevpeyivînekê li gel Miraz Ronî mirov temaşeyî vê bernameyê bike:

<https://www.youtube.com/watch?v=1pMuJkB11IQ>

haya me ji berhemên wî yê bi kurdî nîne û me li dû lêgerîn û pirsînê jî nedît ku wî heta niha li derveyê vê ferhengê tiştekî din bi kurdî nivîsîbe.

Herçi Keremo ye, ew bernavê kesekî bi navê **Kerem Tekoğlu** ye ku ji nivîskar yan zimannasiyê zêdetir wek dengbêj û helbestxwîn tê nasîn.²⁶ Hem Özdemir û hem jî Keremo itiraf dikin ku ne şarezayên zimanî û ne jî yê ferhengszariyê ne.

Wisa dixuye ku ferheng zêdetir li ser daxwaz û insiyatîva Özdemir ve hatiye amadekirin lê wergerandina wê li kurdî di pratîkê de ji aliyê Keremo ve hatiye kirin û ji hêla Miraz Ronî ve jî hatiye verastkirin.²⁷

Ev ne yekem ferhenga hiqûqî ya kurdî ye. Ya yekem bi kurdî (soranî), erebî, inglîzî û fransî ji aliyê **Nûrî Talebanî** ve hatiye amadekirin.²⁸ Yekem ferhenga hiqûqî bi kurmancî jî (peyvên dadnasî yê kurmancî li inglîzî hatine wergerandin) *Mafname* ye û ji hêla **Husein Muhammed** ve hatiye amadekirin û ev nêzîkî 15 sal in ku li ser Internetê peyda dibe.²⁹

Çawa be jî, bi vê ferhenga biçûk xebateke hêja hatiye destpêkirin. Li gel hin kêmasiyan, wateyên piraniya peyvên baş hatine pêşkêşkirin û dikarin bi kêrî bikarînerên ferhengê bîn.

Özdemir di pêşgotina xwe de dibêje ev ferheng bi armanca wê hatiye amadekirin ku alîkariya parêzeran bike ku heq û hiqûq û wezîfeyên miwekîlên xwe (mîşteriyên xwe) bi zimanê wan baştir bi wan bidin fehmkirin daku heqê wan neyê xwarin û ji nezaniyê nekevin ber pirsgerêkên qanûnî.

Helbet mimkin e ku ev ferheng wisa jî were bikaranîn lê ihtimala vê yekê kême e. Eger kesekî ku baş peyvên hiqûqî yê di tirkî de li kar (ku bi eslê xwe ji erebî), bo nimûne "emir, emniyet, hakim, mahkeme, kanun, zarar", ne mihtemel e ku ew çêtir peyvên ferhengên yê "kurdiya akademîk" yê wek "ferman, ewlehî, dadgêr, dadgeh, zagon" (ew jî bi eslê xwe bi piranî ji zimanên din hatine kurdî) fehm bikin.

²⁶ Binêrin: <https://www.youtube.com/channel/UCLB0vO7N1qGj9FkflEeyFg>

²⁷ Özdemir û Keremo di hevpeyvîneke xwe de paşî vê bi zelalî jî dibêjin: <http://www.ozgur-gundem.com/haber/106387/anadilde-savunma-icin-sozluk>

²⁸ Bo pêşgotina ferhenga Nûrî Talebanî bi inglîzî, binêrin: <http://www.kurdishacademy.org/?q=node/141>

²⁹ Binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2015/07/07/mafname-ferhenga-dadnasi-ya-kurdi-inglizi/>

Giringiya vê ferhengê di pileya pêşîn de ne ew e ku ew alîkariya kesên tirkînezan yan tirkîkêzman bike. Ew berî her tiştî dikare ji wergerandina ji tirkî bikin:

Kurdî hê li Bakurê Kurdistanê û Tirkîyê nebûye zimanekî resmî lê dîsa jî van salên dawiyê hem li bajarên Bakurê Kurdistanê ji aliyê belediyên di destê kurdan de û hem jî heta ji aliyê dewletê ve (bo nimûne di Ajansa Nûçeyan ya Anadolu de û di televizyona fermî TRT de) li ser gelek mijarên hiqûqî û qanûnî jî tê nivîsîn an jî – hê zêtir – nivîs ji tirkî li kurdî tîn wergerandin. Kar û feydeya ferhengên wiha xaseten dikare di van wergeran de hebe.

ZIMAN Û ÇÎNÎ KOMELAYETÎ

Nûsînî: Profesor Peter Trudgill

Wergêranî: Hesênî Qazî

Eger miro inglîsiy ziman bê yan hêndêk sebare be komellekanî inglîsiy ziman bizanê, detuwanê tenê be pêy em belge zimaniyaney lêre da amajeyan pê dekeyn be texmîn pile û helkewtî komellayetî em axêweraney xuwarewe helda. Axêwerî A: I done it yesterday (emin dwênê ewim kird), axêwerî B: I did it yesterday, axêwerî A: He ain't got it (ew werî negirtuwe), axêwerî B: He hasn't got it, axêwerî A: It was her what said it (ewe ew bû gutî), axêwerî B: It was her that said it.

Eger miro gwêy lew axêwerane, gwêy lew şitane bê, be texmîn way dadenê ke, B pile û helkewtî komellayetî le A beriztir bê, û miro be dilniyayiyewe çakî boçuwe. Ewe çone ke ême detuwanîn ew core şitane le yek bikeynewe?

Wulamî ew pirsiyare le hebûnî şêwezare zimaniyekan daye ke êsta be lehcegelî çînî – komellayetî yan, le layen hêndêk nûserewe be sociolêkt nêwzed kirawin. Le nêwan qisekirdinî ew dû axêwerane da ciyawazî rêzimanî heye û ewe serepetêke bo dirkandin û derxistinî paşxanî komellayetî ewan. Her weha eweş delwê, egerçî ewe le ser laperey çapkiraw da nîşan nedrawe, ke ew ciyawaziyane hawkat ciyawazî fonêtîkî û dengsazîşyan le nêwan dabê- wate, rawêjgelî (accents) ciyawazî çênî – komellayetîş hen. Ciyawaziyekanî nawkoyî komelle însaniyekan le zimanekanyan da reng dedenewe. Deste ciyawaze komellayetiyekan şêwezarî ciyawazî zimanî bekar dehênin û wekû endamanî be ezmûnî komellge zimaniyekan ême (û ew kese inglîsiyeke le bendî yekemî em kitêbeda) rahatûyn ke axêweran bew pêye polên bendî bikeyn.

Ciyawazêtî komellayetî boçî ew karlêkeriyey le ser ziman heye? ême dekrê amaje be le ber yek ronanî berewpêşçûnî ew şêwezare komellayetiyane û berewpêşçûnî şêwezare herêmiyekan bikeyn: le herdûk nimûnan da berhelîst û mewda beruwalet xo derdexen. Lehcenasan (dialectologists) dozîwyanetewe ke sinûrekanî lehcey herêmî zor car le tek berhelîstî cugrafîyayî, yek degirnewe wekû çiya, zel û çom: bo nimûne, gişt axêweranî lehcegelî nerîtî le nawçekanî Birîtanya le serûy çomî

Humber (le nêwan Lincolnshire û Yorkshire) da wûşey wekû House ('hoose' [hu:s]) hêşta be monophthong* derdebirn, le katêkda ew axêweraney ke xelkî lay Başûrî ew çomen bo çendîn sed sallan coreyek diphtongî**wêney [haws] yan bekarhênawe, û le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka sinûrî nêwan lehcekanî Bakûrî û Nêwerast (bo agadarî ziyatir biruwane bendî 8-î em kitêbe)le hêndêk nawçan hawterîbî çomî Ohio n. Her weha eweş rûn buwetewe ke herçendî mewday cugrafiyay nêwan dû lehcan ziyatir bê le rûy zimaniyewe ewendeş le yektirî dûr dekewnewe: bo nimûne, ew şêwezaraney inglîsiy Birîtanyayî ke le şêwey qisekirdinî London herî dûrin bêguman şêwezarekanî Bakûrî rojhelatî Scotland – Bujan in, û le Emrîkay Bakûrî ciyawazî here gewrey zimanî le nêwan şêwezare herêmiyekanî inglîsî da be berawurd kirdinî şêwey qisekirdinî Newfoundland û Mississippi be cuwanî derdekewê.

Berewpêşçûnî şêwezare komellayetiyeke renga bikrê be heman şêwe- wate berhelstî komellayeti û mewday komellayeti da şî fikirênewe. têwe hatin û wexokirdinî nêşane û xesletêkî zimanî bo nêw komellêk dekirê be hoy berhelste komellayetiyeke çênayeti, temen, regez, dîn yan hokargelî dîke berbest fikirê. û mewday komellayeti lewaneye herheyan core karlêkerî hebê ke mewday cugrafiyayî heyeti: bonimûne, tazeyetiyeke zimanî ke lenêw desteyekî hereberzî komellayeti dest pêdeka kartêkerî le nêw destey here nzmî komellayeti da î here duwayî ye, eger kartêkeriyekî ewtoy her hebê. (egel eweş da, ême debê wişiyar bîn, û gişt ew ciyawaziye komellayetiyaney zimanî tenê herbewşêwe tewaw mîkanîkiye şî nekeynewe, çunkû her wek le bendî yekemî em ktêbe da dîtman, boçûn û dîtin sebarete beziman be aşkirayî rolêkî girîng degêrê le parastin yan rewandinewey cêyawaziye lehceiyekanda.)

Lenêw hemû şêwekanî ciyawazeti komellayeti da, bo nimûne, ciyawazî çînayeti, temen, cîns, regez yan dîn, iême lem bende da debê le ser ew şêwe taybetiye le ciyawazeti komellayeti cext bikeynewe ke lenimûney axêweranî A uB da nîşaniman da _ wate tuwêjbendî komellayeti. twêjbendî komellayeti zaraweyeke bo amajebe kekelekbendî destekana lekomel da dekardekirdrê betaybetî le ruwî destelat, serwet û dewlemendî û plewpayewe. le komelle pişesaziyeke rojawa da ewe şêwey tuwêjbendî çînekomellayetiyeke bexoyewe degirê, û debête hoy peydabûnî lehcegelî çînî komellayeti le ruwî zimaniyewe. (gişt pirsî çînî komellayeti le rastîda ta radeyek cencaliye, betaybetî le ber ewey ke komellnasan lemer tebî'etî rasteqîne, mana û nêwerok yan hebûnî çînekomellayetiyeke hawranîn. legel eweş, lêre da becê niye hewl bidrê bo rîzkirdin yan helsengandinî boçûnî ciyawaz ke sebarete bew babete lelayan têorîzananî komellnasewe hatûnete

gorê. her renga ewende bes bê hêmay pêbikayn ke begîştî çîne komellayetiyeke be koy ew takuterayaney dadendrên ke xesletî wekû yekî komellayetî û/iyan abûrîan heye. boçûnî giştî lemer çînî komellayetî le zorbey lêkolînewe zimaniyekanda le birgekanî xuarewe da derdekewin.)

Legell eweşda, twêjbendî çînî – komellayetî diyardeyekî cîhanî niye. Bo nimûne, le Hîndûstan, komellî nerîtî be kastî (çastes) ciyawaz dabeş buwe. Le ruwangey zimannasêkewe, lêkolînewe û şîkirdinewey lehcegelî kast ta radeyek le lehcegelî çînî komellayetî hasantire. Ewîş leber eweye kastekan be rêje pitewtir û xoragirtirn, be rûnî nêwyan lêndirawe, be tewawî le yektirî cwê kirawnetewe, ser be ewan bûn û endametî têyanda mîratiye û deretanî zor kem heye bo dest berdan le kastêk û çûne naw û legel kewtinî kastêkî dîke.

(Diyar e ewe heta bilêyî sade kirdinewey ew çemke ye, mebestî serekî min lêre da eweye ke cext le ser ciyawazî nêwan kast û komelle çînayetiyeke bikemewe.) Le ber ew cwêkirdinewey aşkirayey xelik be destey taybetî û ciyawaz, ciyawazî lehceyî le nêw kastekan da be aşkirayî bederewen, û ciyawazî komellayetî de ziman da hêndêk car gewretir û ziyatirin le ciyawaziye herêmiyeke. Xiştay jimare 2 ew xalane nîşan deda lemer zimanî Kannanda, ke zimanêke le binemaley Diravîdiyayî Başûrî Hîndûstan ke xizmayetî legell zimanî Tamîl da heye. Ew xişte jimareyek lew şêwane nîşan deda ke le layen Birahmînekanewe bekar dehêndirên, ke beriztirîn kastin, û hawtakanyan le qisekirdinî kaste xuwarewetirekan, le dû şarî Bangalor û Dharwar nîşan deda, ke nizîkey 350 mîl (400 kîlomîtir) le yektirî dûr in.

Sê nimûney yekem nîşan deden ke, egerçî formekanî Bangalor û Dharwar bo kaste xuwarewetirekan wek yek wan, belam kastî Birahmîn formî ewtoy heye ke nek her ciyawazin le kastekanî dîke belkû lew dû şare da de nêw yektirîş da le yek ciyawaz in.

Xiştay 2. ciyawaziyeke herêmi û kast le zimanî Kannada.

Birahmîn şarî dharwar ' heye' eda şarî Bangalor ide, Dharwar ' lenêwê da' –olage, Bangalor –alli nawgirî çawg: Dharwar- likke, Bangalor-jk, nawgirî awelnawî kirdarî, Dharwar -j, Bangalor –j Dharwar, 'danîşe' küt-, Bangalor küt-, cênawî înkasî, Dharwar kj, Bangalor kj kastî xeyrî Birahmîn le şarî Dharwar ' heye' ayti, le şarî Bangalor ayti, Dharwar ' le nêwê da', - àga Bangalor –àga, nawgirî çawg: Dharwar –à, Bangalor –à, ' danîşe' Dharwar kunt-, Bangalor kunt- cênawî înkasî, Dharwar

kont-, Bangalor kont formekanî kastî beriztir zor le formekanî xuwarewetir nawçeyîtirin. (duwatir debînîn sebarete be şêwezare çîneyetiyekanî inglîsî ewe be pêçewane ye.)sê nimûney duwem nîşan deden ke le nêw deste komellayetiyeke da weyekçûn ziyatire ta deste cugrafiyayiyekan- mewday komellayeti zor ziyatir le mewday cugrafiyayî ciyawazî dexate nêw destekan.

Le komelle çîneyetiyekanî dinyay inglîsî zimanda barudoxî komellayeti zor legoranhatûtire, û her boyeş barudoxî zimanî zor aloztire, be lanî kemewe le hêndêk ruwewe. çuwarçêwey çîne komellayetiyeke be rûnî diyarî nakrê yan şeqlî hebûnêkî sinûrdiyarîkirawyan lê nadrê, belkû tenê wekû koyek le xelik dadendirên ke xesletî wekûyekî komellayeti û abûriyan heye; û wegerkewtinî komellayetiyan wek yeke - cûle bo serewe û xuwarewey hêrarşî komellayeti – be tewawî delwê û rûdeda. Ca ewane şitekan bo her zimannasêkî ke biyewê şêwezarekî taybetî şî bikatewe zor ziyatir diwartir deken- komelleyek herçendî corarwcor û çeşnawçeşin bê, têyda zimanîş her ewende coracor û çeşnawçeşne. Be sallanî dûr û dirêj helwêst û kardanewey zimannas le hember ew pêçelpêçî û aloziye be giştî nedîtin û çaw lê helbuwardin bû- eweş be dû şêwey ta radeyek ciyawaz.

Zor le zimannasan le lêkolînewekanî xoyanda cextyan le ser "idioleçt" dekird – wate şêwey qisekirdinî take kesêk le katêkda û be şêwazêk – ke eweş wa dadendira – (be giştî ewe zor rûdeda - biruwane laperey 29-î deqî inglîsî em kitêbe) zor be qa'îdetir bê le şêwey axaftinî komellgeyek le giştî xoyda. Le layekî dîkewe, lehcenasan (dialectologists), le lêkolînewey xoyanda cextyan dekird le ser şêwey qisekirdinî zaniyarîderanî derewey şaran û gundan, û betaybetî le şêwey qisekirdinî ew core xelkane wurd debûnewe ke xwêndewarî kemyan hebû û le gunde tak kewtûwekanda dejiyan, û zor be taybetîtir le waney ke zimannasî Kanadayî Jack Jambers nêwî nawe 'NORMS' - nêrîney besaldaçûy necûlî gundnişin – (none – mobile older rural males) (hoy ewey ewan piyawanyan le ber çaw girtuwe û nek jinan le bendî 3-î em kitêbeda rûn dekrêtewe). Helbet, tenanet gunde piçûkekanîş le rûy komellayetiyeke coracor û çeşnawçeşnin, belam le gundekan da çawhelbuwardin lew rastiye le şare gewrekan hasantir e.

Le gel eweşda, tenê becê ye bigutirê, ke dû şîkirdinewey zêdey dîkeş hen ke boçî lehcenasan bew şêweye cextyan le ser nawçe gundiyeke dekird. yekem, ewan pêyan xoş bû zor le nîşanekan û xesletekanî lehcey ber bas ke le halî awêlkedan da bû be belge ko bikenewe ber lewey ew core lehcanê be tewawî kip bin û nemênin. duwem, hestêk hebû ke le şwênêk le qisekirdinî xelkî besaldaçûtir da şarabuwewe, qise kirdinî xelkî nexwêndewar û perwerde nedîtû lehcey 'rastî' û '

resen û pak' bûn ke bere bere le ber karlêkerî şêwezarî standard şêwa bûn, belam lehcenasan deyantuwanî biyandoznewe û şîyan bikenewe eger ewan zîrek bûbayen. (ewe derkewt ke çemkî lehcey yekdestî ' resen û pak' îş ta radeyekî zor çemkêki efsaneyî ye:hemû layenî ziman dekewête ber kartêkerî ciyawazî şêwazî û komellayetî, çunkû hemû komellge însaniyekan le barî karkirdewe le astî corbecor da ciyawaz, corawcor û çeşnawçeşnin. Hemû şêwezarî zimanîş dekewne ber kartêkerî goran. Boye, tenanet le lehceyekî here tak kewtû û here xoparêzî gundîş da towêkî ciyawazîkerewe heye.) Le gel eweşda, lehcenasan bere bere boyan derkewt ke tenê be lêkolînewey qisekirdinî axêweranî besaldaçûtir, û nexwêndewar û perwerde nedîtû ewan wêneyekî natewaw û na durustî qise kirdinî nawçe ciyawazekanyan dest dekewê. (bo nimûne, belgekanî astekirdinî lêkdanewey lehce inglîsiyekan nîşan deden ke le gerek û dewerî sarî Surrey, ke le tenîşt xuwarûy London helkewtuwe, nawçeyeke lewê xelik /r/ î na ber le vokal le wuşey wekû yard û farm da telefûz deken (birwane laperey 149-î deqî inglîsî em kitêbe)le katêk da herkes çûbête Surrey dezanê ke ewe lay beşêkî zor le danîştûwanî ewê wa niye.)

Duwatir lehcenasan destyan kird bewey ke zanyarî komellayetî û her weha cugrafiyayîş le lêkdanewekanî karî xoyan le mer lehcekan ziyad ken. Bo nimûne, ew kesaney le ser etlesî zimanî le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka û Kanada karyan kirduwe, ew karey ke le sallanî 1930 yekanî Sedey rabirdû da destî pêkird bû, zanyarîderekanî xoyan be ser sê deste da dabeş kird, ziyatir be pêy piley xwêndewarî û perwerdey ewan, û bew şêweye rehendêkî komellayetîşyan le zanyarî zimanî xoyan ziyad kird. Ewan her weha, ta radeyek be parêzewe, destyan kird be lêkolînewey qisekirdinî nawçe şariyekanîş. Legel eweşda, de rastîda ta duway kotayî hatinî şerî Duwemî Dinya girewey pêçû, ke zimannasan dest biken be têgeyiştin lew rastiyekey ke sinûrdarkirdinî lêkolînewekanyan be şêwey serekî be nawçe gundiyekeyan karêkî wa deka ewan sebarey be qisekirdinî zorbeyekî heraw le danîştûwan naagadar bin û le serî nezanin – wate şêwey qise kirdinî ewaney le şarekanda deşyan. komellêkî zor zanyarî zimanî ke hem serbexo çawrakêş bûn û be tuwanayekî benirx bûn bo tîorî zimanî le dest çûn. Leber ewe, nûsrawey wek şêwey qisekirdinî şarî New York û telefuzkirdinî inglîsî le sanfransîsko seriyan helda. legel eweşda, lêkolînewe le lehcey şarekan gîrugiriftêkî dîkey leber dem qut buwewe - ey dad û bêdad zimannasêk çon detuwanê ' şêwey qise kirdinî şarî New York' şî katewe- şarêk ke heşt mîlyon yan ziyatir danîştûy heye? ewe çend rast bû ke be girdibrî amaje be 'zimanî inglîsî le Sanfransîsko' bikrê le katêkda şîkirdinewe û lêkdaneweke tenê le ser binemay şêwey qisekirdinî jimareyekî kem le axêweran le nêw bedeyan hezar kes kirabû ke miro deytuwanî lêy

bikolêtewe - be gutinêkî dî, gelo rewa bû yan ewendey dehêna mêtodî nerîtî lêkolînewey lehçenasî gundiyaney bo lêkolînewey le lehce û şêwey axawtinî nawçe gewre şariyekan dekar bikirdirê? duwa car wulamî ew pirsiyare derkewt ' na' bê.

Ew lehçenasaney le lehce şariyekanyan dekoliyewe û têgeyiştin nabê mêtodî kon bekar bihêndrê naçar man rêgeyek bibînnewe bo ewey, şêwey qisekirdinî şaroçke û şaregewrekan be tewawî û be durustî şî bikenewe û le wulamdanewe bew gîrugirfte da bû ke lehçenasî şariyane duwacar bû be zimaninasî komellayetî. Le sallî 1966 zimannasî Emrîkayî William Labov kitêbî 'twêjbendî komellayetî zimanî inglîsî le şarî New York' î bilaw kirdewe û akamekanî helsegandinêkî berbilawî şêwe qisekirdinî New Yorkî têda bû. Labov ew çawpêkewtinaney kirdibûnî hemûyanî le ser rêkordir aste kirdibû, ewîş nek her legel çend kesêk, belkû legell 340 kes. Leweş girîngtir, ew zanyarîderekanî xoy be rêgey dost û nasiyawan û pêwendî şexsî destbijêr nekirdibû (wek ewey pêşûtir dekra), belkû ew karey be rêgey nimûneyekî legotre ke zanstane gelale kirabû berêwe bird, bew manaye egerçî nedekira legell hemû kes çawpêkewtin bikrê, belam hemûkes derfetî yeksanî hebû ke bo çawpêkewtin destbijêr bikrê. Be bekarhênanî mêtodî komellnasane wek nimûne hênanewey legotre bo nêw zimannasî, Labov le wuzey da bû ewe pasaw bida ke şêwey qisekirdinî zanyarîderekanî berastîş nwênerayetî şêwey qisekirdinî xelkî New York deken (yan belanî kemewe ew nawçe taybetiyey ke ew lêy koliyewe, wate berî xwarewey rojhelatî şareke). Leber ewey zanyarîderekan nimûneyekî nwênerayetêtî bûn, boyeş şîkirdinewe zimaniyeke detuwandira bigutrê şîkirdineweyekî duruste sebarete be hemû ew şêwezaraney inglîsî ke le nawçeke qiseyan pêdekira. Labov her weha, core têknîkêkîşî pêşxist, ke duwatir tewawtir kira, bo derxistinî qisekirdinî asayî le xelik sereray le berdest dabûnî rêkordir (ewe berewpêşçûnêkî zor girîng bû ke ême le bendî 5-î em kitêbe da ziyatirî le ser deroyî.) Ew her weha hêndêk mêtodîşî dahêna bo pêwanî çendayetî zanyarî zimanî, ke beşêkî le xuwarewe da bas dekeyn. Leweta ew pêşkewtine zor lêkolînewey dîke sebarete be lehce şariyekan, le zor şwênî diniya kirawin, her be pêy ew çuwarçêweyey ke Labov daynawe.

Ew mêtodaney Labov pêşî xistûn selmandûyane ke zor girîngin bo lêkolînewey le lehce û rawêjgeli çînî komellayetî. Mêtodekanî lehçenasî nerîtî dekrê becê bin bo şîkirdinewe û baskirdinî lehcegelî kastekan(egerçî eweş qisey le sere, çunkû her takêk, egerçîş destbjêr kirabê, rêy tèdeçê ciyawaziyekî hênde zorî legell destey kasteke be giştî nebê. Belam le lêkolînewey çînî komellayetî da nakrê be destbjêrkirdinî axêweranî takutera ewan wek axêwerî gişt çîneke bijmêrdirên. Ewe pinktêkî girîng bû ke le layen Labovewe nîşan dira. şêwey qisekirdinî axêweranî takane (îdîolêktekanyan) lewaneye

ta radeyekî berçaw le şêwey qisekirdinî ew kesaney wek ewanin ciyawaz bê, leweş ziyatir, le nêw xoyda, detuwanê zor naşêlgîrîş bê. Şêwey qisekirdinî zor le xelkî New York be şêweyekî be tewawî le gotire û çawerwanekiraw derkewt ciyawaz bê. Car car ewan dengî /r/ yan le wuşey 'guard' da derdebirî û car car kiloryan dekird. Hêndêk car ewan 'beard' û 'bad' yan be heman şêwe derdebirî û car car be ciya telefuzyan dekirdin. Zimannasan le rûy nerîtiyewe nêwî ew core telefuzkirdinyan nawe ' coracorî azad'. Legel eweşda, Labov selmandî ke ew coracoriye azad niye. Be leber çawgirtinî pêşxanî komellgey zimanî le giştî xoyda, ew coracoriye le gotire nebû, belkû hokargelî derewey zimanî be şêweyekî tewaw çaweruwankiraw eweyan diyarî dekird. Wate, miro natuwanê le boneyek da pêşbînî bika ke takuterayan delên 'cah' yan 'car', belam dekrê nîşan bidrê ke, eger axêweran ser be çênêkî komellayetî, hawtemen, hawcîns bin, ewan şêweyek yan şêweyekî dîke be texmîn x le sed car be şêwey mamnawendî, le barudoxêkî leberçawgîraw da, bekar dehênin. îdiolêkt (şêwey qisekirdinî takekesî) lewaneye le gotire bê, belam şêwey qisekirdinî gomelge zimaniyeke tewaw çaweruwankiraw bû. Her çonêk bê, be rêgey ew core mêtodaney Labov bekarî hênan, gîrugiriftî nahawcînsî û nek wekûyekî komellge zimaniyekan, be lanî kemewe, ta radeyek yek la kirawetewe. êsta ême detuwanîn nîşane û xeslete zimaniyekan be durustî le çînî komellayetî girê deyn, û bew rêgeye da wêneyekî rûntir le ciyawazêtî lehcey komellayetî wedest bihênîn.

Ta ew cêyey ke degerêtewe ser zimanî inglîsî, le mêje zimannasan dezanin ke lehce û rawêje (dialects and accents) ciyawazekan pêwendiyar heye be paşxanî ciyawazî çînî komellayetiyewe. Le Birîtaniya, ême ta radeyek be şêweyekî sadekirawe, detuwanîn barudoxî êstekanê be şêwey xuwarewe şî bikeynewe. Lehce xo parêzekan, û, be taybetî lehce şariyekan – şêwezare konebawekan ke î destekanî here xuwarewey hîrarşî komellayetîn – bere bere be cûlan û derkewtin le nawçey derewey şaran ra degordirên. Ew xaley le bendî yekemî em kitêbeda le mer sefer kirdin le Norfolkewe berew Suffolk basman kird be tewawî sebarete be sefer kirdin le Cornwallewe berew Aberdeenşewe her waye: lew nawbere da zincîreyek lehcegelî ciyawaz hen ke wurde wurde deçin debal yektiriyewe. Ew zincîrane wek zincîrey lehceyî amajeyan pê dekirê – jimareyekî zor lehcey ciyawaz, belam be asayî nek cwey nastandard ke be rêgey zincîrêkî weyekçûn beyekdî bestirawnetewe, belam le lehcekanî qefî here serewe û here xuwarewey ew zincîre dûrin û weyan naçn. Ewe le mer seferkirdin le Bangor, û Maine, Tallahassee, Florida, yan le serêkî Alman yan Feranse yan Italiya bo serêkî dîkeyan her awa ye.

Le Birîtaniya, legell eweşda, le serêkî dîkey terazûy komellayetî da, barudoxeke zor ciyawaze. Axêweranî çînî here berzî çînî komellayetî lehceyek bekar dehênin ke ême wek lehcey inglîsî standard amajeman pêkird, û her wek le bendî 1-î em kitêbeda dîtman, tenê hêndêk ciyawaze le beşe ciyawazekanî wulat da. Ba nimûneyekî qamûsî bas bikeyn, le lehcey inglîsî standard da taqe wuşeyek heye bo 'scarecrow' dawel, ewîş şitêke wek însan razêndrawetewe ke cûtbendan le zewiyekanyan daydeçeçênin bo tirsandin û rewandinewey balndan, le layekî dîkewe, le nêw şêwezare herêmiyekanda ême zor wuşey nawçeyîman heye her bo em manaye, wek boge, flay-crow, mawpin, mawkin, bird- şçarer, moggy, şay, guy, bogeyman, şuft, rook – şçarer û çendîn wuşey dîkeş [be pêy qamûsî Henbane Borîney Hejar, em wuşane: daleho, dawil, dalo le kurdîda hawatay dawel in – têbînî wergêr). Her ew core nimûnane le ciyawaziye rêzimanîyekanişda debîndirênewe. Bo nimûne ême le inglîsî standard da hem ristey wek: He's a man who likes his beer (ew piyawêke ke awîcoy xoy pê xoşe) û hem ristey wek: He's a man that likes his beer debînin. Belam corawcorî herêmî le şêwezare nastandardekanî inglîsî Birîtaniyayî da zor lewane ziyatirin. Gişt em nimûnane xwarewe ke yek manan hemûyan bekar dehêndirên. He's a man who likes his beer, He's a man that like his beer, He's a man at likes his beer, he's a man as likes his beer, He's a man weat likes his beer, He's a man he like his beer, He's a man likes his beer.

Ta ew cêgeyey ke degerêtewe ser rawêj (accent), barudox le Birîtaniya hêndêk ciyawaze, ewîş leber helkewtî takaney RP wate (telefuzî we xokiraw).

(Ewe bew manaye niye bigutrê ke le nêw RP da corawcorî niye, belkû mebest eweye ke ewe le rûy herîmiyewe diyarî nakirê, wate le herşuwênêkî înglîstan da, û belanî kemewe le hêndêk beşekanî dîkey şaşînî yegirtû da, zincîreyek le rawêjan hen, le rawêjî RP yewe bigire, ta degate rawêje corbecore nawçeyîyekan, û ta degate ew rawêjey ke be rawêjî here nawçeyî çînî here xwarewey komellayetî dadendirê. Le xiştêy sêyemda çilonayetî telefuz kirdinî wuşeyek, wate 'home' nîşan dirawe. Le hêlî serewey xiştêkeda tenê yek şêwey derbirînî wuşeke debîndirê le katêkda le hêlî here xwarewe da 8 core telefuz kirdin nîşan dirawe, leweş ziyatir, bûnî şêwe rawêjî Edinburgh û Newçastle ke [ho:m] wekû yek derdebrin le hêlî duwem da û betaybetî şêwey derbirînî [houm] le rawêjî Liverpool û Bradford da, nîşan deda ke hêndêk le telefuzkirdinekanî xeyrî RPî le beşe cor be core kanî wulat da degene astî standaredekanî telefuz kirdinî herêmî, û kemptir le rawêjî nawçeyî da berteng demêninewe. Ême lemêje agaman lew core corawcoriyey lehce û rawêjî komellayetî û herêmî heye, û ta radeyekî baş agadar kirawîn sebarete be çoniyetî RP. legell eweşda, ta ber lewey

ew core lêkolînewane dest pêbikrên, ême nemandezanî ke RP û rawêjekanî nêwerast û rawêjgelî here nawçeyî be çî şêweyek pêwendiyên be çî komellayetiye heye; neman dezanî RP ta çendey terazûy komellayeti û le şwênî ciyawaz çon birr deka, neman dezanî çî core axêwerêk telefuzî standardî herêmî bekar dehênê; neman dezanî be wurdî rawêjgelî nêwerast û benawçeyî kiraw çine.

Zimannasî komellayeti manay eweye ke ême êsta le helumercêk dayn bo wulamdanewey ew pirsiyarane.

Xiştay 3. şêwey telefuzkirdinî wuşey 'home' be rawêjî RP û rawêjî nawçeyî RP le Edinburgh høum, le Newçastle høum, le Liverpool høum, le Bradford høum, le Dudley høum, le Norwiç høum, le London høum rawêjî nêwerast le Edinburgh ho:m, le Newçastle ho:m, huom le Liverpool, houm, le Bradford houm, h):m le Dudley h)um,)um le Norwiç hu:m, hum le London hAum, Aum rawêjî here nawçeyî le Edinburgh he:m, le Newçastle heim, jem, le Liverpool oum, le Bradford):m, le Dudley wum, le Norwiç um, le London aewm Eger bimanewê wêneyekî durust le pêwendî nêwan ziman û twêjbendî komellayeti wedest bihênîn debê bituwanîn her dûk diyardey zimanî û komellayeti bipêwîn bo ewey bituwanîn ewan be durustî le yek bibestînewe û pêwendiyên diyarî bikeyn.

Ta ew cêyey ke degerêtewe ser çî komellayeti ewe berêje be hasanî (egerçî wenebê zorîş hasan bê) dekrê be rêgey mêtodî komellanasewey rabiperêndirê wate xiştayekbe jimarewe bo takuterayan lemer pîşe, dahat, astî xwêndin û perwerde û/yan xesletekanî dîkeyan saz bikrê duwaye ewan wek girûpêk bixirêne pal destê dîkey kexiştayan bo saz kirawe (egerçî pasawdanî dabeşkirdin be ser destey ciyawaz da lewaneye qîseheligir û cencalî bê). Pêwanî ziman zor lewe diwartire. Ew çareseriyey wa le layen Labowewey pêş xirawe û dahatuwe û lew demiyewey le layen kesanî dîkeşewey bekarhêndrawey birîtiye lewey ew nîşane zimanîaney pêyiyan zandirawey le berçaw bigîrên, yan bepêy lêkolînewey pêşûtir yan be pêy texmîn û legotre le layen axêwerî zimannasewey, bo derxistinî ciyawazî le nêw ew komellgeyey lêy dekoldirêtewe, û be şêweyek be hasanî le pêwan dê. Bo nimûne, le dû helsengandinî ciyawaz da, yekyan le Detriot, le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka, û ew diyan le Norwiç, le inglîsitan, derkewit ke nîşaney rêzimanî wekûyek bew şêweyey lebartir û becêtire. Le inglîsiy standard da kesî sêyemî zemanî êstay şêwey takî kirdar paşgirêkî heye, ke le rênûs da be -s derdekewê, ke le xelkî dîkey ciwê dekatewe: I Know Emin dezanîm, we know ême dezanîn, they know Ewan dezanîm, belam bo kesî sêyem şe knows Ew dezanê. Le Angliay Rojhelat, ew nawçeyey

Inglîstan ke Norwiçî lê helkewtuwe, û le Detriot em –s e zor car dernakewê, belanî kemewe le qisekirdinî hêndêk xelik da. wate miro dekirê gwêy lem şêwane bibê: She like him very much, He don't know a lot, do he? It go ever sofast.

Leber ewey inglîsî standard –s î heye, û le ber ewey şêwezari standard be giştî le destê here berze komellayetiyan şêwezari her nizîke, gomanî ewe hebû lewane ye pêwendiyekî rastewxoy dûlayene le nêwan helkewtî çînî komellayeti û bekarhênanî –s da hebê. Lêkolînewe lew egere berêje hasan bû, çunkû hîç diwariyek bo pêwanî ew nîşane zimaniye le gorê da nebû: tenê be gwêgirtin lew newaraney le katîhelsengandinekeda aste kirabûn û bijardinî ewey ke axêwer çend carî –s bekarhênawe ewe rûn debuwe. Akamî ew lêkolînewane le nêw axêweranî xelkî Norwiç le Bîrîtaniya û axêweranî Emrîkayî Efrîkayî le Detriot eme nîşan deda. Lêkolîneweke derî dexa ke ew gumaney heye tewaw pasa dedrê – wate bûnî hawpêwendiyekî aşkira le nêwan çînî komellayeti û bekar hênanî –s da. (le lêkolînewekeda zaniyarîderanî xelkî Norwiç be ser pênc destey komellayeti da dabeş kirabûn – twêjî nêwerastî çînî nêwerast; twêjî xuwarewey çînî nêwerast; twêjî serewey çînî kirêkar, twêjî nêwerastî çînî kirêkar û twêjî xuwarewey çînî kirêkar – be gwêrey pinketekan le lîstey çînî komellayeti da. Ew zimannasaney legell zaniyarîderanî Detriotî karyan dekir ewanyan be çuwar destey çînî komellayeti dabeş kirdibû.) Lêreş da pêwendî nêwan çînî komellayeti û bekarhênanî – s tewaw be aşkirayî derkewit.

Ew barudoxey le merr her dû nimûnekan le serewe da wêna kira dekrê wekû nimûneyekî têkelawbûnî lehceyî dabindirê. Ême detuwanîn bilêyn, ke le nimûneyekemda, ême de rastîda legell dû lehcey ciyawaz berewrûyne, yekyan –s bekar dehêne û ewî dîkeyan bekarî nahêne. (koy pinketekanî twêjî nêwerastî çînî nêwerast le Norwiç hêndêk piştî ew boçûne degirê.) Duwaye ême detuwanîn bilêyn ke ew dû lehce cwêyane be rêjey ciyawaz le layen axêweranî ser be çînî ciyawazewe têkel dekirdirên. Le rastîda ewe lewaneye şîkirdineweyekî benirxî mêjûyî bê bo selmandinî ewey ke barudoxeke çon hatuwete gorê. Legel eweşda, be boçûnî min, baştir eweye ke ew barudoxe wekû nimûneyek le corawcorêti zatî şî bikirêtewe. Corawcorêti zatî manay ewe ye ke corawcorî le ber têkelawbûnî dû yan şêwezari ziyatir niye belkû beşêkî cwênekraweye le şêwezareke xoy. Boye be pêy ' ruwangey têkelawî lehcan' axêweranî Detriotî le ber ewe şêwey gerdankirdinî kirdar degorin çunkû ewan inglîsî reşî Detriotî têkelawî şêwe qisekirdinî (ke le şêwey 'resen'î xoyda –s î niye)inglîsiy standard deken (ke em –s î heye). Le layekî dîkewe, be pêy ' ruwangey ' ciyawazêti zatî' ew corawcoriye tenê xesletêkî inglîsî Emrîkayî Efrîkayî Detriote. Belgey selmandinî em ruwangey

duwayî ewe ye ke ew corawcoriye le astêkî berbilaw da xoy derdexa, çî le nêw gişt axêweran da û çî le jimareyekî berbilawî nîşaney dîkey zimanîda. şitêkî ew boçûn zor rûntir dadegrêtewe ewe ye, ke em şêwe le coracorêtiye tenanet le şêwey qîsekirdinî mindalanî zor kem temenîşda bedî dekrê ke qet nekewtûnete ber karlêkerî lehcekanî dîke. Wa wêdeçê corawcoriyekanî zimanî le zatî xoyanda wekû qa'îde û rêsayek legoranhatû bin ta ewey ke rêzper bin, û renge ciyawazêtî zatî hawtayekî zimanî neguncan û newekûyekî komellayetî bê.

Jimareyekî dîkeş le nîşanekanî rêzimanî, ke ta radeyek aloz û pêçelpêçin, nîşan dirawin bo bestineweyan be çînî komellayetî her le gwên ew nimûne –wate, be destînîşankirdinî radey diyarkewtin û bûnyan û le nêw lehce çînayetiye ciyawazekanda (be bê ewey lêk dabirabin). Bo nimûne, lem ristaney xuwarewe wurd binewe katêk bimanewê le doxî nefî da deryan bibrîn: I can eat anything, Emin detuwanim hemû şitêk bixom. le şêwezarî standardî inglîsîda dû rêge heye bo derbirînî em risteye le doxî nefî da, yan kirdareke dexirête doxî nefî yewe ke risteyekî away lê saz debê: I çan't eat anything, Emin natuwanim hemû şitêk bixom, yan dekrê cênaweke bixrête doxî nefî yewe: I çan eat nothing (heman şit le ristey hawşubar da ke herfî te'rîfêkî nadiyar yan cênawêkî nadiyarî têda bê her awaye.) legell eweşda, le hêndêk le şêwezarekanî inglîsîda derfetêkî sêyemîş heye- ke ême detuwanîn hem kirdar û hem cênawe nadiyareke bixeyne doxî nefî yewe: I çan't eat nothing, Emin natuwanim hîç bixom.

Be temaşa kirdinî ew lêkolînewey le Detriot kirabû, derkewit pêwendiyekî aşkira le nêwan bekar hênanî sê şêwey xistine doxî nefî kirdin – dûcar, baştir, fire car - û çînî komellayetî le ara daye. le sedî bekar hêndiranyan le şêwe nastandardekanda awa bû. le nêw twêjî serewey çînî kirêkar 2, le nêw çînî xuwarewey çînî nêwerast 11, le nêw twêjî serewey çînî kirêkar 38, le nêw çînî xuwarewe çînî kirêkar 70. – lêreşda her heman nimûney çînayetî debînîn, û dîsan derdekewê ke hîç çînêk be şêlgîrî tenê core şêweyek yan yekîdî bekar nahênê.

Rawêjekanî 'accents', çînayetî, be pêçewaney xeslete rêzimanîyekan be ruwalet pêweçaranyan zor diwartire. ême wekû axêweranî xocêyî [inglîsî], be pêy ezmûnî xoman dezanîn ke zincîreyekî berbilaw ke morkî komellayetiyan pêwe diyare hen, belam gelo ême be wurdî ew nîşane fonêtîkî û dengsaziyane çilon be derxere (parameters) komellnasanekaneke bîlkênîn û pêwendiyên pê bideyn? Mêtodî asayî ewe ye ke tak tak, le telefuzî vawêlekan û konsonantekan bikoldirêtewe. Bo

nimûne, be rêje hasane bûn yan nebûnî dengêkî konsonantî taybetî le kutêkî qise kirdin da bijmêrdîrê. Le şarî Norwiç lem sê nîşanane koldirawe:

1. le sedî hebûnî n' le beramber ng le wuşegelî wek walking, running û htd da – [w):kn] le ast [w):ki?] da.
2. le sedî hebbûnî bestî gerûyî (glottal stops) le ast t le wuşey wekû butter, bet û htd da. – [ba?e] le beramber [bata] da.
3. le sedî ' hs-î kilor ' le beramber 'e' le wuşey wekû hammer, hat û htd da. [aeme] le beramber [haema] da.

Le xuwarewetir da radey derkewtinî ew konsonantane bas dekeyn. Ew sê konsonantane be aşkirayî derxerî başin bo helkewtî çînî komellayetî le Norwiç, û be taybetî wekû derxer girîngin bo nîşandanî ewey ke be giştî axêwer endamî çînî nêwerast yan çînî kirêkare. Leweş ziyatir, wa wêdeçê nekrê basî rawêjgelî cwêy çînî komellayetî pasawî bo bihênrêtewe- belkû dîsan zincîreyek le gorêdaye, ke zorbey axêweran carêk telefuzêk dekar deken û carêkî dîke telefuzêkî dîke. Formekanî xeyrî RP (telefuzî wexokiraw) bo derbirînî sê konsonantan le Norwiç. Ng – (çend lesed) le nêw twêjî nêwerastî çînî nêwerast 31, le nêw çînî xuwarewey çînî nêwerast 42, le nêw twêjî serewey çînî kirêkar 87, le nêw tuwêjî nêwerastî çînî kirêkar 95, le nêw çînî xwarewey çînî kirêkar 100. t (çend le sed) le nêw twêjî nêwerastî çînî nêwerast 41, le nêw çînî xuwarewey çînî nêwerast 62, le nêw twêjî serewey çînî kirêkar 89, le nêw twêjî nêwerastî çînî kirêkar 92, le nêw çînî xuwarewey çînî kirêkar 94. h (çend le sed) le nêw çînî nêwe rastî çînî nêwerast 6, le nêw çînî xuwarewey çînî nêwerast 14, le nêw twêjî serewey çînî kirêkar 40, le nêw twêjî nêwerastî çînî kirêkar 59, le nêw çînî xuwarewey çînî kirêkar 61.

Zorbey here zorî axêweranî Norwiç her dûk telefuzekanî gişt konsonantekan bekar dehênin. Ewe be taybetî çawrrakêşe serncî bidrêtê ke be şêwey mamnawendî tenanet çînî here sereweş telefuz kirdinî şêwe - walkin' le sedî 31 caran bekar dehênê.

Reng e lêkolînewe lew core corawcorî konsonantiyekan yekem car le layen Labov le şarî New York kirabê, ber le lêkolînewe û lêkdanewe serekiyekey. Ew ferziyeyey ke bekar hênanî /r/ î na- ber le vokal pêwendî dedrêtewe be çînî komellayetî be şêweyekî ezmûnî taqîkirayewe nek wek zor le

lêkolînewe zimaniyekan ke be şêweyekî zor raşkawanetir berîwe çûn. (Labov belanî kemewe le layen pisporêkî dîkey zimannasiy komellayetî yewe wekû ' nabîxeyekî karî be mêtod' nêwzed kirawe). Ewey ew kirdî ewe bû ke şêwey qise kirdinî şagird û berdestî dûkanan le sê firoşgey gewre be taqî bikatewe, ke ew firoşgeyane be rîz pile û astyan beriz, mamnawendî û le xuwarewe da bû. Karekey awa bû le pêşda bizanê kameyek le firoşge gewrekan le nihomî çuwaremdan û duwaye le herçende berdestî dûkaney ke dekra le şwênekanî dî firoşgeke pirsyarêkî awa bika: ' Exeçuse me, where are the women's shoes? (Bibûre kewşî jinan le kwê hene?)

Diyar e wulamî ew pirsiyare 'fourth floor' (nihomî çuwarem) bû be dû derfetî derkewtinî/r/î na-ber le vokal. Bew şêweye zanyarî sebarete be bekarhênanî /r/ le 264 zanyarîderan wergîra (ke helbet, ewan neyandezanî le layen zimannasêkewe ew pirsiyareyan lê kirawe). Akamî ew lêkolîneweyê awa bû: 38 le sedî berdestanî pile berzî firoşgekan çî /r/ bekar nedeheña, 49 le sedî berdestanî firoşgekan ke pile û payey mamnawendiyên hebû û 83 lewaney ke pile û astî xuwareweyan hebû ewanîş/r/yan bekar nedeheña. Ca boye, Labov cige lewey ke zanyariyekî sinûrdarî sebarete be şwêninasî 'topography' firoşge gewrekanî New York wedest xist eweşî rûn kirdewe ke be rêje xesletî be hênd negîrawî rawêjî 'accent' le barî komellayetiyewe detwanê çende girîng bê.

Kêşey pêwanî vawêlan, ke le rûy komellayetiyewe zor le konsonantekan giringtirin gewretire, çunkû lew bareyewe kareke le ser bûn û nebûnî dengêkî taybetî niye, belam ciyawazî kemî (zor car zor kem) çoniyetî vawêl le gore daye. Zimannas bo raperandinî ew kêşeye be le yek kirdinewey durustî nêwan çoniyetî vawêlekan û wayan da denê ke ewan wek dengî cwê wabin. Bo nimûne, le inglîsiy New York da zincîreyek corawcorî girîngî komellayetî hen bo telefuzkirdinî dengî vawêl le wuşey wek: cab, bag, bad, half, pate, dance da. Ew corawcoriye ciyawazyane zincîreyek pêk deheñin, belam nakrê be şêweyekî destkird cwê bikrênewe. Be giştî dekrê be çuwar cor dabeş bikrên. Duwaye dekrê lîsteyek saz bikrê bo hejmardinî her kamyên be tenê (û duwaye bo her kamyên lîsteyekî girûpî saz bikrê) be hîsab kirdinî rêjey mamnawendî nirxêkî dedrê be derkewtinî ew vawêle le qisekanyanda. Ewe bekar hênanî telefuzkirdinî mamnawendî takêk yan desteyek nîşan deda – eger takekan be berdeyamî ba bilêyn bad, bag, half wek [be:d] û htd. telefuz biken. Ewan 1. 0, pinktyan dedrêtê, belam eger ewan şîlgîrane bilên [bae:d] 4. 0 pinktyan dedrêtê. Akamî lêkolînewe le nêw sê destey çînî komellayetî awa bû. çînî serewe 2. 7 pinkt, çînî nêwerast 2. 5 pinkt, çînî xuwarewe 2. 3 pinkt.

ke wabû, le qisekirdinî xomane da, gişt New Yorkiyekan be şêwey mamnawendî telefuzkirdinêkî

nêwan [bead] û [bae:d] bekar dehênin, belam ciyawaziyekî kem belam berdewam le nêwan telefuzkirdinî çîne komellayetiyeke da heye: axêweranî çînî xuwarewe zor ziyatir le axêweranî çînî serewe vawêlêkî zor beyekewelkawtir bekar dehênin. Ca boye ciyawaziyekî kem le çoniyetî vawêl da derkewit ke le rûy komellayetiyeke ta radeyek girîng e.

Her ew core têknîke bo tawtwê kirdin û şîtel kirdinî rawêjekanî Birîtaniyayî dekar kirawe. Le inglîsiy Norwiç da dekirê sê çoniyetî vawêl le wuşey wekû pass, part, şaft, bate, card da le yek bikirênewe. 1. vawêlêkî dirêjî piştewey şêwey RP (telefuzî wexokiraw)yewe wek [a:] le wuşey wekû pass da derdekewê yan dengî vawêl le wuşey Emrîkayî pot da. 2. vawêlêkî nêweraste, û 3. vawêlêkî pêşeweye [a:] her wek şêwey derbirînî dengî vawêl le wuşey part da le Austiraliyayî yan rojhelatî şêwey Newengland da. Ewe bew manayeye ke ew pinktaney beseryanda dabeş dekirên le 1. 0 ewe destpêdeka bo telefuzkirdinî şêlgîrî RP ta degate 3. 0 pinkt bo bekar hênanî şêlgîraney vawêlî pêşewe. Hawguncî nêwan çoniyetî vawêl legel çînî komellayetî awa derdekewê. Twêjî nêwerastî çînî nêwerast 1. 9 pinkt, çînî xuwarewey çînî nêwerast 2. 1 pinkt, twêjî serewey çînî kirêkar 2. 8 pinkt, twêjî nêwerastî çînî kirêkar 2. 9 pinkt, twêjî xuwarewey çînî kirêkar 3. 0 pinkt.

Be giştî, axêweranî inglîsiy Norwiçî çînî kirêkar vawêlêkî pêşeweyan heye, le katêkda axêweranî çînî nêwerast lewê vawêlêkî nêwendî bekar dehênin, belam, hêştas be şêweyekî mamnawindî, ciyawaziyekî kem le nêwan çonêtî vawêl da heye ke be rêgey ewda çênêk le çînêkî dîke dekrêtewe. Zor nimûney dîkey ciyawazî çînayetî ew çeşne dekrê le hemû şwênêk derbikewê û bas bikrê eger miro biyewê nêwyan berê. Bo nimûne, le Leeds, le Inglîstan, axêweranî çînî nêwerast vawêlêkî [A] amal le wuşey wekû but, up, fun da bekar dehênin, le katêkda axêweranî çînî kirêkar heman deng wekû vawêlêkî beriztir û xirtir dekar deken [0]; le London wuşey wekû name, gate, façe û htd. wekû [neim], [nêim] yan [naem] telefuz dekirên be pêy çînî komellayetî (çînî here serewe le formî yekemda); le Jicago dengî vawêl le wuşey wek roof, tooth, root da zor car wek [û] telefuz dekirê, belam le qisekirdinî endamanî ser be çînêkî beriztirî komellayetî da zor car be wêkhênanî her dük lêwekan derdebirdirê [0]; le Boston, Massaçusetts, axêweranî çînî serewe le ûşey wek ago, know da vawêlekan wek [ou] derdebirin, le katêkda axêweranî dî wek [ou] telefuziyane deken.

Lêre da zor becêye xwênerewe pirsiyar bika başe, danî ew core zaniyariyane awa be wurdî çî nirxêkî heye? hoyekî girîng bûnî ew meseleye eweye ke hênêdik lew nûseraney ke sebarete be zimannasiy komellayetiyan nûsîwe wek ' zimannasiy komellayetî beyekbestirawane ' corretoinal soçiolinguistiçs

galteyan bew core kare kirduwe. Wek ewey ke mebest le rahatineke her gutinê ewey bê ke be yek bestiraneweyek le ara daye, nek ewey ême bituwanîn şitêkî lê fêr bîn. Le wulamî pirsiyarî becêy xwênerewe da debê bigutrê, yekem, ewe nîşan deda ke be wurdî ême le ser çî core zanyariyek kar dekeyn katêk ême pileyekî komellayetî le axêwerêk şetek dedeyn le ser binemay belgey zimanî. Be rêgey ezmûnî zimanî xoman ra ême hestiyariyekman têda pêk hatuwe, be asayî bê ewey pêy bizanîn, le beyekewe bestiranewey ewto le nêwan çînî komellayetî û şêwe standard yan nawçeyekanî zimanî da. Xalî duwem eweye, ew core zanyariye hêndêk şitman sebarek be binaxey komellayetî komellgegelî taybetî bo rûn dekatewe, bo nimûne, sebarek be hem Norwiç û hem Detriot boşayî dûrî û nizîkî here gewre le nêwan pinktekanda birîtiye le ciyawazî nêwan twêjî xurawey çînî nêwerast û twêjî serewey çînî kirêkar da. Ew rastiyeş deyselmênê ke dabiranî komell be dûçînî serekî, wate 'çînî nêwerast' û 'çînî kirêkar', dabiranêk ke ta astêkî zor belam nek be tewawî le ser binemay ciyawazî nêwan pîşey karî destî û kar na destî pêk hatuwe, hêndêk nix û girîngayetî heye, le ber ewey ke kend û kospî komellayetî be rûnî le zimanda reng dedatewe. Xalî sêyem eweye ew core zanyariye ew layeneş rûn dekatewe ke le serewe le mer îdîolêkt (şêwey qise kirdinî tak le katêkî taybetî da) basî lêwe kira. Egerçî takuterayan hêndêk car her şêweyekî kirdar bekar dehênin, û katêkî dî şêweyekî dîke, le sedî mamnawendî bo her desteyey dekwête nêw qalibî nimûneyekî be tewawî çawerruwan kirawewe.

Xalî çuwarem eweye, ew core zanyariye, agadariyekî gelêk zorman sebarek be lehcekanî çînî komellayetî le ber dest denê. Bêtû ême serinc bideyne ser tenê xesletêkî zimanî ta ewey ke le şêwezarêk be giştî wurd bînewe, ewe aşkraye ke, lehcegele komellayetiyeke, her wek lehce herêmiyeke hebûnî be tewawî leyek ciyawa nîn, ewan têkelawî yektirî debin bo ewey zincîreyek pêk bihênin. Ême eger bimanewê dekrê nêwî lehceyek wek ' lehcey Norwiçî çînî nêwerastî çînî kirîkar' heldeyn, belam eger ewe bikeyn debê zor berçawman rûn bê (a) ke dabeşkirdinî çînekan be pênc çînî komellayetî le layen êmewe le waneye yeklayene bê, (b) ke ew ciyawaziye zimaniyaney le gorê dan tenê rêjeyî bin û radey derkewtîyan her le mer nîşane û xesletî taybetî bin û (c) le waneye akamî ciyawaz derkewê eger hokarî gorênerî dîkey zimanî leber çawbigîdirê. Ca boye qalibî bawî nêwxelk sebarek be lehcegelî çînî komellayetî teqrîben hemîşe rast dernaçin û ser lê şêwênerin. Bo nimûne, ewe rast niye ke qisey awa be girdibrî bikirê ke belê ' lehcey Detriotî Emrîkayî Efrîkayî le kirdarekanî zemanî êsta da hîç derxerî kesî sêyemî niye' Emrîkayîye Efrîkayîyeke xelkî Detriotî ser

KURDISTAN DIBE EREBÎZIMAN

Rewşa kembax ya zimanê kurdî li Bakurê Kurdistanê bi berfirehî tê zanîn û behskirin jî tevî ku birêveberên kurd ti tiştêkî dorgêrr û werçerxîner bo guherandina rewşê nakin. Roj bi roj pêgeha zimanê tirkî li Bakurê Kurdistanê xurttir dibe. Ne ku tenê kurd hînî tirkî dibin û dibin duzimanzan lê di rastiyê de rêjeya duzimanîtiyê li Bakurê Kurdistanê ber bi kêmbûnê ve ye: yên ku kurdî û tirkî dizanin kêmtir dibin û roj bi roj nîşekî ku tenê tirkî dizane mezin dibe.

Bi ser ve, rewşa Başûr û Rojavayê Kurdistanê berevajî rewşa Bakur e. Ji aliyê siyasî û eskerî ve wisa dixuye ku hem Başûrê Kurdistanê li ber e ku ji Iraqê cuda bibe û bibe dewlet û hem jî li Rojavayê Kurdistanê birêberiyêke kurdî ya otonom an federal ava dibe.

Mixabin rewşa zimanê kurdî li Başûr û Rojavayê Kurdistanê jî ber bi wêranîyê ve ye. Rast e ku kurdên Başûr û Rojava bi xwe dest ji axiftina kurdî bernedaye û bi tamamî neqlî bikaranîna erebî nebûne (tevî ku li Rojavayê Kurdistanê piranî di nivîsînê de erebî bi kar tînin, ne kurdî). Lê pêgeha zimanê erebî hem li Başûrê Kurdistanê û hem jî bi taybetî li Rojavayê Kurdistanê xurt û berfireh dibe.

Li gor vekolîneke nû, bikirrên 80 % ji milkên ku niha li Başûrê Kurdistanê tînin firotin ereb in.³⁰ Li hin taxên paytext Hewlêrê divê mirov lê bigere heta kurdîaxivan bibîne. Ji bilî milk-kirran, herwiha bi sedan hezaran penaberên ereb li Kurdistanê bi cih bûne. Tevî ku wek prensîp mana wan li wê derê demkî ye, lê bi salan e ew li wê derê ne û ihtimala vegeza piraniya wan qet nîne.

Bi taybetî li deverên nakok (yên ku hikûmeta Iraqê û ya Kurdistanê li hev nakin ka divê di bin îdareya kê de bin) yê wek Kerkûkê, hejmara penaber û şênîyên din yê ereb roj bi roj zêde dibe. Li bajarekî din yê nakok, li Xormatûyê, li ser navê biratiyê kurdan berî demekê rê da ku milîsên şîî jî li nav bajarî bi cih bibin. Ji hingê ve revandina kurdan ji aliyê wan milîsan ve didome. Êdî di nêzik de kurd li wê derê namînin. Kurd çendî idia bikin ku Kerkûk dilê Kurdistanê ye jî, kurdan bi xwe rê daye (kontrola sinorên Kerkûkê di destê pêşmerge de ye) ku hind zêde ereb li Kerkûkê bi cih bibin ku êdî piraniya bajar ne kurd lê ereb in.

³⁰ <http://ekurd.net/arab-real-estate-iraqi-kurdistan-2016-06-27>

Li Başûrê Kurdistanê ev demeke dirêj e ku gengeşe li ser forma zimanê resmî yê kurdî tê kirin. Gelek soranîxiv rijd û serhişk in li ser wê ku divê ji lehceyên kurdî tenê soranî bi resmî were bikaranîn. Di heman demê de li Başûrê Kurdistanê erebî, tirkmenî, aşûrî û ermenî jî wek zimanên fermî hatine qebûl kirin.

Di pratîkê de ti rola zimanên aşûrî û ermenî niha li Kurdistanê nîne. Tirkmenî ji xwe nayê nivîsîn û resmîkirina tirkmenî tê maneya resmîkirina zimanê tirkî. Bo nimûne, li ser alaya wilayeta Kerkûkê ne bi tirkmenî (ku bi alfabeya erebî tê nivîsîn) lê bi tirkîya stembolî hatiye nivîsîn.

Resmîkirina zimanên din ji her tiştî zêdetir xizmeta zimanê erebî û ereban dike. Niha li Kurdistanê – heta li paytext Hewlêrê jî – ereb dikarin her tiştê xwe bi erebî bikin û qet ne hewceyê bikaranîna kurdî ne. Her cara ku eger tenê erebek jî di civateke hezarkesî ya hemû kesên din kurd de beşdar be, di pratîkê de zimanê erebî tê bikaranîn.

Li Başûrê Kurdistanê bi her awayî rê li ber zimanê erebî hatiye xweşkirin lê di heman demê de gelek "ronakbîrên" soranîxiv hemû enerjîya xwe bo serkutkirina lehceyên din yên kurdî bi kar tînin û bi her awayî dijî bikaranîna kurmançî di perwerdeyê û dezgehên îdarî de ne. Wek her carê, tehemila kurdan ji her kesê biyanî re heye lê ji birayên xwe yên kurd re nîne.

Li Rojavayê Kurdistanê rewş hê ji Başûr jî gelek kembaxtir e. Îdareya wê derê ereb, aşûrî û tirkmenan li ser serê xwe digêrîne û toza pêlavên wan dialîse lê bi ti awayî tehemila kurdên ku bi qasî misqaleke zerrî jî jê cuda bifikirin nîne.

Di pratîkê de hemû îdareya Rojavayê Kurdistanê bi erebî dimeşe. Ji ber ku di meclis, lijne û her kombûn û civînên îdarî de bi kêmî yek-du kesên ne-kurd jî beşdar dibin, hemû civîn bi erebî tînin birêvebirin. Her sê kanton qanûn û daxuyaniyên xwe bi erebî belav dikin (tenê bi nav çend miswede li kurdî tînin wergerandin).

Hejmara kurdên ku niha ji Rojavayê Kurdistanê direvin bi her awayî ji hemû demên desthilatên biyanî berfirehtir e. Li cihê wan roj bi roj ereb bi cih dibin.³¹

Ev xurtbûna ereban û zimanê wan hem li Rojavayê Kurdistanê û hem jî li Başûrê Kurdistanê bi bi rêjeyeke wisa biserketî dimeşe ku Sedam û Esed nedikarî di xewnên xwe de jî wiha xeyal bikin.

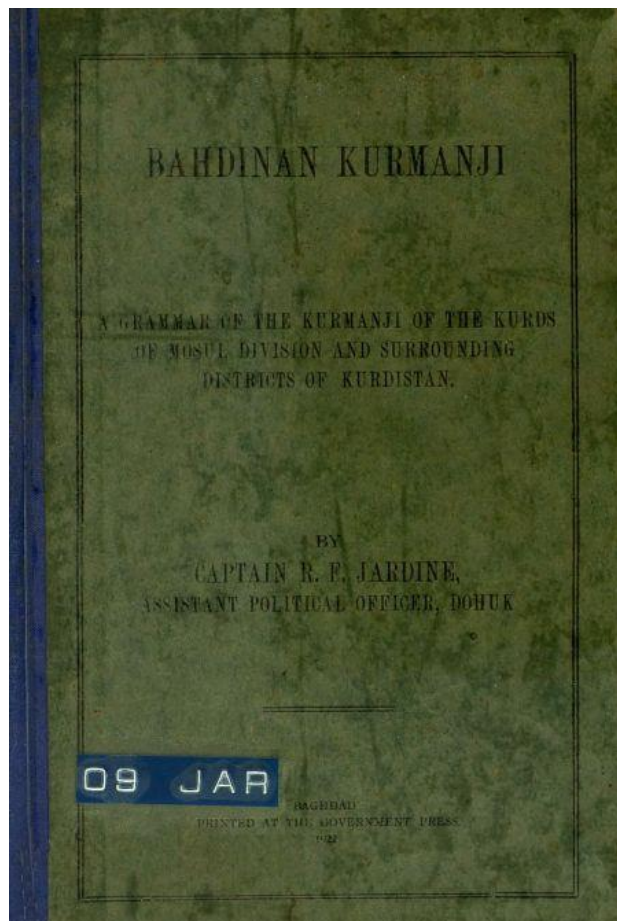
³¹ <http://rudaw.net/kurmanci/kurdistan/25072016?keyword=li%20rojawa>

Eger zû çareyek ji vê lehiya erebî ya bi ser Kurdistanê de neyê girtin, di çend dehsalan de kurdî dê bi tamamî ji Rojavayê Kurdistanê were maliştin û li Başûr jî zêde-zêde li çend deverkan bimîne û taliyê ji wan jî were paqijkirin.

Sûc, xeta û berpirsiyariya vê meselê ne ereb an tirk in. Em kurd bi xwe vê li ser xwe qebûl dikin. Tenê em bi xwe dikarin rê jî li ber vê felaketê bigirin û xwe ji qirrbûna zimanê û neteweyê rizgar bikin.

Rêzimana kurdî ya R. F. Jardine

Bahdinan Kurmanji

Kitêba *Bahdinan Kurmanji* (Kurmanciya Behdînan) an jî bi navê xwe yê temam *Bahdinan Kurmanji – a Grammar Of The Kurmanji Of The Kurds Of Mosul Division And Surrounding Districts Of Kurdistan* (Kurmanciya Behdînan – Rêzimaneke kurmanciya kurdên wilayeta Mûsilê û deverên derdor yên Kurdistanê) kurterêziman û ferhengokek e ku ji aliyê kaptenekî artêşa Brîtanyayê yê bi R. F. Jardine ve hatiye nivîsîn. Kitêb sala 1922 li Bexdayê ji çapxaneyê hikûmeta Brîtanyayê – ku hingê li Iraqa niha serwer bû – hatiye weşandin.

Wek ku ji navê kitêbê diyar e, mijara wê kurmancî, hê deqîqtir kurmanciya herêma Behdînan e. Nivîserê wê bi xwe li Dihokê bi cih bûbû û kurdiya kitêbê ya wê derê ye anku kurmanciya rojhilatî yan "behdînî" ye.

Kitêb ji 114 rûpelan pêk tê. Teqriben nîv jê rêziman e, nîva din jî ferhengokeke inglîzî-kurdî ye. Ferhengok li gor rêzbendîya peyvên inglîzî ye anku peyvên inglîzî tê de hatine rêzkirin û li kurdî (kurmancî) hatine wergerandin. Ji bilî van herdu beşên mezin, li destpêkê herwiha pêşgotinek li ser zimanê kurdî, bi taybetî kurmancî û ji kurmancî jî xaseten devoka behdînî heye. Piştî wê jî, lê berî destpêkirina beşa rêzimanê, dengnasiya kurdî tê behskirin.

Beşa rêzimanê bi xwe ji sê beşên serekî pêk tê. Beşa yekem li ser birrên peyvên in (navdêr, rengdêr, cînav, hoker, lêker û hwd). Beşa duyem derbarê hevoksaziyê ye. Beşa sêyem jî behsa şêwaznasiya anku stîlîstîka kurmançî dike, nimûneyan jê dide û herwiha hin gotinên berbelav yê ihtiram û rêzgirtinê pêşkêş dike.

Jardine hewl daye ku kitêboka xwe bi awayekî hêsan bo karmendên brîtanî yê li deverê kar dikin amade bike tevî ku vê bi aşkerekî nabêje jî.

Di pêşgotina xwe de bi kurtî behsa cudahiyan kurmançî û soranî û herwiha behsa hebûna cudahiyan di devokên kurmançî de jî dike. Li aliyekî din, dibêje ku naxwaze xwe biavêje nav gengeşeya wê ka gelo kurdî lehceyekî farisî ye yan na lê idia dike ku "piraniya kurdan li ser wê qenaetê ne ku kurdî awayekî herimandî yê farisî ye li gel zêdekirina peyvên kurmançîkirî yê ji erebî û tirkî".

Ew vê idiya xwe ya derbarê zimanê kurdî û herwiha derbarê "qenaeta piraniya kurdan" bi ti awayî bi delîlan isbat nake. Ew bi zelaî gotineke ne rast e hem derbarê zimanê kurdî (hingê jî bi zelaî di zimannasiyê de kurdî wek zimanekî ji farisî serbixwe hatibû qebûl kirin) û herwiha derbarê qenaeta piraniya kurdan jî ji ber ku piraniya kurdan (bi taybetî jî yê wê deverê ku wî lêkolîn li ser kiriye) farisî nedizanî û heta belkî piraniya wan di wê serdema bêyî medyaya guhdarî-bînahî de qet carekê jî farisî nebihîstibû. Hem kurd û hem jî faris ev bi kêmî hezar sal e ku xwe du milletên ji hev cuda dihesibînin. Ev ne tenê ji berhemên klasîkên kurdî, wek Mem û Zîna Ehmedê Xanî lê herwiha ji berhemên farisî, bo nimûne ji Şehnameya Firdewsî jî aşkere ye. Ya ji vê jî giringtir: kurdî û farisî ne bi dualî û ne jî bi yekalî ji qisekerên hev re ne fehmar in. Bi gotineke din, kurdîaxiv ji farisî fehm nakin û farisîaxiv jî ji kurdî fehm nakin (ji bilî hin gotinan) eger wan xwe hînî zimanê hev nekiribe.

Di beşa li ser dengnasiyê de piraniya dengên kurdî baş şirove kirine tevî ku bo nimûne behsa cotdengên pifdar (req) û bêpif (nerm) yê Ç, K, P û T nake jî. Li aliyekî din, behsa du H-yan (heval/heft), du X-yan (ax/xezal) û du Z-yan (zer/zanîn) dike lê dîsa behsa du S-yan (ser/sed) nake.

Di meseleya cudahiyan kurmançî û soranî de, Jardine idia dike ku kurmançî gelek sadetir û safitir ye lê diyar nake ka di çi warî de kurmançî ji soranî sadetir an safitir e. Di rastiyê de di hin waran de kurmançî sadetir e (bo nimûne di pêvenekirina cînavan de) lê di hin mijaran de jî soranî sadetir e (tinebûna du cîsên cuda yê rêzimanî di soranî de).

Di mijara çemandin (tewandin) û ravekirinê (pêkvegirêdanê) de Jardine tê ghiştiye ku di kurmançî de du cîsên rêzimanî (mê û nêr) hene. Lê hê ji unîta yekem ve ew şaşiyên dike. Bo nimûne, dinivîse:

- *bāb e kichk* (li gor nivîsîna niha dibe "babê kiçk") lê di devoka ku ew li ser dinivîse de mirov dibêje "babê kiçkê" (li gor nivîsîna wî divê nivîsîba "bāb e kichkê") anku peyva "kiçk" (keçik) divê biçeme anku bitewe.
- *daik a kurrk* (li gor nivîsîna niha dibe "deike kurrk") ku ji çend aliyan ve şaş e. Mebesta wî "dayika kurrikî" ye ku li Behdînan li hin deveran dikare wek "deyka kurrkî" were gotin. Raveka mêtîyê di kurmancî de "a" ye û Jardine jî dibêje "a" ye lê li destpêka kitêba xwe wî herfa "a" wek dengê "e" yê niha diyar kiriye. Loma divê li gor nivîsîna wî bijartî raveka mê wek *ā* hatiba nivîsîn. Peyva "kurrk" di vê komika nimûne de di kurmanciya Behdînan de divê wek "kurrikî" hatiba çemandin lê Jardine ew neçemandî hiştiye. Dengê "i" – ku Jardine di peyva "daik" de bi kar aniye – li wê derê li gor rêbazên wî bi we bijartî yên nivîsînê jî ne rast e ji ber ku wî jî "i" wek kurmanciya niha bo dengê "i" bijartîye lê li vê derê li şûna "y" yan "î" bi kar aniye.

Wek din jî kêmasiyên herî mezin yên kitêbê neqilkirina dengên kurdî ne. Bo nimûne, mirov dikare sernivîseke ji rûpela 49 neqil bike vê derê. Jardine sernavê çîrokê yan serpehatiyê wiha dinivîse: "RIZ ET TIRI U MIVISH". Mebesta wî "Rezên tirî û mewîj" e ku bi kurmanciya Behdînan mirov dibêje "Rezêt tirî û mêwîj". Wek ku tê dîtin, heman herfa "i" bo diyarkirina 4 dengên cuda hatiye bikaranîn:

- li cihê E: peyva "rez" wek "riz" nivîsiye.
- li cihê I: peyva "tirî" wek "tiri" nivîsiye.
- li cihê Î: peyva "tirî" wek "tiri" nivîsiye.
- li cihê Ê: peyva "mêwîj" wek "mivish" nivîsiye.

Li aliyekî din, di heman sernavê de li cihê Ê ("rezêt" ku forma behdînî ya "rezên" ya kurmanciya navendî û standard e) wek E nivîsiye: "rez et". Ji xwe ne hewce ye em bibêjin ku di peyva "mêwîj" de li cihê dengê W herfa V û li şûna dengê J jî cotherfên SH bi kar anîne. Li derên din ew W bo dengê W û V jî bo dengê V bi kar tîne û cotherfên SH jî bo diyarkirina dengê Ş dixebitîne.

Tevî van rexneyan jî, divê mirov bibêje ku ev kitêb yek ji xebatên pêşîn yên bi inglîzî yên li ser zimanê kurdî bûye. Ferhengoka wê ya inglîzî-kurdî demeke dirêj tek ferheng an ferhengoka inglîzî-kurmancî bû.

Em dilşa ne ku bikarin vê kitêbê bixin xizmeta vekolerên zimanê kurdî:

<https://zimannas.files.wordpress.com/2016/07/behdinan-kurmanji.pdf>

GRAMERÊ ZAZAKÎ DE NEGATÎFÎYE

Özlem Kılıç

Na xebate de gramerê zazakî de sîstemê negatîfîye, şekilê negatîfbîyayîşî û cigêrayîşê viraştişê ey armanc keno. Şima zî zanê ke nêgatîfîye katêgorîyêkê gramerî yo gerdûnkî yo, sîstemê nêgatîfîye goreyê viraştişê her zimanî esto. Na rewşe esas gênî û sîstemê nêgatîfîye yê zazakî zî esto û no tevger ra xebate de nêgatîfîye ke gramerê zazakî de ca gênî hem hetê viraştişî ra hem zî hetê manaye ra girewtê dest û etud kerdê.

Xebat bi qismo şîyayîş û peynîye ra wet hîrê qisman ra yena raste. Qismo şîyayîş de ziwannasî, babetê nêgatîfîye û gramerê zazakî girewto dest. Qismo yewin de nêgatîfîyê ke zazakî name, sifet, karan de yê hem hetê viraştişî hem zî hetê manaye re etud kerdê. Eynî qismo de zazakî de şinasnayîşê raweyanê xebere û waştişî virazîyayê, raweyê ke babeta vateyî de negatîfî bi wasitaya karan raweyanê demî û şertan ancîyayê û heme raweyî bi halê tabloyan de etud bî.

Qismo diyîn de zazakî de tewirê cumleyan tesnîf kerdê, nêgatîfîyê ke tewiranê cumleyan de cumleyê ke cuya rojane de şuxulîyenê nimûne kerdê.

Qismo hîreyin yê xebate de zazakî de nêgatîfîyê ke duayan de, zewtan de, vateyê verênan de û îdyoman de yê hem hetê viraştişî ra û hem zî hetê manaye ra etud bî û zazakî de nêgatîfîyê ke duayan de, duayan de, zewtan de, vateyê verênan de û îdyoman de bi xebate ardê raste. Necîte yê xebate de daneyê ke tez de resayê înan, ca dayo înan.

Vekin û bixwînin:

<https://zimannas.files.wordpress.com/2016/07/c3b6zlem-kilic3a7-1.pdf>

Nasandin û naveroka kovara

HETAWÎ KURD

Mesûd Serfiraz

Hetawî Kurd yek ji kovarên kurdî ya dewra Osmanî ye. Ew li Stenbolê dihate weşandin û xwedî û mudîrê berpirsîyarê wê Baban ‘Ebdulezîz bû.^[1]

Kovar ji aliyê Civata Telebeyên Kurd Hêvî (Hêvî Kürd Talebe Cemiyeti) ve dihate weşandin. Ev civat, piştî îlan kirina meşrûtiyeta duyem (1908) di 27’ê Tîrmeha 1912’an li Stenbolê ava bûye. Qedrî Cemîlpaşa, ‘Emer Cemîlpaşa, Fuad Temo, Cerrahzade Zekî sazkarên wê; Kemal Fewzî, Memdûh Selîm, Ekrem Cemîlpaşa, ‘Ezîz Baban, Mistefa Şewqî, Mihemed Şefîq ‘Erwasî, Hemzeyê Muksî, Asef Bedirxan, Mihemed Mîhrî, ‘Evdirehîm Rehmî jî ji hin endamên wê bûn.^[2]

Civata Hêvî, gelek armanc dane pêşîya xwe. Ev armanc di beyannameya xwe de yek bi yek nîşan dane:

1. Feqeê Kurdan bi hev bidine nas kirin û di mabeyna wan da biratiya Misilmanî bidine danîn.
2. Zimanê Kurdan yek kirin û kitêbên Kurdî civandin û tarîx û qewaid (rêziman) çêkirin û çap kirin û kitêb ji bo zarokê Kurdan çêkirin.
3. Di Kurdistanê da medrese vekirin.
4. Zar’wê feqîrê Kurdan li ber xwendin û sin’et danîn û ji bo muhtacan arî kirin.
5. Di Kurdistanê da û xasseten (taybetî) di gundan da [ji] mizgeft û mekteb çêkirin ra rêberî kirin.
6. Ji bo pêşçûna Kurdan û bilindbûna wan çî ji dest bê ewê çêkirin.
7. Xebat ji me, muyesser kirin (bi serketin) ji Xudê^[3].

Civat, pêşî kovarekê bi navê *Rojî Kurd* derdixe. Ev kovara bi kurdî û tirkî, hejmara wê ya ewil di 19’ê Pûşpera 1913’an de derketiye. Piştî jimara çarem (12’ê Rezbera 1913’an) weşana kovarê betal bûye. Bozarlan dibeje ku kovar ji aliyê hikûmetê ve hatiye girtin.^[4]

Civata Hêvî, piştî rawestîna weşana *Rojî Kurd* bi demeke kurt vê carê dest bi weşandina *Hetawî Kurd* dike (24'ê Çiriya Pêşîn a 1913'an). Îro di destê me de hejmarê wê yên 1, 2, 3, 4, 4-5[5] û 10'an hene. Kovar, heta hejmara çara mehane, piştî wê jî serê panzdeh rojan carekê derketiye. Gava mehane bûye her hejmar 32 rûpel bûye, piştî ku dibe serê panzdeh roja tê şazdeh rûpelan.

Du hejmarên ewil ên kovarê li çapxaneya Resimli Kitab, ya çaran li çapxaneya Hikmet, ya 4-5 û deha jî li çapxaneya Necmî Îstîqbal çap dibin. Di hejmarên kovarê de şeş wêne hatine weşandin: Baban Ebdurehman Paşa (Bergê hejmara ewil), li Şamê malbatek Kurd (Bergê hejmara duyem), Babanzade Îsmâil Heqqî Beg (Bergê hejmara seyem), Babanzade Asim Beg (Bergê hejmara çarem), Şêx Mihemed Nisredîn Efendî (Bergê hejmara dehem), Serekê Eşîra Terkan Mihemed Axa û maiyeta wî (Jimara dehem, rûpel 8).

Ji berga paşîn a hejmara 4-5'a em hîn dibin ku îdarexaneya kovarê li Şehzadebaşi, li kolana Fewziye, di avahiya Civata Hêvî de ye. Kovar li vir û li Kitêbxaneya Şefeq di hate belavkirin. Ev agahî di berga paşîn a hejmara dehemîn de jî tê nîşandan.

Piştî hejmara dehem a 3'yê Tîrmeha 1914'an weşana kovarê radiweste, lewra ji ber Şerê Cîhanê yê Yekem Dewleta Osmanî seferberî îlan dike û gelek endamên civatê jî wekî 'esker tevî vî şerî dibin.

Zinar Silopî dibêje ku piraniya mesrefên komeleyê û weşanên wê ji mezinên kurdan û bi rêberiya yek ji serekê kurdan Seyîd 'Evdilqadirê Nehrî (Kurê Şêx 'Ubeydullahê Nehrî) ji 'emeleyên kurd di hate temînkirin[6].

Naveroka Hejmarên Hetawî Kurd

Hejmar 1 (23 Zilqe'de 1331 / 11 Teşrînî Ewwel 1329 / 24 Çiriya Pêşîn 1913)[7]

Beşa Tirkî

- Hetawî Kurd Gazetesi Muharrirlerine, Dr. 'Ebdullah Cewdet, r.2-3

- Dersa'âdette Hetawî Kurd Cerîde-i Garrâsî Müdîriyet-i Aliyesine, Mes'ûd, r.3-8
- Kürd Gençlerimizden Bir Temennî, T., r.8-10
- Kürd Ulemâsına!, Kerküklü Necmeddîn, r.10-13
- Kürdistan Mektûbları -Malâtya-, Bênav[8], r.13-15
- Pûşîde-i Târîh, Kerküklü Necmeddîn, r.15-116

Beşa Kurdî

- Zemanê Hişyariye, Slêmanî Zîwer, r.17 (Helbest, soranî)
- Se'y Bikeyn, Zehawîzade E. M., r.18 (Pexşan, soranî)
- Ji Mezinê Kurdan ra ye, M. X., r.19-22 (Pexşan, kurmancî)
- Xeften Beseleme Ziyatir!, Benî Erdelanî E. M., r.23 (Pexşan, soranî)
- Şa'irî Baban û Soran[9], M. X., r.24-26 (Helbest, soranî)
- Paranewe Le Hemiyetmendaniê Kurdan!, Hetawî Kurd, r.27 (Pexşan, soranî)
- Here Dûr Were Axûş, Mihemed Nûrî el-Mardînî, r.27-31 (Pexşan, kurmancî)

Hejmar 2 (4 Muharremu'l-haram 1332 / 21 Teşrînî Sanî 1329 / 4 Çileyay Pêşîn 1913)

Beşa Tirkî

- Muhterem "Hetawî Kurd" Gazetesi Müessislerine, Mewlânzade Rif'et, r.2-3
- Fu'tebirû Ya Uli'l-Ebsar, Babê Naco, r.3-10
- Kürd 'Ulemâsına 2, Kerküklü Necmeddîn, r.10-13
- Kürdistan Mektûbları -Fırât Sâhili-, Bênav, r.13-14
- Pûşîde-i Târîh, Kerküklü Necmeddîn, r.15-117
- Kürdlük 1, Bitlîsî Şehab Malwer, r.17-18
- Hetawî Kurd -Şems-i Tulû'da-, Bitlîsî Şehab Malwer, r.18-19

Beşa Kurdî

- We'z, Necmeddîn Kerkûkî, r.20-22 (Pexşan, soranî)
- Qesîdey Kurdiyye Eserî Mehwî Efendîyî Slêmanî Le Wesfî Roja, r.22-25 (Helbest, soranî)
- Derdê Kurdan -nizanim çiyê paşvemane û roj bi roj paş ve diçin-, M. X., r.25-30 (Pexşan, kurmancî)
- “Kitêba Kurmanca” Ser Çîroka û Bajariya Kurmanca Du Sê Gotin, Zeko 'El, r.30-31 (Pexşan, kurmancî)

Hejmar 3 (13 Saferu'l-Xeyr 1332 / 29 Kanûnî Ewwel 1329 / 11 Çileyê Paşîn 1914)

Beşa Tirkî

- Zavallı Kürdlük ve Bir Ufûl, Hetawî Kurd, r.2-3[10]
- Kürdler ve Kürdistan, Babanzade Îsma'îl Heqqî, r.4-6
- Tercüme-i Hâli, Bênav, r.6-7
- Bedbaht Kürdler!, Kerküklü Necmeddîn, r.7-9
- Acı Bir Felâket Daha, Slêmaniyeli Ehmed, r.9
- Mersiye, Kerküklü Rasix, r.10 (Helbest)
- Hissî Hâdiseler ve Aklî Hâdiseler, Dr. 'Ebdullah Cewdet, r.11-12
- Büyüklerimiz, Law...[11], r.13-15
- Kürdistan Mektupları 3 -Harpût-Mezre-, Bênav, r.15-16
- Şerâit-i Sihhiye I, Harpûtlu H. B., r.16-18
- Kürd Gençlerine, Babanzade Ehmed Ref'et, r.18-19

Beşa Kurdî

- Babanzade Îsma'îl Heqqî Beg Wefat Kird, Kerkûkluzade Kerîm, r.20 (Pexşan, soranî)
- Bê Tali'ya Kurdan, Necmeddîn Kerkûkî, r.20-21 (Pexşan, soranî)

- Ji Qesîdeyê Hecî Rehmetî Têne Zanîn Ku, M. X., r.21-22 (Pexşan, kurmancî)
- Eûzu Billahî Mineşşeytanirrecîm, D..zade Mihemed Mîhrî, r.22-24 (Helbest, soranî)
- Dîwanî Merhûm Mehwî Efendî ye, r.25 (Helbest, soranî)
- Hilo Rabin Gelî Mu'mîn[12], Îbrahîm Heralûş, r.26 (Helbest, kurmancî)
- Mesteî Weten, Îsma'îl Heqqî Slêmanî, r.26-27 (Helbest, soranî)
- Ji Şêxan Gerwaza[13], Hecî Qadirî Koyî, r.28-30 (Helbest, soranî)
- Mekteb Çi ye, Qadîzade Mistefa Şewqî, r.30-31 (Pexşan, soranî)
- Tawî Hetawî Kurd, Bênav, r.31-32 (Pexşan, soranî)

Hejmar 4 (5 Cemaziyu'l-Ewwel 1332 / 19 Mart 1330 / 1 Nîsan 1914)

Beşa Tirkî

- Muzâ'af Te'essüflü Bir İrtihâl, Bênav, r.2
- Yine Bir Ziyâ'-ı Elîm, Bênav, r.3
- Fecî' Bir Hâdise, Bênav, r.3-4
- Erbâb-ı Hamiyet ve Himmete, Babê Naco M. X., r.4-7
- Kürdlerde Hiss-i Millî, Zehawîzade Y. Z., r.7-8
- İnneme'l-Mu'minûne İxwetun, 'Ebdulmecîd [Nûrsî], r.8-9
- Ey Hetawî Kurd Hey'et-i Muhteremesi, 'Ebdulmecîd [Nûrsî], r.9
- Kürdlükte Seyyâle-i Hayât, Baban 'Ebdulezîz, r.10-12
- Kardeşim Âsafa, Dersimli A. C. Riza, r.12-13
- -I- Uyan, Diyarbekirî M. N., r.14-15
- Hetawî Kurd Gazetesinin Muhterem Sâhibine, M. 'E. Mehmûd, r.15
- Hetawî Kurde Takdîm, Elhac Hesên Tehsîn Sîwerekî, r.16

Beşa Kurdî

- Bo Gewrekanî Kurd, Slêmanîyeli Zîwer, r.17 (Helbest, soranî)

- Qesîdeyî Rehmetî Hacî Qadirî Koyî, r.17-19, (Helbest, soranî)
- Eş'arî Merhûm Nalî, r.20-21 (Helbest, soranî)
- Mersiye Babanzade Îsma'îl Heqqî Beg, Mihemed Mîhrî, r.21-22 (Helbest, soranî)
- Tereqqîî Dînman Diwê..., Qadîzade Mistefa Şewqî, r.22-24 (Pexşan, soranî)
- Kurdistana Hitâb, Elhac Hesên Tehsîn Sîwerekî, r.24-25 (Helbest, kurmancî)
- Modanî M. X. -Gazindeê Kurdan-, Fuad Temo, r.25-26 (Helbest, kurmancî)
- Name[14], Mihemed Huseyn Xal, r.26 (Pexşan, soranî)
- Bismillahirrehmanirrehîm, Mihemed Şefîq [Erwasî], r.27-29 (Pexşan, kurmancî)
- Ji Bo Hetawî Kurd, Hemze[yê Muksî], r.29-30 (Helbest, kurmancî)
- Bismillahirrehmanirrehîm, Mihemed Zekî bin Mela Celî, r.30-32 (Helbest-Pexşan, kurmancî)

Hejmar 4-5 (27 Cemaziyu'l-Axir 1332 / 10 Mayıs 1330 / 23 Gulan 1914)

Beşa Tirkî

- (Kürd Talebe Hêvî Cem'iyeti)nin Beyânnâmesidir., Kürd Talebe Hêvî Cem'iyeti, r.1-4
- Kürd Talebe Hêvî Cem'iyeti Lozan Şu'besi, Bênav, r.5-7
- Şerâit-i Sıhhiye II, Harpûtlı H. B., r.7-9
- Kürdlük İçin, Slêman Asef, r.9-10

Beşa Kurdî

- Beyana "Civata Hêvî" Feqeê Kurdan, Civata Hêvî Feqeê Kurdan, r.11-14 (Pexşan, kurmancî)
- Beyanamey Cem'iyetî Talebey Hîwî Kurd, r.15-16 (Pexşan, soranî)

Hejmar 10 (9 Şe'ban 1332 / 20 Hezîran 1330 / 3 Temmûz 1914)

Beşa Tirkî

- Hêvî ve Gençlik, Hetawî Kurd, r.2-4
- Kürdistan Mektûbları -Sîwerek-, Cindo, r.4-7
- Hetawî Kurd Risâlesine, Manisada Kürd Kızı Kewser, r.7-9

Beşa Kurdî

- Nehcu'l-Enamu'l-Kurdî, r.10-12 (Pexşan, kurmancî)
- Mela Ehmedê Cizîrî bona Pêxemberê Axirzeman Gotiye, r.12-13 (Helbest, kurmancî)
- Mersiye, Şêx Hemze Himmetullah, r.13-14 (Helbest, kurmancî)
- Ey Şa'irê Şêrîn Ziman Rûmî Tahiru'l-Mewlewî, Babê Naco M. X., r.14-15 (Werger, Helbest, kurmancî)
- Diyarî Hetawî Kurd (Le Kerkûkewe), Tahir Fuad, r.16 (Helbest, soranî)
- Dilmayin, Fikrî Necdet, r.16 (Helbest, kurmancî)

Li gorî vê listeyê tabloyeke bi vî awayî derdikeve holê:

Ziman	Helbest	Pexşan	Giştî
Tirkiya Osmanî	1	42	43
Kurdî (Kurmancî)	8	9	17
Kurdî (Soranî)	12	11	23
Giştî	21	62	83

Li Gor Naverok û Statîstîkan Çend Têbînî

1. Nivîsên tirkî ji bilî yekê -ew jî mersiyyeyeke ku li ser mirina Babanzade Îsmail Heqqî hatiye gotin- tev pexşan in lê di nivîsên kurdî de helbest û pexşan bi sêra hev in. Ya rastî ev ji aliyê edebiyatê

ve dewlemendiyek e lê ji aliyekî din ve jî diyar dike ku di kurdî de serdestiya helbestê didome û kevneşopiya pexşana kurdî hê xurt nebûye.

2. Di *Hetawî Kurd* de, bandora malbata Babanzadeyan aşkere xuya dike: Mudîrê kovarê Baban ‘Ebdulezîz e. Di bergê hejmara yekem de wêneyê Baban ‘Ebdurrehman Paşa, di jimara seyem de yê Babanzade Îsmâil Heqqî Beg, di hejmara çarem de yê Babanzade Asim Beg heye. Nivîsên hejmara sêyem piranî li ser wefata Babanzade Îsmâil Heqqî Beg in. Balkêşiyek din eve ku li gorî *Rojî Kurd*, di *Hetawî Kurd* de hejmara nivîsên soranî pir in û di *Hetawî Kurd* de tu nivîskarên ji malbata Bedirxaniyan tune ye. Wekî tê zanîn Bedirxaniyên kurmanç û Babaniyên soran du malmatên mezin ên Kurdistanê ne ku piştî tesfîyekirina mîrektiyên Kurdistanê sirgunî Stenbolê dibin û li vir pêşengtiya tevgera rewşenbîriya kurd dikin. Agahiyên li jor pirsekê tîne bîra însan ku “Gelo di navbera van her du malbatan de berberiyek hebû û betalbûna *Rojî Kurd* yan jî guherîna wê ya *Hetawî Kurd* bi vê berberiyê re têkildar e?” Ya rastî di destê me de hemû hejmarên *Hetawî Kurd* nîn in, ihtîmale ku ew hejmarên wînda van angaştên me pûç bikin lê li gorî daneyên mewcûd ev pirs ne dûrî aqilan e.
3. Di hin nivîsên kovarê de nivîskaran navên mustear bi kar anîne. Bi taybetî du kes di vî warî de derdikevine pêş: Xelîl Xeyalî û Mihemed Mîhrî. Xelîl Xeyalî navên Babê Naco û M.X bi kar tîne. Wî di *Rojî Kurd* de (hejmar 2, rûpel 28) navê “Modanî X” jî bi kar anîye. Cutyar Tofîk Hawramî neql dike ku Mihemed Mîhrî ji bilî navê xwe yê rastî îmzeyên wekî Zehawîzade E.M, Benî Erdelanî E.M bi kar anîne.^[15] Di *Hetawî Kurd* de bi van her du navan jî nivîs hene. Lê Malmîsanij E.M wekî [E]hmed [M]uhsîn xwendiyê û der heqê têkiliya vê îmzeyê û Mihemed Mîhrî de tu agahî nedaye.^[16] Di *Hetawî Kurd* de derbas nabe lê nivîsên Mihemed Mîhrî yên bi mustearên Mîhrî, Kakaheme, Îrfan, Dawer Erdelanî jî hene.^[17] Her wiha wî di kitêba xwe ya *Muqeddîmetu’l-Îrfan* de (Stenbol, 1918) navê xwe wekî “M.M” nivîsiye.^[18]
4. Şexsiyetekî Kurd heye ku ew bi nivîsên xwe di *Hetawî Kurd* de cih nagire lê siya wî aşkere xuya dibe: Bedîuzzeman Seîdê Kurdî. M.X (Xelîl Xeyalî), Hemzeyê Muksî, Mihemed Şefîq Erwasî, Mihemed Mîhrî û ‘Ebdulmecîdê Nursî ku nivîs û helbestên wan di kovarê de hatine weşandin, her pênc jî şagirtên Bedîuzzeman in. Ji wana Hemzeyê Muksî, Mihemed Şefîq Erwasî û ‘Ebdulmecîdê Nûrsî, li Wanê di Medreseya Horhor de ji Bedîuzzeman ders standine.

‘Ebdulmecîdê Nûrsî jixwe birayê piçûk ê Bedîuzzeman e. Mihemed Mîhrî û Xelîl Xeyalî jî piştî ku Bedîuzzeman tê Stenbolê dibine şagirdê wî û Mihemed Mîhrî di heman demê de dibe parêzvanê Bedîuzzeman.^[19] Balkêşe Hemzeyê Muksî, Mihemed Şefîq Erwasî, ‘Ebdulmecîdê Nûrsî û Îbrahîm Heralûş di kovarê de îmzeyê xwe wekî “Şagirtên Medreseya Reşadiya Zehra (Medrese-i Zehrâ-yî Reşâdiye)” diavêjin. Em dizanin ku Medreseya Zehra, projeyeke Bedîuzzeman e, ew dixwazê wê li Wanê ava bike û tê de hem ‘ilmên fenî hem jî yên dînî bi hev re û bi zimanên kurdî, tirkî û ‘erebî bêne xwendin. Di sala 1914’an de Waliyê Wanê Hesen Tehsîn, agahiyê dide ku bi alîkariya Wezîrê Ewqafê Xeyrî Beg li Wanê dest bi çêkirina Medrese-i Zehrâ-yî Reşâdiye hatiye kirin. Lê der barê encama wê de agahiyên me tune ne.^[20]

Parçeyên Bijarte yên Xwendinê

Derdê Kurdan^[21]

1. X. (Xelîl Xeyalî)

“Dinyayê da çîqa millet heye hemî pêş ve çûne û roj bi roj pêş ve diçin. Ji van kurdê reben, belengaz tenê ba-wûcûdê mêranî û ciwamêrî û xîret paşve mane û roj bi roj paş ve diçin.

Ji xala min we ye ku her millet di wextê xo da şiyar bûye, muhtaciya qewmê xo dîtiye, zû bi zû li çare wê geriyaye her çî ji destê wî hatiye çêkiriye û çêdike. Kurd, di xeweke wisan da maye ku tu car şiyarbûn û pêşçûn bîra xo neaniye.

Eger şiyarî û pêşçûnî bîra xo bianiya heya niha wekî milletê dî li zimanê xwe xweyî dibû, ewwel bi ewwel bi zimanê xo kitêban çêdikir û bi zimanê xo xwendin û nivîsandin dikir.

Temamê dinya dizanê ku qewmê bê ziman, wekî mirovê ker û lal tu tiştêk nikare bêje. Eger mela û feqê kurdan, ew xîret û xebata^[22] ku li zimanê xerîban kirine û dikin ji sedan yekê wê der heqî zimanê kurdî da bikiran îro di nav xelqê da bê ziman û bê me’arîf nediman û herkes te’nan li me nedida.

Kurd ji bê ziman û xwendinê û nivîsandinê wisan nezan maye ku miletê xo, bav [û] kalê xo, cinsê xo, welatê xo nizanê. Melayê wan şîretan li wan nake. Daîma li xirabiya hev digerin, çavê wan dinya û halê dinyayê nabînê.

Nezan ji xo nezan e, zanayê wan jî ji zimanê xo bê xeber e. Ji xala wî we ye ku zimanê temamê miletê ‘alem ji ezmanan hatiye, ya me tenê ji ‘erdê derketiye.

Hal ew e ku zimanê me ji giştê zimanê ‘alem çêtir e û bi rehetî tê nivisandin û xwendin, edebiyata me heye, feqet ji nezaniya me bê rewac maye.”

Rave: Xelîl Xeyalî, di sala 1865’an de li navçeya Bedlîsê Modkan, li gundê bi navê Zender hatiye dinê. Navê bavê wî Yûsif Axa ye. Ew li mekteba meheli ya Bedlîsê û li medreseyan dixwîne û di şazdeh saliya xwe de dîsa li Bedlîsê dest bi memûriyetê dike. Di sala 1890’î de bo bidestxistina mufettiştîyê tê Stenbolê û li vir jî di gelek memûriyetan de dişuxile. Di dawiya sala 1911’an de tayînî Mekteba Zîraetê a Xelkelî (Halkalı) dibe.[23] Jixwe Civata Hêvî, li vê mektebê û bi teşwîqê Xelîl Xeyalî ava dibe.[24] Di *Rojî Kurd û Hetawî Kurd* de nivîsên wî pir in. Em bi rehetî dikarin bibêjin ku di nav nivîskarên *Rojî Kurd û Hetawî Kurd* de yê ku kurmancî herî baş bi kar tîne Xelîl Xeyalî ye. Ew di warê ziman de pir hesas e û girîngiyeke mezin dide xwendin û nivîsandina bi kurdî. Wî ev hesasiyeta xwe di pratîkê de jî nîşan daye û kitêbeke bi navê *Elifbayê Kurmancî* amade kiriye. Ev kitêb di sala 1325/1909’an de ji aliyê Kurdîzade Ehmed Ramiz ve li Stenbolê tê çapkirin. Ev yekemîn alfabeya Kurdî ya bi tîpên ‘erebî ye.[25]

Hetawî Kurd Risâlesine[26]

Manisada Kürd Kızı Kewser

“Âcizeleri Baban kabîlesinden bir Kürd kızıyım. Henüz mekteb-i i’dadîde tahsilde bulunuyorum. Pederim cerîde-i ferîdenize abonedir. Ayda bir kere gelen gazeteyi okuyoruz. Mündericâtı mensûb olduğumuz kavmin terakkîsine hıdmet itdiğinden seviniyoruz. Ba’z sûzişli makâlelerini, ‘ale’l-husûs dördüncü numrodaki âteşîn bir kalemlle yazılan makâleyi okudukca te’essürden ağladık. Ve

Sawucbulaglı Qadizade Mistefa Şewqî Efendi tarafından (Tereqqîî Dînman Diwê) makâlesini pederim tercüme iderek bize anladınca ne kadar doğru ve iyi yazıldığını anladım.”

Rave: Di *Hetawî Kurd* de tenê nivîskarek jin heye, ew jî Kewser e. Nivîsa Kewser, nameyek e ji kovarê re ku tê de wekî xwendevan fikrên xwe beyan dike.

Ji nivîsa wê xuya dike ku Tirkîya Kewserê pir baş e lê bi Kurdî nizane, lewra dibêje: “Nivîsa Qadîzade Mistefa Şewqî Efendi bavê min ji me re tercüme û rave kir û wê gavê me fehm kir ku ev nivîsek rast û baş e.” Qadizade Mistefa Şewqî Efendi ew nivîsa xwe bi kurdiya soranî yan jî bi gotina wê demê Babanî nivîsiye. Wekî keçeke Kurd ji êla Babanan hewce bû Kewserê ev nivîs bê tercume fehm bikira. Diyar e ku ew pirsgirêka ku ciwanên kurd bi zimanê xwe nizanin wekî îro wê demê jî hebûye. Civata Hêvî ji bo ku vê pirsgirêkê çareser bike kitêbeke bi navê “Hînkerê Zimanê Kurdî” di sala 1921’ê de li Stenbolê çap dike.[27]

Ey Şa’îrê Şêrîn Ziman Rûmî Tahiru’l-Mewlewî[28]

Tahiru’l-Mewlewî, Wergêr: Babê Naco M. X (Xelîl Xeyalî)

Kulağında küpe olsun unutma

Rûmelinin dağı taşı ağlıyor

Kan içinde her su başı ağlıyor

Parçalanmış gövdelerin yanında

Tercuma wê

Bîr meke bila di goy te da guwar be

Dar û berê Rûmîlî digrî

Di nav xwîn da her çem û kanî digrî

Li bal cendek di parî bûyî

Rave: Tahiru'l-Mewlewî yan jî bi navê xwe yê fermî Tahir Olgun (1877-1951), yek ji helbestvan û rewşenbîrê tirk e[29]. Wî, ev helbesta xwe li ser goçberên Rûmelî ku piştî şerê Balkanan mecbûr mane warê xwe biterikîn û werin nav sînorên Osmanî gotiye. Ev helbest, ji aliyê Civata Goçberên Misilman ê Rumelî (Rumeli Muhacirîn-i İslâmiye Cemiyeti) ve wekî broşûreke mezin çap dibe û bo alîkariya wan goçberan tê firotin.[30] Xelîl Xeyalî jî ev helbesta Tahiru'l-Mewlewî 28'ê Sibata 1914'an wergerandiye Kurdî û ev, tevî orîjînalê wê di dehemîn hejmara *Hetawî Kurd* de tê weşandin. Helbest ji şeş çarînan pêk tê. Di kovarê de wekî du stûnan çap bûye. Li stûna rastê orîjînalê helbestê, li aliyê çepê wergera wê ya kurdî cih digre.

Xelîl Xeyalî di *Rojî Kurd* de jî helbesteke Mehmed Akîf wergerandibû.[31] Her çiqas îro ji ber ku Merşa Serxwebûnê ya Komara Tirkî (İstiklal Marşı) nivîsandiye wekî “Şairê Millî” bê binavkirin jî Mehmed Akîf wê demê yek ji parêzvanê fikra Îslamî bû û îttîfaqa misilmanan diparast. Wî rexne li nezani, kasûlî û xemsariya misilmanan dianî û ev yek di helbestê wî de ya ku Xelîl Xeyalî wergerandiye jî xuya dike:

*Li kû ye mislimanî! Ji me boriye heta merivayî
Ger xelq xapandine meqsed: kes nake bawerî
Çend misilmanî heqîqî min dî: hemû li qebrê da ye
Misilmanî, nizamî heye ema xala min di heşrê da ye[32]*

Ev werger ji du aliya ve girîng in: Yek, fikriyata Xelîl Xeyalî ya wê demê nîşanî me didin. Em dibînin ku ew nêzî fikra Osmanî û Îslamî ye. Ew dixwaze fikra Kurdayetiyê di nava van her duyan de bi cih bike. Nêrîna wî li bûyerên der barê qedera Osmanî de nêzî fikra rewşenbîrên tirk e. Ya duyemîn jî ev metn di dîroka wergera kurdî de ji mînakên ewilîn in. Diyar e ku Xelîl Xeyalî, rewşenbîrêkî piralî ye û aliyê wî yê wergêriyê li benda lêkolînê ye.

Encam

Yek ji çavkaniyên sereke yê kurdiya nivîskî kovar û rojname ne. *Hetawî Kurd* jî, di dîroka çapemeniya kurd de ji mînakên ewil e. Bi tîpguhêzî û weşana *Hetawî Kurd* û yê din wê hê gelek xezîneyên veşartî ji xwendevan û lêkolînerên Kurd ve aşkere bibin.

- [1] Zinnar Silopi, di kitêba bi navê *Doza Kürdüstan* de (Çapxana Stewr, Bêrût, 1969, r.35) dibêje ku berpirsiyarê *Hetawî Kurd* Hemzeyê Muksî bûye. Lê ev xelet e, Hemzeyê Muksî demekê berpirsiyariya kovara *Jîn* kiriye lê ya *Hetawî Kurd* nekiriye.
- [2] M. Emîn Bozarslan, *Jîn Cild I*, Weşanxaneya Deng, Stockholm, 1985, r.123
- [3] Civata Hêvî Feqeê Kurdan, *Beyana “Civata Hêvî” Feqeê Kurdan*, hejmar 4-5, r.13
- [4] M. Emîn Bozarslan, berhema navborî, r.123
- [5] Ji bilî hejmara çarem a serbixwe hejmara çar û pêncan bi hev re jî derketiye.
- [6] Zinnar Silopi, *Doza Kürdüstan*, Çapxana Stewr, Bêrût, 1969, r.36
- [7] Me dîroka jimarên kovarê bi teqwîma hicrî, rûmî û mîladî nîşandan. Ji bo ku teqwîmên hicrî û rûmî wergerînin mîladî me “Takvim Çevirme Kılavuzu” bi kar anî. Bnr. <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim>. Di vê wergerandinê de -bela ku nêzikî teqwîma Kurdî ye- me teqwîma rûmî esas girt.
- [8] Nivîsên ku dibin de nav ne hatibe nivîsin me wekî “Bênnav” nîşan dan.
- [9] Di vê nivîsê de M. X. ango Xelîl Xeyalî çar helbestê Hecî Qadirî Koyî dane hev, di bin de bi têtîniyekê nîşan daye ku hewceye şairên kurdan yek bi yek bîn lêkolînkirin, biyografîyê wan bête nivîsîn da ku winda nebin.
- [10] Malmîsanij&Mehmûd Lewendî (1992, r.62), dibêjin ku ev nivîs ji aliyê Hîzanîzade Kemal Fewzî ve hatiye nivîsin. Lê ya rastî dibin nivîsê de navê Hetawî Kurd heye.
- [11] Min ev nav tê dernexist.
- [12] Di kovarê de sernavê vê helbestê tune bû, min jî risteya awil wekî sernav bikaranî.
- [13] Di kovarê de tê gotin ku ev helbest perçeyek ji nivîsa “Ji Qesîdeyê Hecî Rehmetî Têne Zanîn Ku” ye lê bi xeletî jê cuda çap bûye.
- [14] Ev nivîs di kovarê de bê sernav e. Ev nameyê ku hikimdarê Sawucbulagê (îro Mehabad) Babamîrî Muhammed Huseyin Xal şandiye.
- [15] Cutyar Tofîk Hawramî, **Yadêk Le Mihemed-î Mihri**, <http://www.saradistribution.com/mihri.htm>, 16.06.2012
- [16] Malmîsanij; Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, Weşanxaneya Avesta, Stenbol, 2002, r.156
- [17] Veysel Aydeniz, *Bediüzzaman Said-i Nursî'nin Kürt Aydınlarıyla Olan İlişkileri*, Vefatının 50. Yılında Uluslararası Bediüzzaman Said Nursi Sempozyumu, Weşanxaneya Nûbihar, Stenbol, 2011, r.352

- [18] Bo tîpguhêzî û agahiyên derbarê wê de binerin: *Mehmet Mihri Hilav (M. M) / Mukaddimet-ûl Îrfan*, <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-m-mukaddimet-ul-irfan/>, 19.05.2012
- [19] Veysel Aydeniz, Heman Berhem, r.351-352
- [20] Mehmet Bayrak, *Said-i Kurdî Ve Kürt Sorunu – II*, <http://www.kurder.dk/nuce/2012/04/14/surgun-ve-hapisle-gecen-bir-omur/>, 19.04.2012
- [21] Hetawî Kurd, Hejmar 2, r.25-26. Tîpguhêziya vê metnê mamoste Tahir Baykuşak çêkir, jê re spasdar im. Di orîjînalê metnê de xalbend pir şaş hatine bikaranîn, me ew serast kirin.
- [22] Di orîjînalê metnê de wekî “xata” hatiye nivîsîn lê diyare ku ew xelet e.
- [23] BOA. DH.SAİDd, 84/409, bo tîpguhêziya sîcillî ehwala Xelîl Xeyalî binerin: *Malmîsanij, Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakir’de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920), Weşanxaneyî Vateyî, Stenbol, 2010, r.126-129*
- [24] Zinnar Silopi, heman berhem, r.28
- [25] Mamoste Qedrî, *Xelîl Xeyalî*, <http://www.kovarabir.com/xelil-xeyali/>, 18.05.2012
- [26] Hetawî Kurd, Jimar 10, r.7
- [27] Hîinkerê Zimanê Kurdî -Rehberê Zimanê Her Du Kurdî: Kurmancî-Babanî, Çapxana Necm-î İstiqlal, Stenbol 1921, 64+1 r. Tîpguhêziya vê kitêbê ji hêla Koma Xebatên Kurdî di Çavkaniyên Osmanî (bi navê xwe yê nû Koma Xebatên Kurdolojîyê) ve hat amadekirin û ji aliyê Weşanxaneyê bgst’ê ve hat çapkirin. (Stenbol, 2008)
- [28] Hetawî Kurd, Jimar 10, r.14-15
- [29] Derheqê jiyana Tahir’ül-Mewlewî de bo agahiyên berfirehtir binerin: *Tahir’ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, Dr. Atillâ Şentürk, Weşanên Nehir, Stenbol, 1991
- [30] Emin Akdağ-Haşim Söylemez, Sürgün yurdu Anadolu, kovara Aksiyon, jimar 494 <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-9495-34-surgun-yurdu-anadolu.html>. 16.04.2012
- [31] Malmîsanij, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, Weşanxaneyê Avesta, Stenbol, 2002, r.100
- [32] Rojî Kurd, jimar 2, r.32. Bo orîjînalê helbestê binerin: *Safahat, Amadekar: M. Ertuğrul Düzdağ, Weşanên Çağrı, Stenbol, 2006, r.286*

Pere yan dirav, meydan an qad, zengîn an dewlemend...?

Di kurdî de gelek peyv hene ku xelk ji mêj ve bi kar tîne û her kes jê fehm dike lê dîsa jî nivîskarên kurd û medyaya kurdî ji wan direvin û xwe dispêrin bikaranîna hin peyvên din ku ji piraniya kurdîaxivan an kurmancîaxivan re nenas û xerîb in.

Kerem bikin em bi hev re li çend nimûneyan binêrin:

- pere/pare, meydan, zengîn

Ev peyv li hemû deverên kurmancîaxiv hene û her kurmancîaxivekî sade jî wan fehm dike. Lê ji ber ku ew heman peyv bi şiklê "para, meydan, zengin" di tirkî de jî tên bikaranîn, gelek nivîskar û medyakarên me ji van peyvên direvin û van peyvên li cihê wan dinivîsin:

- dirav (pere/pare)
- qad (meydan)
- dewlemend (zengîn)

Sebebê meyla bikaranîna peyvên wek "pere/pare, meydan, zengin" ji aliyê nivîserên kurd ve ew e ku yan ew texmîn dikin ev peyv bi eslê xwe tirkî ne yan jî li eslê van peyvên nafikirin lê dixwazin kurdî bi her awayî ji tirkî cuda be. "Hema bila ne wek tirkî be, çi dibe bila bibe."

Lê di rastiyê de peyvên "pere/pare, meydan, zengîn" hemû bi eslê xwe kurdî-îranî ne. "Pere/pare" û "zengîn" yekser ji zimanên îranî (ihtimalen ji farisî) wek "para" û "zengin" ketine tirkî. "Meydan" hê ji zû ve ji pehlewî (ku zimanekî îranî bû) ketiye erebî û ji erebî derbazî tirkî jî bûye. Heman peyv bi şiklê "miyan" (bi maneya "navber, navbeyn") niha jî di farisî û zazakî de maye.

Lê herçi peyvên "dirav, qad, dewlemend" in – ku gelek nivîserên me wek "peyvên kurdî yên resen" texmîn dikin û bi kar tînin – di rastiyê de her sê jî bi eslê xwe biyanî ne.

Peyva "dirav" ji mêj ve ji yûnanî "draxma" hatiye, bi demê re X jê ketiye û M jî di kurmancî de bûye V wek çawa ku M-ya paşvokalî di gelek peyvên din de jî di kurmancî de bûye V. Bo nimûne, kurmancî "nav, gav, dav" lê farisî û zazakî "nam-, gam, dam".

Peyva "qad" bi zelalî ji erebî hatiye. Peyva "dewlemend" jî vê dawiyê bi rêya soranî ketiye kurmancî. Lê soranî jî ne ji mêj ve ew ji farisî wergirtiye. Farisî jî ew ji peyva "dewle(t)" ya ji erebî û ji paşgira "mend" ya îranî çêkiriye.

Bi gotineke din, eger mirov li pey kurdiyeke "paqij" be, divê mirov peyvên wek "pere/pare, meydan, zengîn" bi kar bîne, ne peyvên wek "dirav, qad, dewlemend. Bi taybetî jî eger mirov bixwaze wî zimanî bi kar bîne xelk wek zimanê xwe dibîne û tê digihe.

ZIMANÊN KURDAN

Mem Wêrani

Akedemîsyenê Zanîngeha Harvardê û nivîskar Dr. Amr Taher Ahmed da zanîn ku kurmancî, soranî, goranî, lûrî û zazakî xwedî rêzimanên cuda ne û ew ne zarava ne.

Taher eşkere kir, “Ji têkstên me yê edebî jî wisa xuya dibe ku helbestvanên kurdan hay ji berhemên hevdu nedibûn. Di edebiyata klasîk a goranî û soranî de karî bandora helbestvanên fars mîna Hafiz, Sedî û Nizamî peyda bikî, lê qet ti peywendiyekê di navbera wan û mezinê helbestvanên kurmanc mîna Cizîrî û Xanî de nabî!”

Nivîskar, kevntirîn tekstên edebîya kurdî destnîşan kir û got, “A ku em heta niha ji belgeyên zanistî yê bawerpêkirî dizanin ew e ku kevntirîn tekstên edebiyata kurdî bi kurmancî ne.”

Kurdan yekemîn car bi kîjan zaravayê nivîsandine?

Mirov dikare bersiva vê pirsê bi du awayên cuda bide. Ew cudahî jî li gorî têgeha mirov û paşxana wî ya îdeolojî û zanistî tê; girêdayî wê çendê ye ka kîjan ji wan du cemseran di paşxana hizrî ya mirov de pirrengtir û bisengtir e.

Bi gotineka din, mirov dikare bi awayekî zanistî û akademîk li pey belgeyên berdest hewla bersivdana vê pirsê bide; dikare jî bi awayekî neteweperestane li vê pirsê binêre û li bersivê bigere, lê dibe ku bersivê wiha ji aliyê akadêmîk ve neyê pejirandin.

Di sedsaliya çûyî de, dîrok, kiltûr û çanda gelê me li hemû perçên Kurdistanê li ber gefên jinavçûn û nemanê bûn. Bi giştî, dema gelek dikeve rewşeka wiha, hemû hewla xwe dide xwe ji wê metirsiyê rizgar bike; dikeve meydana xebatê da ku dîrok û çanda xwe ji nemanê biparêze.

Kiryarên zordanan rengvedanên tund li pey xwe anî

Ev, diyardeka siruştî ye ku di nava hemû gelên bindest de heye. Di rewşeka wiha de dijwar e, kiryarên tundên zordanan rengvedanên tund jî li cem gelên bindest li pey xwe tînin. Her çend zulm û zorî zêdetir be, neteweperwerî jî li cem gelê bindest bêhtir dibe û gelek caran jî digihije tixûbê neteweperistî û zêdegaviya hizrî jî.

Mebesta min ji vê pêşgotinê ew e ku bibêjim, beşê herî sereke ji dîroka edebiyata me kurdan bi destê xebatkarên kurd û di qonaxên herî dijwar ji dîroka gelê me de bi îmkanatên gelek kêr û bi awayekê ne akademîk hatiye nivîsîn. Rast e, pêdivî ye ku em rêzê li xebat û mandîbûna wan bigirin.

Lê, em divê vê yekê jî bizanin ku ew xebat di rewşeka ne asayî de bêhtir ji bo selmandin û parastina hebûna gelê kurd wekî gelekî xwedî ziman û çand hatiye kirin. Lewma jî, gelek caran wekî karvedanek dijî zordariyê û siyasetên tunekirinê reng û rûyê neteweperistiyê bêhtir ji zanistî û akademîk bûnê û di wan berhemana de xuya dibe.

Neteweperwerî dibe sedema dûrketina rastiyê

Ez nabêjim neteweperwerî tiştê xirab e. Lê dema di xebateka lêkolîna zanistî de hesta neteweyî cihê pîver û mîkyasên zanistî û akademîk digire, wê gavê tiştên jê berhem tînin hinek caran ji rastiyê dûr dikevin. Mebesta min ji akademîk bûnê ew e ku di karê zanistî de hin rêbazên rast û durist ên lêkolînê hene ku em di akademiya de fêr dibin.

Nivîsîna dîroka edebiyata gelan jî ji bizava lêgerîn, nivîsîna akademîk û zanistî cûrek e. Lewma eger di wê xebata lêgerîna rastiyê de ew rêkar bêne peyrewkirin, encam her çî bin, wê bibin cihê baweriyê û hemû kes wê qebûl bikin. Her karekî lêkolîna edebî ji wê rêkara rast jê bibe û der bixe, dê bibe cihê gumanê.

Li ser posta xezalê helbestên Belûlî

Bo mînak, lêkolerekî Rojhelatê Kurdistanê bi navê Sedîq Borekeyî (Sefîzade) di bergeya yekê ya pirtûka xwe Mêjûy wêjey kurdî de dibêje ku yekem helbestvanê kurd Balûlê Mahî ye ku, bi gotina wî, di sala 146ê koçî de (sedsaliya 8ê zayînî) ji dayik bûye û çawarîne bi kurdiya goranî nivîsiye.

Borekeyî di nivîsîna xwe de wisa nîşan dide ku piraniya gotinên xwe ji pirtûka olî ya Serencam a kurdên yarsan wergirtine. Her di wê pirtûka xwe de hinek helbestan ser zarê Balûlî belav dike. Lê di lîsta jêderên xwe de wisa dide xuyakirin ku parçeyeka postê xezalê li ber destê wî ye ku helbestên Balûlî li ser hatine nivîsîn.

Îcar kesê ku neteweperest be, dê wê axiftinê wekî rastiyeke vebir werbigire, bipejirîne û gelek pê dilxweş jî bibe ku edebiyata me kurdan ew qas kevnar e. Lê di nivîsîna Borekeyî de ji aliyê akademîk û zanistî ve gelek gotinên şaş û berguman hene ku ti bihayekî ji bo nivîsîna wî nahêlin. Bo mînak, hin pirsên zanistî ku ji xwendina wê nivîsê dikeve serê kesekê akadêmîk ev in:

Ew postê xezalê li kuderê ye? Li kîjan muzexane, akadêmiya, mizgeftê yan malê tê parastin? Çima heta niha wêneyekî wî neketiye ber destê me xwandevanan? Eger rast e ew parçe kevilê xezalê heye, kîjan lêkoler û pisporê akadêmîk li kîjan labaratûwarê lêkolîneka zanistî li ser kiriye da bizane ka ew kevl çend kevnar e û bo kîjan serdama dîrokî vedigere? Mirov dikare ji aliyê zimanê helbestê ve jî wî rexne bike: Eger Balûl lûr e, çima çarîneyên wî bi kurdiya goranî ne?

Di berdewamiya pirtûka xwe de, Borekeyî her bi wî awayî lîsteka dûr û dirêj ya helbestvanên Lûristanê dide nasîn ku helbestên wan tev bi kurdiya goranî hatine nivîsîn. Lê ew cûre nivîsîna berhemê îdeolojiya neteweyî û ne şarezayî ya wî di rêbazên lêkolîna zanistî de ne û ji aliyê akademîk ve cihê baweriyê nîn in.

Destnivîsên goranî ji sedsaliya 18an kevintir nîn in

Ji kurdî ya goranî gelek destnivîs heta niha hatine dîtin ku piraniya wan kilamên olî yên kurdên yarsan in. Mixabin, li dawiya gelek ji wan destnivîsan dîroka nivîsînê nehatiye tomar kirin û karê dîrokvanên

edebiyata kurdî bi vê çendê bi zehmet ketiye. Lê şarezayên akademîk yên ku karê zanistî li ser teknîk û kereste (kaxez, rênivîs...) yên wan destnivîsan kirine, di wê baweriyê de ne ku heta niha ti destnivîsên goranî ji sedsaliya 18an kevintir nîn in.

Marîf Xeznedar dîroknivîsekî din ê edebiyata kurdan e. Ji ber ku ew li akademiya Sovyetê perwerde bûbû, kêmasiyên pirtûka wî ji yên Borekeyê gelek kêmtir in. Xeznedar di pirtûka xwe de, Mêjûy edebî kurdî, behsa Mela Perîşanê Dînewerî dike ku, bi gotina wî, di sedsaliyên 14an û 15an ya zayînê de (1356-1421) jiyaye û dîwanek bi kurdî ya goranî nivîsiye.

Xeznedar dibêje ku destnivîseka Mela Perîşan li zanîngeha Nuremberg li Almaniya tê parastin. Lê di berdewamiya nivîsîna wî de diyar dibe ku wî bi xwe ew destnivîs nedîtiye û bi tenê çapeka dîwana Mela Perîşan li ber destê wî bûye ku, bi gotina wî bi xwe, li ber rûnivîseka sala 1915an a dîwana Mela Perîşan hatiye berhevkerin û çapkirin.

Heta ku ew destnivîs û naveroka wê bi duristî neyên piştraskirin û lêkolînên hûr li ser neyên kirin, mirov nikare bi piştrastî biryarê li ser duristiya zanyariyên jiyana Mela Perîşan û kevnariya dîwana wî bide.

Kevntirîn tekst ên bi Kurmancî ne

Bi dîtina min, a ku em heta niha ji belgeyên zanistî yên bawerpêkirî dizanin ew e ku kevntirîn tekstên edebiyata kurdî bi kurmancî ne. Berhemê ji hemûyan kevintir jî helbestên Elî Herîrî ne ku li sedsaliya 16an (1530-1600) li devera Şemzînan a Bakûrê Kurdistanê jiyaye. Piştî wî, berhemên Feqiyê Teyran, Mela Ehmedê Cizîrî û Ehmedê Xanî tînan ku kevnatiya wan bi belge û bi awayekê zanistî hatiye piştrast kirin.

Tê gotin ku edebiya kurdî ji ya farsî kevntir e, gelo ev rast e?

Bersiva vê pirsê jî her dikeve ber ronahiya bersiva pirsê pêşiyê. Li gorî belgeyên berdest û bawerpêkirî, edebiyata farsî gelek ji edebiyata me kurdan kevntir e. Eger em bi tenê behsê çaxê piştî

hatina Îslamê bikin, yekem helbestên farsî di sedsaliyên 9 û 10ê zayînî de peyda bûne. Anku, edebiyata farsî ya piştî hatina îslamê ji edebiyata kurdî ya wî çaxî bêhtirî pêncsed salan kevintir e.

Çima edebiyata klasîk a farsî gelekî dewlemend tê zanîn?

Edebiyata klasîka farsî yek ji zengîntirîn edebiyata devera me ye. Lê ev çend, qet û qet ne ji ber ciwanî yan hêjayî ya ziman û edebiyata farsî ye. Zengîniya edebiyata farsî bi dîtina min bi tenê bo komeka faktorên dîrokî (siyasî, aborî, civakî û çandî) vedigere. Fars berî peydabûna îslamê xwedî împaratoriyan bûn ku yek ji wan Împaratoriya Sasanî bû.

Bi giştî eger gelek desthilata siyasî hebe, wê çaxî kiltur û çanda wî jî dê xurt bibe û bibe xwedî navûbang û bandoreka mezin. Ti kes di nava kurdan de beriya seydayê mezin Ehmedê Xanî negehiştiye vê rastiyê.

Hêza siyasî edebiyatê binavûdeng dike

Ew di pêşgotina Mem û zîn ê de dibêje: “Ger dê hebuwa me jî xudanek/Alî keremek letîfedanek/... Min dê elema kelamê mewzûn/Alî bikira li banê gerdûn”. Mebesta Xanî ji Xudanê alî kerem û letîfedan, kesê xwedî hêza siyasî ye ku di heman demê de qedr û qîmeta huner û edebiyatê bi başî bizane. Xanî dizane ku eger hêza siyasî ji hêza edebî re bibe piştevan, ew edebiyat wê zû werarê bike û li hemû deran bibe xwedî nav û deng.

Îcar ji ber ku fars berî îslamê xwedî desthilata siyasî bûn, edebiyata wan ya berî îslamê jî zengîn bû. Lewma pişkek ji edebiyata wan a piştî Îslamê jî her li ser binyata şunwarên edebiyata wan a berî Îslamê hatiye avakirin. Bo mînak, îro em bi piştrastî dizanin ku edebiyata Sasanî ya berî îslamê yek ji jêderên Şahnamê ya Fîrdewsî bû.

Piştî hatina îslamê zimanê erebî ku zimanê Quran û ola îslamê bû, wekî zimanêke pîroz di nav gelên ne ereb (mîna fars û kurdan) de cihê xwe girt û bo demekê dirêj bû zimanê nivîsîna olî, zanistî û edebî. Lê nêzîkî çarsed salan piştî hingê, farsan berî hemî milletên musulmanên ne ereb bi zimanê xwe dest avête nivîsîna helbest û pexşanê û êdî bi farsî nivîsîn hêdî hêdî berbelav bû.

Zimanê farsî bû zimanê koşk û xanan

Edebiyata farsî ya piştî îslamê jî hem li jêr bandora çanda farsî ya berî îslamê bû, hem jî bi awayekî berfirehtir li jêr bandora edebiyata erebî. Tiştê herî balkêş di dîroka edebiyata farsî ya piştî îslamê de ew e ku hindê ji xanedanên seltenetî yê di çaxê îslamî de hukim li Îranê kirin, mîna Xeznewî, Xarezmi, Selcûqî, Sefewî û Qacar, ji binyat ve tirk bûn û zimanê axaftin, dan û standina wan tirkî bû.

Lê bandora ziman û edebiyata farsî her zû wesa xurt bûbû ku ziman û edebiyatên fermî yê koşk û xanên wan bûbû farsî. Wê çaxê hemî siltan û hakimên helbestvanên fermî hebûn ku helbest û qesîde yê pesn û pêgotinê bi wan digotin. Ew helbest hemû bi farsî dihatine nivîsîn. Lewma jî digotîne wê farsî ya piştî îslamê peyda bûyî, farsiya derî. Peyva derî kurtkirî ya derbarî (koşkî) ye. Anku ew farsî ya di koşk û dîwanên xanedanên hakim de li Îrana piştî îslamê peyda bûye û vejîyaye.

Divê em ji bîr nekin ku her faktorê siyasî wekir ku edebiyata farsî li derveyî sinûrên Îranê jî berbelav bibe. Di qonaxên cuda cuda yê çaxê îslamî de, ji Çînê bigire heta Bosne û Hersek, xelkê helbest bi farsî nivîsîne.

Tesawif û zimanê farsî

Wekî min pêştir jî got, ji bilî faktorê siyasî, gelek faktorên civakî, aborî, olî û kilturî jî bo wê çendê hene ku ez naxwazim niha biçime nava kûratî ya vî babetî. Bi tenê dixazim mîna keke din li vê derê behs bikim, ku faktorê ayînî ye. Edebiyata farsî bi helbesta xwe ya tesewûfî û irfanî gelekî zengîn e. Kêrî terîqetên tesewufê di nava musulmanan de hene ku mîna ji edebiyata farsî ya irfanî nebînin. Sofiyên me kurdan bi xwe jî heta niha di zikr û ibadetên xwe de helbestên irfanî yê Hafizê Şîrazî bi farsî distirên.

Vê, bandora berfireh vekir ku edebiyata farsî ji kevn ve bibe edebiyateka cîhanî. Bo mînak, helbestvanê Elmanî Goethe ku li sedsaliyên 18an û 19an jiyaye, gelek di bin bandora Hafizê Şîrazî bû. Şahnamê ya Ferdewsî di sedsaliya 19an bo zimanên îngîlîzî û fransî hatiye wergerandin û li

London û Parîsê hatiye çapkirin. Her li wê çaxê Edward FitzGerald ê îngîlîz çawarîneyên Xeyamî bo zimanê îngilîzî wergerand û çap kirin.

Eger edebiyata me jî derengtir ji ya farsî peyda bûye û direngtir jî bala xelkê biyanî kişandiye xwe, ti peywendiya wê bi siruştê zimanê kurdî, êstêtk û ciwaniya berhemên wê yê edebî nîn e. Me kurdan ji farsan derengtir dest bi nivîsîna bi zimanê xwe kir. Eger fars piştî hatina îslamê ketine bin bandora ziman û edebiyata erebî, em kurd ketine jêr bandora sê ziman û edebiyatên erebî, farsî û tirkî.

Kurd hay ji berhemên hevdu nedibûn

Piştî peydabûna edebiyata kurdî jî, me tu seltenet û desthelatdariyên bihêz û berfireh nebûn ku di nav kurdan û gelên biyanî yê jêr desthelata xwe de werarê û xwendina bi zimanê kurdî bidene nivêsin. Rast e, me di dîroka xwe de mîrnişîn hebûne, lê desthelata wan ji tixûbê devereke biçûk derbas nekiriye û piraniya deverên Kurdistanê jî li derveyê tixûbên wan bûn.

Ji têkstên me yê edebî jî wisa xuya dibe ku helbestvanên kurdan bi xwe jî ji deerekê bo devereke din agehdarî ji berhemên hevdu nebûn. Di edebiyata klasîk a goranî û soranî de karî bandora helbestvanên fars mîna Hafiz, Sedî û Nizamî peyda bikî, lê qet ti peywendiyekê di navbera wan û mezinê helbestvanên kurmanc mîna Cizîrî û Xanî de nabî.

Wekî din jî, hem fars, hem tirk û hem kurd di mekteban de fêrî zimanê farsî dibûn û karî bi farsî bixwînin û binivîsin. Lê ji bilî kêmeke kurdan ti kesî nikarî helbestên kurdî bixwîne.

Ehmedê Xanî kêmtirî Camî û Nîzamî nîn e

Eger di nav gelên devera me de, ev bi tenê halê me kurdan ba, wê çaxê heq bû me şerm ji xwe kiriba. Lê ev, halê gelek gelên din yê devere bû. Tirkên osmanî bêhtirî şeşsed salan xwedî împaratorî û hêza siyasî bûn. Lê edebiyata tirkî gelek piştî ya farsî peyda bû. Ligel vê hindê jî, hem ziman û hem edebiyata tirkî ya osmanî bi temamî ketin jêr bandora bihêza ziman û edebiyata farsî.

Eger em behsê hêjayî û balkêşiya berheman bikin, bi şehîdiya xelkê biyanî qesîde û xezelên Cizîrî û Nalî çî ji yê Hafiz û Rûmî kêmtir nîn in. Bihayê edebî yê Mem û zîn a Ehmedê Xanî çî ji Yûsif û Zileyxa ya Camî yan ji Xosrow û Şîrîn a Nizamî kêmtir nîn e. Eger Mem û zîn şakar nebûya, dê heta niha bo çend zimanên zindî yê cîhanê nedihat wergerandin.

Îdiayên li ser lûrî ku zaravayake kurdî ye rast in? Nêrîna te li ser vê yekê çî ye?

Ev pirs bêhtir pirseka zimanvanî ye. Karê min ê sereke edebiyat e. Lê ez dikarim nêrîna xwe ya taybet ji we re bibêjim.

Kêşeya me kurdan ya herî sereke ew e ku me ti zimanekî dayikê nîn e ku em bikarin bibêjin, filan zarava ji wî zimanî vepeşiye (cuda bûye) û dikeve jêr sîbera wî û divê bi kurdî bê hejmar kirin. Belkî me li çaxên naverast an jî li serdemên berî hatina Îslamê zimanekê wisa hebûye. Lê niha me çî belgeyên nivîskî yan devkî ji zimanekê wesa nîn in.

Ti mîraseke bertêr ji zimanê madî jî, ku kurd wê wekî bingehe zimanê kurdî dijmêrin, negehiştiye me da ku zimanvan bikarin wê berawirde pê re bikin û biryarê li ser bidin. Heta niha jî ji aliyê ziman ve ti peywendiyek di navbera zimanên em niha dibêjinê kurdî û zimanê kevnarê madî nehatiye selmandin.

Bo mînak zimanê kevnar ê latînî li Ewropayê wekî zimanê dayikê bo zimanên nû yê ewropayî yê navdar bi zimanên romanî tê naskirin. Li ser wê binyatê zimanên wekî frensî, îtalî, ispanî, portegîzî û romanî bi zimanên ji latînî vepeşî tene naskirin. Eger me jî zimanekî wisa hebûya, dê me karîba wî bikine pîver û miqyas, û me dê li ser binyatê wî biryar bida ku ka filan zarava jî kurdî ye yan na.

Kurdan bixwe biryara neteweya xwe dane

Li vê derê du rê li ber me dimînin ku biryarê bidin filan ziman (yan zarava bi gotina we) kurdî ye yan na. Rêya êkê ew e ku em binêrin ka xelkê ku bi wî zimanî diaxivin, di dîrok û çanda xwe ya nivîskî û devkî de zimanê xwe wekî zimanê kurdî dijmêrin û dane nasîn an na. Rêya duyê jî ew e ku bi awayekê akadêmîk ev çend bê selmandin.

Me kurdan ji mêj ve rêya yekê daye ber xwe. Bo mînak, di edebiyata kurmancî de bi awayekî rasterast yan ne rasterast ev çend hatiye kirin. Xanî rasterast dibêje ku bi zimanê kurdî Mem û zîn nivêsiye. Cizîrî dibêje: “Gulê baxê îremê Buhtan im/Şebçiraxê şebê Kurdistan im”. Ji wê xuya dibe ku Cizîrî jî zimanê xwe bi zamanê Kurdistanîyan anku bi kurdî hejmartiye.

Di edebiyata goranî de jî ev çend heye. Bo mînak Xanayê Qubadî Xosrow û Şîrîn a Nizamî ji farsî ji nû ve bi goranî nivêsiye û di pêşgotina wê de dibêje: “Rast en muwaçan farsî şeker en/Kurdî ce farsî bel şîrînter en”. Anku bo xwîneran diyar dike ka boçî Xosrow û Şîrîn kiriye goranî û dibêje: “rast e dibêjin farsî zimanekê mîna şekirê şîrîn e, lê kurdî ji farsiyê gelek şîrîntir e”.

Di edebiyata soranî jî de ku ji sedsaliya 19an ve peyda bûye, ev çend heye. Li ser vê binyatê divê em bibînin xelkê lûr di dîroka xwe de xwe bi kurd dijmêrin yan na; yan jî îro di edebiyata xwe ya devkî û nivîskî de xwe bi kurd dadinin, yan na.

Dibe kesek bibêje: “kurbûn beriya her tiştî ziman e. Yê ku zimanê wî kurdî be, bixwaze nexwaze kurd e”. Lê dîsan pirs ev e: Zimanê kurdî kîjan e? Anku kî biryarê dide kîjan ziman kurdî be, kîjan ziman ne kurdî be? Û li ser çî binyatê wê biryarê dide?

Ev plana neyarên gelê kurd e

Rêya duyê jî rêya zimanvanan e ku bi awayekê zanistî û ji demargirî û neteweperistiyê dûr li zimanan dikolin. Ev kar jî ji mêj ve hatiye kirin. Ji encamê lêkolînên zanistî wisa derdikeve ku, ewên kurd niha jê re tê dibêjin zaravayên kurmancî, soranî, goranî, û zazakî, bi tenê li Kurdistanê anku li cem kurdan wekî zaravayê tîn naskirin. Lê li derveyê Kurdistanê li ser binyatekê zanistî wekî ziman serederî ligel wan tê kirin. Ji ber ku me bivê nevê rêzimanên wan ne wekî hev in.

Îcar belkî kurdekî neteweperest bibêje ku ev plana neyarên gelê kurd e da ku kurdan perçe perçe bikin. Kurd heta niha jî wisa hizir dikin ku eger ji kurmancî, soranî, goranî û zazakî re bibêjin ziman, wê çaxê ew ziman dê ji bin sîbera kurbûnê derkevin û ew jî dê bibe destpêka perçebûna kurdan.

Lê kesên ku kurmancî, soranî, goranî, û zazakî wekî ziman dijmêrin, xelkekî akademîk û ewropî ne ku tu neyartiya wan bi kurdan re tune ye û gelek jiwan tam berovajî ji hez û viyana kurdan hatine kar û xebat liser zimanên wan kirine.

Kurmancî, soranî, goranî... ziman in

Ez jî di wê baweriyê de me ku kurmancî, soranî, goranî, lûrî û zazakî ziman in û zarava nîn in. Lê ez ji wan re dibêjim zimanên kurdî. Ev bawerî hinek ji serbora min ya kesî jî peyda bûye. Ez ji dayka xwe fêrî kurdiya kurmancî bûm. Her wisa ji zaroktiya xwe li dibistanê fêrî farsî bûm û ji cîran û hevalan jî fêrî tirkîya azerî bûm.

Lê tê bîra min wê çaxê her car ku rastî kurdên soranîaxiv dihatim, qet li zimanê wan nedigehîştim. Tê bîra min hêdî hêdî piştî ez ji dinyayê û ji kurdbûna xwe haydar bûm û hesta kurdbûnê li cem min xurt bû, min biryar da bi rêya xwendina pirtûkan xwe fêrî soranî bikim. Her çend berî zanîngehê min dest bi fêrbûna soranî kir, lêbelê di sala yekê ya zanîngehê de jî hêj negehiştibûm wî astî ku bi başî bi soranî biaxivim.

Bi gotineka din, ez neçar bûm wekî zimanekê cuda serederiyê ligel soranî bikim û rêzimana wê bixwînim û xwe hêdî hêdî fêrî wî zimanî bikim. Heman tişt bo goranî û zazakiyê jî her wisa ye. Eger kesek xwe hînî rêziman û peyvên zazakî neke, tu carî nikare bi duristî ji kesekî zazakîaxiv têbigê. Her çend, di van salên dawiyê de, di hevdu gihîştina kurdan ji ber medyayên cûr bi cûr (TV û radiyo) ku dengûbasan bi wan zimanan bi hev re belav dikin, pîçekî baştir bûye.

Heta di navendên akademîkên cîhanî de jî wekî zimanên cuda serederî ligel wan tê kirin. Ji ber ku rêzimanên wan û werara wan ya dîrokî ne wekî hev in. Li Zanîngeha Parîsê du pişkên zimanê kurdî hene: kurdî ya kurmancî û kurdî ya soranî. Li Zanîngeha Harvardê ku ez niha lê waneyên edebiyatê dibêjim, mamosteyekî amerîkî hebû bi navê Wheeler Thackston, ku mamaosteyê zimanê farsî bû, lê ji ber ku kurdî jî dizanî, car caran wanên zimanê kurdî jî didan. Ji bo wê jî wî dû rêzimanên cuda, yek ji bo soranî ye û yek jî ji bo kurmancî yê, berhev û çap kiribûn.

Kurdî bi tenê Kurmancî û Soranî ye

Eger kurmançî û soranî yek ziman in, çima du rêzimanên cuda li hemû deran jê re pêwîst in? Ji bilî wê jî, pisporên bernas yên ku di navendên akademîk ên ewropî de di vî biyavî de kar kirine, goraniyê, zazakiyê, yan lûriyê qet bi kurdî binav nakin. Anku jê re nabêjin kurdî ya goranî, kurdî ya zazakî, an kurdî ya lûrî.

Li cem wan kurdî bi tenê ji zimanên soranî û kurmançî pêk tê. Çimkî di wê bawerê de ne ku werara dîrokiya wan zimanan ji zimanên kurdî (kurmançî û soranî yê) gelek cuda ye. Eger wisa be, pirseka dîrokî ya giring dikeve ber me kurdan: Erê Xanayê Qubadî û hemû helbestvanên mîna wî bi goranî nivîsîne şaş bûn dema digotine em bi kurdî dinivîsin?

Ez dibêjim, ne Xanayê Qubadî û yên wekî wî şaş bûn, ne zimanvan û pisporên li ser wan zimanan kar kirine şaş in. Bi dîtina min eger kesên ku bi kurmançî, soranî, goranî û zazakî diaxivin ji xwe re dibêjin kurd, ne ji ber ku zimanê wan yek e, yan di zimanê hevdu digihin. Belkî ji ber ku li tenîştê hev jiyane û dîroka wan, dab û nerîtên wan, û qedera wan yek bûne û yek e.

Mumkîn e ev çend ji ber wê yekê jî be ku wextekî koka zimanên wan jî yek bû. Lê wekî min pêştir jî got, rastiya vê çendê niha ji me re ne zelal e û eger zimanekî wisa pêştir hebûbe jî, niha nemaye û yên niha ji aliyê kurdan ve bi zaravayên kurdî tên naskirin bi dirêjîya dîrokê wisa werar kiriye ku niha weke ziman derdikevin.

Nakokiya zimannasan li ser Kurdî

Her li ser wê binyatê, em dikarin bersiva wan kesên akadêmîk û zimannas yên ku dibêjin zazakî û goranî ne kurdî ne bi vî awayî bidin: Eger cudabûna rêzimanên van zimanan bibe sebeb ku ew goranî û zazakiyê bi kurdî nejmêrin, wê çaxê çawa dibe ku kurmançî û soranî her du wekî kurdî tên hijmartin?

Ma ne her ew zimannas rêzimanên kurmançî û soranî jî ji hev cuda dikin? Anku eger cudahiya rêzimanî bibe pîver û miqyas ku em goranî û zazakiyê bi kurdî hesab nekin, wê çaxê pêwîst e ji soranî û kurmançiyê jî bi tenê yek kurdî be, ne her du. Bi dîtina min eger em bikarin kurmançî û soraniyê,

di ser cudahiya di navbera rêzimanên wan de, di ser zimanbûna wan re dîsan, bi kurdiya soranî û bi kurdiya kurmancî binav bikin, heman tişt ji bo goranî û zazakiyê jî mumkîn e, eger xelkên bi van du zimanan diaxivin xwe di binyatda bi kurd hesab bikin.

Kurdbûn bi tenê ne ziman e

Bi baweriya min, kurdbûn nabe bi tenê bi zimanî ve bê girêdan. Kurdbûn berî her tişteki atîfe û hest û soz e; kurdbûn dîroka hevbeş, dab û nerîtên hevbeş, qedera hevbeş û pêşeroja hevbeş e. Pênaseya kurdîbûnê ji bo van zimanan jî her di vî çarçoveyê de ye.

Bo mînak, ji ber wê qedexeya ku bi salan li ser axiftina bi kurdî li Bakûrê Kurdistanê hatibû danan, gelek kurdên Bakûr nizanin bi kurdî biaxivin, lê xwe bi kurd didin nasîn û wan pê xweştir e bên kuştin, li cihê ku kesek ji wan re bibêje hûn ne kurd in. Gelek kes jî hene zimanê wan ên dayikê kurdî ye û bi kurdî diaxifin, lê tu hest û sozê le cem wan li hember gelê wan tune ye.

Yekgirtineke di çarçevoya gelê Kurd de

Bi dîtina min, a rast û durist ev e ku, soranî, kurmancî, zazakî, û goranî tev bi rêzimanên cuda wekî endamên xêzana zimanên kurdî bîn pênase kirin. Bi vî awayî xelkê bi wan zimanan diaxivin, dikarin hem resentiya zimanên xwe biparêzin, hem jî bi navê kurdbûnê yekgirtina xwe di çarçoveya gelê kurd de pêkbînin û biparêzin. Bi vî awayî, eger xelkê lûr jî bixwazin, dikarin xwe weke kurd pênase bikin, heta eger rêzimana wan ji ya zimanên din yê kurdî hindêk dûr be jî. Çunkî zimanê lûrî jî her çawa be ji aliyê zimannasî ve, mîna zimanên kurdî, bi zimanekê îranî yê rojavayî yê nû tê hejmarkirin.

Ji bo ku em xwe ji vî pirsgirêka zimanî rizgar bikin, pêwîst e em kurdbûnê ji qalibê bertengê zimanî derbixin û pênaseka berfirehtir a nîştimanî jêre çêkin da ku hem van zimanan tev bi xwe bigire û hem jî rastiyên zanistî û akadêmîk nehên haşa û mandele kirin.

Bi zimanê çarîneyên Baba Tahirê Ûryan dikare bê fahmkirin ew kurd e?

Eger lûr xwe bi kurd bizanin, edebiyata wan jî dê bibe beşek ji edebiyata zimanên kurdî. Anku carê pirsê sereke ev e: Erê lûr xwe bi kurd dijmîrên? Her gaveka em karibin bersiva vê pirsê bi duristî bidin, wê gavê bersiva pirsê helbest û edebiyata lûrî jî gelek hêsantir dibe.

Lê di derbarê helbesta Baba Tahirê Uryan de girifteka din jî heye. Eger em helbestên Baba Tahirî yên ku îro çap û belav dibin bikin pîver û miqyas em dikarin bi hêsanî bibêjin ku zimanê wan bêhtir ser bi farsiyê ve ye. Lê pirs ev e: Erê ew ziman, zimanê resenê çarîneyên Baba Tahir e? Erê çarîneyên Baba Tahirî ji destpêkê her bi wî zimanî bûn?

Şaşiya li ser Baba Tahîrê Uryan

Beriya çend salan min li zanîngeha Paris kesek nas dikir ku digot di karê xwe yê lêkolînan li ser edebiyata kurdên yarsan de rastî destnivîseka goranî ya çarîneyên Baba Tahirê Uryan hatiye û fotokopiyek ji xwe re jê girtiye. Edebiyata kurdên yarsan bi kurdî ya goranî ye û bêhtir jî ji kilamên wan yê pîroz pêk tê.

Baba Tahir jî di bawerên yarsanan de kesatiyeke olî û pîroz e. Min jê xwest wê fotokopiyê bibînim da ku eger bi rastî resentiya wê destnivîsê cihê baweriyê be em hemû hewlên xwe bidin li Başûrê Kurdistana çap bikin. Lê piştî min destnivîsê dîtî, bo min diyar bû ku qet ne destnivîseka kevnar e û zimanê wê jî ti cudahî ligel zimanê dîwanên çapbûyî yên Baba Tahirî nîn e. Lewma min qet nezanî çima wî kesî bi şaşî bizav dikir zimanê wê bi goranî binav dikir.

Çarîneyên resen ên Baba Tahîrî mane?

Hinek dibêjin zimanê çarîneyên resen ên Baba Tahirê Uryan ji eva em îro di dîwanên wî yê çapbûyî de dibînin, cuda bû û paşî hêdî hêdî hatiye farsî kirin. Bo mînak, nivîser û lêkolerê îranî, Zebîhullah Sefa, pirtûkek di çend bergan de li ser dîroka edebiyata farsî nivîsiye. Ew dema behsa Baba Tahirî dike, dibêje ku wî bi xwe destnivîseka çîwarînen Baba Tahirî bi zimanê wan yê resen li muzexaneyeka Stenbolê dîtiye.

Her li wê derê hinek ji wan çarîneyên bi dest li ser perekê kaxezê kopî dîke û di pirtûka xwe de çap dîke û dibêje ku ew bixwe qet di wan çarîneyan nagihê, çunkî zimanê wan ne farsî ye. Min ew çîwarînen di pirtûka wî de ne dîtîne û ez jî qet tê nagehim.

Lê bi bawerîya min rastî û duristiya hebûna wê destnivîsê ne geleka ron û zelal e. Ya dirist ew e ku kesekê şarezayê zimanê lûrê li pey wê destnivîsê bigere, ligel kesên şarezayî destnivîsan resenatiya wê piştrast bike û eger weke destnivîseka resen a çarîneyên Baba Tahirê Uryan hate selmandin, berhev û çap bike.

Portre/Dr. Amr Taher Ahmed

Xelkê gundê Zêwa Şêx Pîramîs e ku ser bi devera Amêdiyê, bi girêdayî Duhokê ve ye. Di sala 1978an de li Îranê li bajarê Tebrîz ji dayik bûye. Xwendina xwe ya seretayî, navîn û amadeyî her li Tebrîz bi dawî aniye. Di sala 1995an de, ligel malbata xwe vegeriyaye Başûrê Kurdistanê û li bajarê Duhokê bicih bûye.

Di sala 2000an de, bawernameya lîsansê ji pişka ziman û edebiyata kurdî ya Zanîngeha Duhok wergirtiye. Di sala 2004an de, bawername ya master ji pişka Îrannasî ya zanîngeha Sorbonne

Nouvelle-Paris 3 wergirtiye. Bawername ya doktorayê jî di sala 2009an ji pişka edebê berawirdkarî ya wê zanîngehê wergirtiye.

Di sala 2010an de, wekî endamê bingehê lêkolînên îrannasî (Institute of Iranian Studies) li akademiya zanistên Austira (Austrian Academy of Sciences) li Vienna karê lêkolînên edebî dike. Niha jî bi awayekê berwext li zanîngeha Harvard li Amerîka wanên edebiyatê vedibêje.

Dr. Ahmed bi giştî xebat û lêkolînan di her du biyavên edebiyatên kurdî û farsî de dike. Yekem pirtûka wî li ser helbesta nû ya kurdî û farsî bû ku di sala 2006an de bi navê Nima Yushij û Ebdulla Goran, nwêkirdinewe û dabiran ji aliyê dezgehê Spirêz ve hatiye çapkirin.

Teza wî ya doktorayê ku li ser bandora helbesta fransî li ser helbesta nû ya farsî ye, bi frensî bi navê «La Révolution littéraire» (Şoreşa Edebî) ji aliyê akademiya Zanistên Nemsayî ve hatiye çapkirin. Wî bo wê pirtûkê ta niha dû xelatên navdewletî, yek ji Ewropa û yek jî ji Îranê, wergirtine. Ji bilî van du pirtûkan, wî komeka gotarên zanistî bi fransî, farsî û kurdî di kovarên Fransa, Îran, û Kurdistanê de çap kirine.

Paşgirên kesî yên lêkeran û dîroka wan

Husein Muhammed

Paşgirên kesî yên lêkeran ew paşgir in ku dikevin dawiya lêkeran û pê diyar dibe ka kirdeyê/bikerê (subject) wê lêkerê kî ye:

- dibêj-im ("im" a dawiya lêkerê diyar dike ku biker "ez" im: "ez dibêjim", ne "*tu dibêjim" yan "*ew dibêjim" ...)
- dibêj-î ("î" diyar dike ku biker "tu" yî: "tu dibêjî", ne "*ez dibêjî", "*em dibêjî" ...)

Di kurmanciya nivîskî de du desteyên paşgirên kesî yên lêkeran hene. Yek ji wan hingê li kar e gava ku rehê lêkerê bi konsonantekê bi dawî bê. Desteya din ya paşgiran wê tê xebitandin dema ku li dawiya rehê lêkerê vokalek (a, e, ê, i, î, o, u, û) hebe. Di zimannasiyê de rehên ku bi vokalekê bi dawî tên bi navê "tematîk" tên nasîn û rehên bi konsonantan jî bi dawî tên wek "atematîk" tên binavkirin.

Paşgirên atematîk (gava ku li dawiya rehê peyvê yek yan çend konsonant hebin)

Kes	Paşgir	Nimûne
ez	-im	dibêjim, hatim
tu	-î	dibêjî, hatî
ew	-e ³² , - ³³	dibêje, hat_
em	-in	dibêjin, hatin
hûn	-in	dibêjin, hatin
ew	-in	dibêjin, hatin

Paşgirên tematîk (gava ku li dawiya rehê peyvê vokalek hebe)

³² Demên neborî anku demên niha û bîn

³³ Di demên borî de li gel kesê sêyem yê yekhejmar ("ew"ê yekhejmar) paşgir sifir e anku nîne.

Kes	Paşgir	Nimûne
ez	-m	dicû m , çû m
tu	-yî³⁴	dicû(yî), çû yî
ew	-	dicû_, çû_
em	-n	dicû n , çû n
hûn	-n	dicû n , çû n
ew	-n	dicû n , çû n

Anku di zimanê nivîskî de paşgira kesî ya her yekê ji "ez, tu, ew (yehjimar)" cuda ne lê paşgira "em, hûn, ew" anku cînavên pirhejmar eynî ne: atematîk "-in" û tematîk "-n".

Di hemû devokên kurmançî de paşgirên kesî ne wiha ne. Di hemûyan de paşgira cînavên "ez", "hûn" û "ew" yê pirhejmar wek di zimanê nivîskî de ye:

ez	-im	dibêjim
ez	-im	dibêjim
hûn	-in	dibêjin
ew	-in	dibêjin
ez	-m	dicûm
hûn	-n	dicûn
ew	-n	dicûn

³⁴ Di demên niha û bîna de ne zerûrî ye, di demên borî de zerûrî ye.

Di kurmanciya rojhilatî de cînavê "em" paşgireke ji ya cînavên "hûn, ew (pirhejmar)" cuda heye.

kurmanciya rojhilatî		kurmanciya navendî (forma standard)	
paşgir	nimûne	paşgir	nimûne
-în (atematîk)	dibêjîn	-in (atematîk)	dibêjin
-yn (tematîk)	çûyn	-n (tematîk)	çûn

Paşgirên cînavê "tu"

Piraniya herdu komdevokên rojhilatî û navendî bo cînavê "tu" li gel rehên atematîk (konsonant li dawiyê) paşgira "-î" bi kar tînin. Lê hin devokên kêmine jî paşgirên wek "-e, -ê, i" dixebitînin.

Bikaranîn	Paşgir	Nimûne
piranî, standard	-î	tu dibêjî, tu hatî
hin devok	-e, (demên borî:) -	tu dibêje, tu hat_
hin devok	-ê	tu dibêjê, tu hatê
hin devok	-i	tu dibêji, tu hati

Paşgirên cînavê "ew" yê yekhejmar

Paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar di demên borî de di hemû devokên kurmancî de sifir e anku ew cînav bê paşgir e:

- ew hat_ (bide ber "ez hat-im", "tu-hat-î", "em/hûn/ew hat-in")
- ew çû (bide ber "ez çû-m", "tu çû-yî", "em/hûn/ew çû-n")

Di kurmanciya nivîskî de di demên niha û bê de jî li gel lêkerên tematîk ev cînav bê paşgir e:

- ew diçû_ / didirû_ / digurû_ / dişê_ (bide ber “ez diçû-m / didirû- / digurû-m / dişê-m”)

Di demên niha û bê de vî cînavî jî li gel lêkerên atematîk (konsonant li dawiyê) paşgir heye. Di zimanê nivîskî de ev paşgir “-e” ye:

- “ew dibêj-e, ew diken-e, ew dixw-e” (bide ber “ez dibêj-im / diken-im / dixw-im” û “tu dibêj-î / diken-î / dixw-î”)

Ev paşgira zimanê nivîskî di heman demê de wek paşgira kopulayê (lêkera “bûn”ê ya statîv di dema niha de). Herwiha ew wek paşgira fermanî ya yekhejmar e:

Paşgir	nimûne
paşgira cînavê “ew”: -e	ew dikene
kopulaya cînavê “ew”: e	ew kurd e
paşgira fermanî ya yekhejmar: -e	biken-e

Wek din jî paşgirên kesî yên atematîk yên cînavên din jî li gel kopulayê eynî ne:

paşgira kesî	kopula
ez dikenim	ez kurd im
tu dikenî	tu kurd î
ew dikene	ew kurd e
em dikenin	em kurd in
hûn dikenin	hûn kurd in
ew dikenin	ew kurd in

Di kurmanciya rojhilatî de hem paşgira cînavê “em” û hem jî kopulaya wî “în” e:

em dibêjîn	em kurd î
------------	-----------

Wek ku me got, cînavê "ew" yê yekhejmar li gor devokan çendîn paşgirên cuda hene.

ATEMATÎK		TEMATÎK	
paşgira kesî	nimûne	paşgira kesî	nimûne
-e	ew dibêje	-	ew dicû
-ê	ew dibêjê	-	ew dicû
-i	ew dibêji	-	ew dicû
-it	ew dibêjit	-t	ew dicût
-itin	ew dibêjitin	-tin	ew dibêjitin
-î	ew dibêjî	-	ew dicû
-ît	ew dibêjît	-t	ew dicût
-îtin	ew dibêjîtin	-tin	ew dicûtin

Ji van paşgira "-e" forma standard ya nivîskî ye û ew di gelek devokên kurmancî yê navendî û rojavayî de peyda dibe. Paşgirên "ê" û "i" jî dîsa di hin devokên rojavayî û navendî de hene.

Paşgira "-it" ya atematîk û hevbera wê "-t" ya tematîk herî zêde li Botan û li deverên rojava yê Behdînan (bo nimûne Zaxo) li kar in. Heman devok yan bi kêmî hin ji wan paşgirên "-itin, -tin" wek alternatîva sekunder bi kar tînin: mirov dikare her peyva bi paşgira "-it, -t" di van devokan de herwiha bi paşgira "-itin, -tin" bibêje.

Ev paşgirên "-it, -t" di klasîkên kurmancî de baş tînin: Xanî û Cizîrî bi piranî di berhemên xwe de ev paşgir li gel cînavê sêyem bi kar anîne. Herwiha ew di hin berhemên li devera Behdînan çapkirî (bi taybetî bi alfabeya kurdî-erebî lê carinan jî bi kurdî-latînî) ev paşgir tînin xebitandin.

Paşgira "-ît" ya atematîk û hevbera wê ya tematîk "-t" li Dihokê û derdorên wê serdest in. Medyaya kurmanciya bi alfabeya kurdî-erebî bi piranî vê paşgirê li gel cînavê "ew" yê yekhejmar bi kar tîne. Ev paşgir herwiha wek "-ît, -t" yan jî bi forma sivikkirî "-î" li Hekariyan û deverên din yên bakur yên devokên kurmanciya rojhilatî peyda dibin. Şairê kurd Cegerxwîn di helbestên xwe de bi piranî ev paşgirê bi cînavê "ew" yê yekhejmar re xebitandiye.

Heman devok yan bi kêmî hin ji wan paşgirên "-(i)tin, -(î)tin" wek alternatîva sekunder bi kar tînin: mirov dikare her peyva bi paşgira "-ît, -t" di van devokan de herwiha bi paşgira "-îtin, -tin" bibêje:

- ew dibêjit, ew dibêjitin
- ew dibêjît, ew dibêjîtin

Dîsa klasîkan de ev forma "-(i)tin" jî tê dîtin. Bi taybetî Xanî wê bi kar tîne lê bi marjinalî ew li di berhemên Melayê Cizîrî û heta di klasîkên vê dawiyê de anku jî bo nimûne li ba Cigerxwîn û Seydayê Tîrêj.

Melayê Cizîrî di helbesteke xwe de wiha dibêje:

Saqî ku dêm mehweş **bitin**
 Kagul ji şêva reş **bitin**
 Qerqef bila ateş **bitin**
 Em dê bi wê dil kîn 'ilac

Ehmedê Xanî jî di çend şî'rên xwe de wiha dinivîse:

Saqî, tu ji bo Xudê kerem ke
 yek cur'eê mey di cam-i Cem ke

 da cam bi mey cihannuma bit
 herçî me irade ye xuya bit

 da keşf bibit li ber me ehwal
 kanî **dibitin** muyesser iqbal

 idbara me wê giha kemalê
 aya bûye qabilê zewalê

 ya her wehe dê li 'stiwa bit

hetta weku dewr munteha bit
çet mumkin e ev ji çerxê lewleb
tali' **bibitin** ji bo me kewkeb
bextê me ji bo me ra bibit yar
carek **bibitin** ji xwabê hişyar
rabit ji me jî cihanpenahek
peyda **bibitin** me padişahêk
şîrê hinera me bête danîn
qedrê qelema me bête zanîn
derdê me **bibînitin** 'ilacê
'ilmê me **bibînitin** rewacê
...
da xelq nebêj**itin** ku ekrad
bême'rîfet in, bê'esl û bunyad

Cigerxwîn jî di helbesteke xwe de wiha dirêse:

Ger ne bilbil dilbijokê sorgula rûgeş **bitin**
Rûmeta wî bilbilê bê sorgula rûgeş çî ye

Seydayê Tîrêj jî di helbesta xwe ya navdar "Bilbilê Dilşadî" de wiha kerem dîke:

Ey bilbilê dilşadî hela, wer bike fîxan
Derdê me giran e ey bira, birîna me kûr e
Gorî te **bitin** cerg û dil û mêlak û hem can
Dengê te ye xweştir, ji ney û nay û bilûr e

Paşgirên kesî yê soranî

Di soraniya nivîskî de bi piranî ev paşgir li kar in. Li vir em nimûneyên atematîk (rehê dema niha ”-xwên-” ji ”xwêndin = xwandin, xwendin” û rehê demên borî ”hat” ji ”hatin = hatin”) û nimûneyên tematîk (rehê dema niha ”-lê-” ji ”wutin = gotin” û rehê dema niha ”çû” ji ”çûn = çûn”) wek mînak bidin.

KES	ATEMATÎK		TEMATÎK	
	pirtik	nimûne	pirtik	nimûne
min (ez)	-im	dexwên-im, hat-im	-m	delê-m
to (tu)	-î	dexwên-î, hat-î	-y	delê-y
ew (ew)	-ê, (demên borî) -	dexwên-ê, hat-__	-	delê-
ême (em)	-în	dexwên-în, hat-în	-yn	delê-yn
êwe (hûn)	-in	dexwên-in, hat-in	-n	delê-n
ewan (ew)	-in	dexwên-in, hat-in	-n	delê-n

Cînavê ”ew” yê yekhejmar dikare wek hin devokên kurmancî ”-t” û di hin devokan de ”-tin” jî bigire:

- dexwên-êt, dexwên-êtin

Cînavê ”to” (tu) dikare herwiha ”-t” jî bigire:

- dexwên-ît, delê-yt

Eger rehê lêkerê bi ”e” bi dawî bibe, cînavê ”ew” yê yekjimar wê diavêje û paşgira ”-a” (bi hin devokan ”-at, -atin”) lê zêde dike:

- “min deke-m”³⁵ (ez dikim) lê “ew dek-a / dek-at / dek-atin” (ew dike)
- “min dede-m” (ez didim) lê “ew de-da / ded-at / ded-atin” (ew dide)

Berevajî kurmanciya navendî û nivîskî lê wek kurmanciya rojhilatî, di soranî de jî paşgira kesî ya cînavê “ême” (em) ji ya cînavên “êwe” (hûn) û “ewan” (ew – pirhejmar) cuda ye.

Paşgirên kesî bi hin zimanên din

Paşgirên kesî yên atematîk di farisî de wiha ne³⁶:

Kes (kurmancî di kevanan de)	Pirtik (kurmancî di kevanan de)
men (ez)	-em (-im)
to (tu)	-î (-î)
o (ew – yekhejmar)	-ed (-e), - (di demên borî de)
ma (em)	-îm (-in)
şoma (hûn)	-îd (-in)
anha (ew – pirhejmar)	-end (-in)

Di kurmanciya navendî de paşgira her sê cînavên pirhejmar wek hev e (-in), di kurmanciya rojhilatî û di soranî de tenê paşgira cînavên “hûn” û “ew” ya pirhejmar wek hev e anku “-in” e lê paşgira cînavê “em” wek “-în” e. Di farisî de paşgira ti ji van her sê cînavan ne eynî ye.

³⁵ Rehên lêkerên “birin, dan, kirin” di kurmanciya navendî û kurmanciya nivîskî de atematîk in (-b-, -d-, -k-) lê di soranî û kurmanciya rojhilatî de ew tematîk in (-be-, -de-, -ke-).

³⁶ Tabloyeke paşgirên kesî di farisî de (latînîzekerin li gor rastnivîsîna inglîzî, li vir me ew li gor nivîsîna kurdî-latînî adapte kirine.): <http://theocraticpersian.blogspot.fi/2012/11/ch-3-l3-personal-pronouns-their-related.html>

Bi heman awayî pehlewî jî paşgirên ji hev cuda didan gel her sê cînavên pirhejmar. Lê li aliyekî din paşgirên cînavê "ez" û "em" wek hev bûn û yê cînavê "ew" yê yekhejmar û cînavê "hûn" gelek caran eynî bûn:³⁷

Paşgirên kesî di pehlewî de	Kurmancî
-êm, -em, -om	(ez) -im
-ê, -êh	(tu) -î
-êd, -ed, -	(ew) -e,- (demên borî de)
-em, -êm, -om	(em) -in
-êd	(hûn) -in
-ênd, -end	(ew) -in

Avestayî bo her cînavêkî paşgireke serekî ya ji yê din cuda hebû:³⁸

Paşgirên kesî di avestayî de	Kurmancî
-mi	(ez) -im
-hi	(tu) -î
-ti	(ew) -e,- (demên borî de)
-mehi	(em) -in
-the	(hûn) -in
-nti, -eti	(ew) -in

³⁷ Tabloyeke paşgirên kesî di pehlewî de (latînîzekirin li gor rastnivîsîna inglîzî, li vir me ew li jor nivîsîna kurdî-latînî adapte kirine.): http://www.iranicaonline.org/uploads/files/Persian_Language/persian-language-01-enp-tab5.jpg

³⁸ Tabloyeke paşgirên kesî di avestayî de (latînîzekirin li gor rastnivîsîna inglîzî, li vir me ew li jor nivîsîna kurdî-latînî adapte kirine.): <http://www.languagesgulper.com/eng/Avestan.html>

Wek ku tê dîtin, di avestayî jî li gel cînavê "ew" yê yekhejmar "-ti" heye ku pir dişibe "-it, -t" ya hin devokên kurmancî û soranî. Ew heman pirtik di farisî û pehlewî de wek "-ed, -êd" tê dîtin. Ew di zimanên din jî yê kevn yê hindûewropî de diyar e. Bo nimûne, di sanskrîtî de jî "-ti" bû:³⁹

Paşgirên kesî di sanskrîtî de	Kurmancî
-mi	(ez) -im
-si	(tu) -î
-ti	(ew) -e,- (demên borî de)
-ma	(em) -in
-tha	(hûn) -in
-nti	(ew) -in

Eger em paşgirên kesî yê avestayî û sanskrîtî bidin ber hev, em ê bibînin ku cudahiyên wan pir biçûk û kêmtir in:

Paşgirên kesî di sanskrîtî de	Paşgirên kesî di avestayî de
-mi	-mi
-si	-hi
-ti	-ti
-ma	-mehi
-tha	-the
-nti	-nti, -eti

³⁹ Tabloyeke paşgirên kesî di sanskrîtî de (latînîzekirin li gor rastnivîsîna inglîzî, li vir me ew li jor nivîsîna kurdî-latînî adapte kirine.): <http://www.languagesgulper.com/eng/Pali.html>

Sebebê ku paşgira cînavê duyem (tu) di hîtîti de "-si" û di avestayî de "-hi" ye, ew e ku S-ya proto-hindûewropî di zimanên îranî de bûye H. Loma *"septm" ya hindûewropî di sanskrîti de "septan", di latîni de "septem", di frensî de "sept", di almanî de "sieben", di inglîzî de "seven" e, lê di avestayî de "hepte-" ye û di kurmancî de "heft" e. Heman guherîna S bi H di yûnanî de jî peyda bûye loma eynî hejmar bi wî zimanî "hêpta" ye.

Bi hîtîti paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar "-zi" bû wek ku ji tabloya jêr tê dîtin:

Paşgirên kesî di hîtîti de	Kurmancî
-mi	(ez) -im
-si	(tu) -î
-zi	(ew) -e,- (demên borî de)
-weni	(em) -in
-teni	(hûn) -in
-ezni	(ew) -in

Ji camêriya xwe careke din jî paşgirên hîtîti bidin ber yên avestayî daku hûn nêzîkiya gelean ji wan bibînin:

Paşgirên kesî di hîtîti de	Paşgirên kesî di avestayî de
-mi	-mi
-si	-hi
-zi	-ti
-weni	-mehi
-teni	-the

-ezni	-nti, -eti
-------	------------

Sebebê ku paşgira cînavê duyem (tu) di hîtî de "-si" û di avestayî de "-hi" ye, ew e ku S-ya proto-hindûewropî di zimanên îranî de bûye H. Loma *"septm" ya hindûewropî di avestayî de "hepte-" ye û di kurmancî de "heft" e.

Di latînî de M-ya paşgira cînavê "ez" ketiye lê S-ya paşgira cînavê "tu" û T-ya paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar hatine parastin. Herwiha M-ya paşgira cînavê "em", T-ya paşgira cînavê "hûn" û NT-yên paşgira cînavê "ew" yê pirhejmar mane:⁴⁰

cînav bi kurdî	paşgirên latînî	nimûne bi latînî "st-" (rawestîn)	paşgir bi avestayî	paşgir bi kurmanciya nivîskî
ez	-o	st-o	-mi	-mi
tu	-as	st-as	-hi	-î
ew (yekhejmar)	-at	st-at	-ti	-e, (devokî: -it, -ît)
em	-amus	s-tamus	-mehi	-in
hûn	-tatis	st-atis	-the	-in
ew (pirhejmar)	-ant	s-tant	-nti, -eti	-in

Tevî ku M di dema niha de ji paşgira cînavê "ez" di latînî de ketiye jî lê dîsa jî di demên borî de M maye.⁴¹

Spanî, ku yek ji zimanên ji latînî çêbûyî ye, piraniya paşgirên kesî mîna latînî yan nêzîkî diparêze:⁴²

⁴⁰ <http://www.netplaces.com/learning-latin/time-and-tense/forming-the-future-indicative.htm>

⁴¹ <http://www.slu.edu/colleges/AS/languages/classical/latin/tchmat/grammar/whprax/w1v-end.html>

⁴² <http://www.outerspanish.com/learn-spanish-how-to-conjugate-verbs-present-tense.htm>

cînav (bi kurdî)	paşgirên latînî	paşgirên spanî	paşgirên kurmancî
ez	-o	-o	-im
tu	-as	-as	-î
ew (yekhejmar)	-at	-a	-e (devokî: -it, -î, -ît)
em	-amus	-amos	-in
hûn	-atis	-áis	-in
ew (pirhejmar)	-ant	-an	-in

Wek ku tê dîtîn, T ji paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar dike: latînî "-at" → spanî "-a" tam wek ku ew ji kurmancî jî ketiye: kurmanciya devokî "-it, -ît" → kurmanciya nivîskî "-e", bi hin devokan "-î, -ê, -î". Di spanî de herwiha T ji paşgira cînavên "hûn" û "ew" (pirhejmar) jî ketiye:

- latînî "-atis" (hûn ... -in) → spanî "-áis"
- latînî "-ant" (ew ... -in) → spanî "-an"

Heman guherîn di kurdî de jî li gel cînavê "ew" yê pirhejmar peyda bûye

- "-in", bide ber avestayî "-nti"

Di nav zimanên germe de, bi taybetî almanî ji paşgirên kesî yê hindûewropî S-ya paşgira cînavê "tu" û T-ya paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar diparêze. Almanî herwiha "-en" ya hindûewropî ya bi eslê xwe paşgira cînavê "ew" (sie) yê yekhejmar bi li gel wî cînavî lê herwiha li gel cînavê "em" (wir) û cînavê "hûn" (Sie) yê ihtiramê dixebitîne:

cînav (bi kurdî)	paşgir bi almanî	nimûne	paşgir bi kurmancî
ez	-e	sage (dibêjim)	-im
tu	-st	sagst (dibêjî)	-î

ew	-t	sagt (dibêje)	-e (devokî: -it, -ît, -t)
em	-en	sagen (dibêjin)	-in
hûn	-t	sagt (dibêjin)	-in
Hûn (ihtiramî)	-en	sagen (dibêjin)	-in
ew	-en	sagen (dibêjin)	-in

Yekbûn yan ketina paşgirên kesî

Berevajî gelek zimanên nêzîk û yê hinekî dûrtir, di kurdî de (bi taybetî di kurmanciya navendî de) hevqirtinek di navbera paşgirên kesî de çêbûye. Di zimanê nivîskî de, li gel şeş cînavên cuda tenê sê paşgirên cuda tînan bikaranîn:

- ez ... -im (tematîk: -m)
- tu ... -î (temamtîk: -)
- ew ... e (tematîk: -)
- em / hûn / ew ... -in (tematîk: -n)

Wek ku diyar e, hemû cînavên pirhejmar (em, hûn, ew) eynî paşgirê bi kar tînin. Di zimanên kevn yê hindûewropî de (avestayî, sanskrîtî, latînî...) de rewş ne wisa bû: her cînavê pirhejmar, wek yê yekhejmar jî, paşgirên xwe yê cuda hebûn. Heta di gelek zimanên niha (bo nimûne di farisî de) jî rewş wisa ye. Lê di kurmancî de paşgira cînavê “ew” yê pirhejmar bergeha bikarhatina xwe berfireh kiriye û wî cih jî paşgira cînavên “em” û “hûn” jî standiye. Em heman guherîna di tabloya paşgirên almanî de jî dibînin.

Mirov bi tabloya li jêr dibîne ku ev paşgira kurdî “-in” yan almanî “-en” bi eslê xwe tenê li gel cînavê “ew” yê pirhejmar li kar bû:

ziman	paşgir	li gel cînavê(n)...
kurmanciya navendî	-in	em, hûn, ew (pirhejmar)
kurmanciya rojhilatî	-in	ew, hûn (bo cînavê "em": -în)
soranî	-in, -n	hûn, ew (bo cînavê em: -în)
farisî	-end	ew yê pirhj. (bo cînavê "em": "-îm" û bo cînavê "hûn" jî "-îd")
avestayî	-nti	ew yê pirhj. (bo cînavê "em": "-mehi" û bo cînavê "hûn" jî "-the")
sanskritî	-nti	ew yê pirhj. (bo cînavê "em": "-ma" û bo cînavê "hûn" jî "-tha")
latînî	-ant	ew yê pirhj. (bo cînavê "em": "-mus" û bo cînavê "hûn" jî "-tatis")

Ji bilî yekbûna paşgirên cînavên pirhejmar, di hin devokan de herwiha paşgira cînavên "tu" û cînavê "ew" yê yekhejmar bûne yek. Di hin devokan de bergeha paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar berfireh bûye û bûye paşgira cînavê "tu" jî:

cînav	standard	hin devok
ew	-e (tu dibêje), -	-e (ew dibêje, ew hat_)
tu	-î (tu dibêjî, tu hatî)	-e (tu dibêje, tu hat_)

Di hin devokan de jî ji ber ketina T-ya paşgira cînavê ew yê yekhejmar (-ît → -î), ew paşgir jî di demên neborî de (lê ne di demên borî de) bûye wek paşgira cînavê "tu"

cînav	standard	hin devok
tu	-î (tu dibêjî), -î	-e (dibêjî, ew hatî)
ew	-e (ew dibêje), - (ew hat_)	-î (ew dibêjî ← ew dibêjî)

Di hin devokan de heta nêzîkbûnek di navbera paşgirên cînavên yekhejmar û pirhejmar de jî peyda bûye. Hin devok "-in" ya cînavên pirhejmar herwiha li paşgirên devokî "-it, -ît-, -t" yên cînavê "ew" yê yekhejmar jî zêde dikin anku wan dikin "-itin, -îtin, -tin":

cînav	nivîskî	hin devok	hin devok	hin devok	hin devok
ew	-e (dibêje)	-it (dibêjit)	-itin (dibêjitin)	-ît (dibêjî)	-îtin (dibêjîtin)

Li gor van devokên ku "-itin, -îtin, -tin" bi kar tînin, tenê li dawiya paşgirên cînavên "ez" û "tu" paşgira "-in" nine:

cînav	nivîskî	hin devok	hin devok
ez	-im (dibêjim)	-im (dibêjim)	-im (dibêjim)
tu	-î (dibêjî)	-î (dibêjî)	-î (dibêjî)
ew	-e (dibêje)	-itin (dibêjitin)	-îtin (dibêjîtin)
em	-in (dibêjin)	-in (dibêjin)	-în (dibêjîn)
hûn	-in (dibêjin)	-in (dibêjin)	-in (dibêjin)
ew	-in (dibêjin)	-in (dibêjin)	-in (dibêjin)

Di rastiyê de ev ne guherîneke xerîb e. Di inglîzî de ji paşgirên kesî yên hindûewropî tenê şopek di paşgira cînavê "ew" yê yekhejmar de maye: "-s" yan "-es" ji forma inglîziya navîn û kevn "-th, -eth"

(wek kurmanciya devokî “-t, -it, -ît”). Wek din paşgirên kesî yê hemû cînavên din ketine. Di zimanên skandinavî danmarkî, norwecî û swêdî de ew tek pirtik jî nemaye. Bo nimûne inglîzî “do” (kirin) û swêdî “göra” (kirin):

inglîzî	swêdî	kurdî
I do	jag gör	ez dikim
you do	du gör	tu dikî
he/she does	han/hon gör	ew (jin) / ew (mêr) dike
we do	vi gör	em dikin
you do	ni gör	hûn dikin
they do	de gör	ew dikin

Gava ku mirov vê vê çemîna sade ya inglîzî û swêdî bide ber ya kurdî, mirov dê bibêje ku çemîna kurdî pir diguhere û formên cuda hene. Lê di rastiyê de çemîna lêkerên gerguhêz (transitîv) yê kurdî di demên borî de hê jî hêsantir e:

inglîzî	swêdî	kurdî
I did	jag gjarde	min kir
you did	du gjarde	te kir
he/she did	han/hon gjarde	wî /wê kir
we did	vi gjarde	me kir
you did	ni gjarde	we kir
they did	de gjarde	wan kir

Helbet di demên borî de lêkerên gerguhêz yê kurmancî li gor berkarê / bireserê (object) diçemin:

- min sêvek **xwar**
- min **du** sêv **xwarin**

Lê bi kirdarî û di pratîkê de berkara hevokê yekhejmar e û di demên borî de paşgira kesî ya cînavê “ew” yê yekhejmar sifir anku ew bi temamî bê paşgir e.

تەواکەری بەیاریدە یاخود بەرکاری ناراستەوخۆ؟

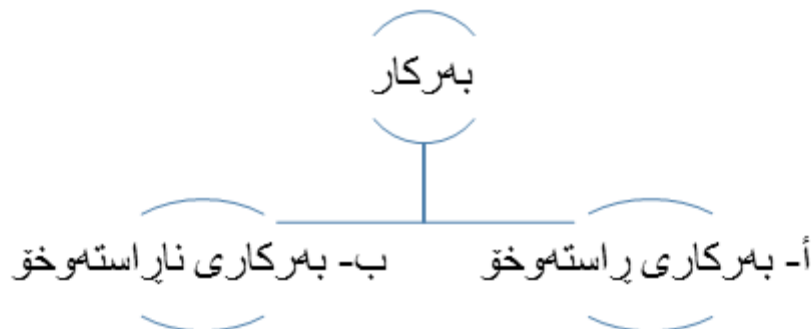
عەدنان نەحمەد

تەواکەری بەیاریدە یاخود بەرکاری ناراستەوخۆ؟

یەكێك له ئەو بابەتەنەمی که له لایەن فێرکاران و فێرخوازانێ زمانی کوردی موناقلەشەمی له سەرە و نەیان توانیویە بە روونی له یەکتریان جیا بکەنەوه و هێڵکی دیاری جیاکاری له نێوانیاندا دابنن هەردوو دەستەواژەمی بەرکاری (راستەوخۆ و ناراستەوخۆ) و تەواکەری (راستەوخۆ و ناراستەوخۆ یاخود تەواکەری بەیاریدە)یە. هەندێک له زمانەوانان و فێرکاران پێیان وایە هیچ جیاوازییەك له نێوان بەرکاری ناراستەوخۆ و تەواکەری بەیاریدە یاخود فراوانتر بڵێن بەرکار و تەواکەردا نییە، وه پێیان وایە دوو ناوی جیاوازی بۆ یەك مەبەست بەکار دەبرێن هەروەها هەلگری هەمان تاییەتمەندین بۆیە ناكریت بە دوو بابەتی جیا باس بكرین. هەروەها هەندێکی تر له ئەوان بەگومانەوه لەم بابەتە دەروان و وه به دوو ناو و یەك ناوەرۆکی نازانن بۆ وه لآمی ئەمەش واتای وشەکان (بەرکار، تەواکار) دەکەن بە بنمای وه لآمەکانیان، وه پێیان وایە یەك بابەت نییە و جیاوازی. بە لآم نمونەمی شیکار کر اوم لەم بار مەوه دەست نەکەوت. نامەوێت بابەتەکه به باسکردن لەم جیاوازییانەمی که دەبارەمی ئەم بابەتە هەیه درێژ بکەمەوه، لێرەوه هەول دەدم بابەتیانە ئەم پرسە بخرە ژیر تیشکی لێکۆلینەوهوه هەروەها نمونەمی پێویست دەبارەمی بابەتەکه بخرەوه بەرچاوی خوێنەر و هۆگرانی زمان، تاكو هەموومان پێکەوه بتوانین له ئەم گۆشەیهمی ریزماندا خزمەتێک بگەیهینن ئەگەر چی کەمیش بێت.

1- بەرکار: - به ئەو بەشە ئاخوا تنانە دەوتریت که بەشێک له ئەرکی کردار مکانیان دەچێتە سەر، جا ئەو گواستەوهمی ئەرکه له کار موه بۆ سەر بەرکار بەشێوهیهکی راستەوخۆ یاخود ناراستەوخۆ بێت.

أ- بەرکاری راستەوخۆ: - ئەو بەشە ئاخوا تنانە کهوا بەشێک له ئەرکی کردار مکانیان دەچێتە سەر، وه بەلابردنیان له ناو رستەدا بۆشایی واتا و یاسای ریزمانی دروست دەبێت.

بهرکاری راسته‌خۆ کۆمه‌لێک تاییه‌تمه‌ندی ئاشکرای هه‌یه، که وا له فێرخواز ده‌که‌ت به‌سه‌رنجێکی که‌می وردبێناوه‌ له پێکهاته‌کانی تری رسته وه‌ک به‌کەر و کردار و ته‌واوکه‌ر...جیا بکاته‌وه. به‌رکاری راسته‌خۆ ده‌که‌وتنه‌ نێوان به‌کەر و کردار به‌م شێوه‌یه‌ یاساکه‌ی (به‌کەر + به‌رکار + کردار) هه‌روه‌ها ته‌نها به‌شه ئا‌خاوتنه‌کانی (ناو، جێناو) له ناو رسته‌دا ده‌توانن بێن به‌ به‌رکاری راسته‌خۆ. هه‌روه‌ها به‌کێکی تر له‌و تاییه‌تمه‌ندیانه‌ی که‌وا به‌رکاری راسته‌خۆی پێی جیا ده‌کرێته‌وه ئه‌وه‌یه که‌وا ئامرازێ پهیوه‌ندی له‌ پێش به‌رکاری راسته‌خۆوه نایه‌ت چونکه ئه‌م که‌رسته‌یه پێویستی به‌ یاری ده‌ده‌ر نیه و خۆی به‌ ته‌نها ده‌توانێت ئه‌رکه‌که‌ی بێ یاری ده‌ی ئامرازێ پهیوه‌ندی ئه‌نجام بدات. به‌رکاری راسته‌خۆ ته‌واوکه‌ری واتای کاری رسته‌که‌یه واتا کار له‌سه‌ر کراوه، وه‌ لا بێر دنی به‌رکاری راسته‌خۆ له‌ ناو رسته‌دا ده‌بێته‌ هۆی تێکه‌چوونی رسته‌که‌ له‌ رووی واتا و یاسای ریزبوونی که‌رسته‌ پێکه‌ینه‌ر مه‌کانی رسته. بۆیه ئاماده‌بوونی به‌رکاری راسته‌خۆ له‌ جۆری رسته‌ی تێپه‌ردا پێویستییه و نا‌کریت نا دیده‌ بگێریت. نمونه‌:-

ب	ا
- هاو‌زار ک‌ری. (هه‌له‌یه)	- هاو‌زار خانووی ک‌ری. (راسته)
- نازه‌نین بانگ کرد ئیوه. (هه‌له‌یه)	- نازه‌نین ئیوه‌ی بانگ کرد. (راسته)

وه‌ک له‌م خسته‌یه‌دا دیاره، له‌ رسته‌کانی خانه‌ی(أ)دا، وشه‌کانی (خانوو، ئیوه) که‌ پێک هاتوون له‌ به‌شه ئا‌خاوتنی (ناو، جێناو) رۆلی به‌رکاری راسته‌خۆ ده‌بینن له‌ رسته‌که‌دا، وه‌ راسته‌خۆ کردار مه‌کانیان له‌سه‌ر ئه‌نجام دراوه بۆیه نا‌کریت ئه‌و به‌شه‌ی که‌وا کردار مه‌که‌ی له‌سه‌ر ئه‌نجام دراوه له‌ نێو رسته‌که‌دا لا بێریت. ئه‌گه‌ر لادرا ئه‌وا بۆشایی واتا و ده‌ستووری دروست ده‌بێت، ئه‌مه‌ش ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی گوێگر نه‌توانێت نێو مه‌رۆکی رسته‌که‌ به‌ ته‌واوی تێبگات. له‌م رسته‌دا ئه‌گه‌ر هاتوو به‌رکار مه‌کانما لا بێر وه‌ک له‌ خانه (ب)دا له‌ نێو خسته‌که‌دا دیاره ده‌بینن واتای رسته‌کان تێک چووه، ئه‌مه‌یش به‌ هۆی ئه‌و گۆرانکار بیه‌ی به‌ سه‌ر بوون و شوینی به‌رکار مه‌کاندا هێناو مانه.

ب - به‌رکاری نا راسته‌خۆ (به‌یاریده):- به‌و به‌شه ئا‌خاوتنه‌ ده‌وتریت که‌ به‌ یار مه‌تی ئامرازێ پهیوه‌ندی (به، بۆ، له...) ده‌درینه پال کردار مه‌که، هه‌روه‌ها کردار مه‌کش به‌شیک له‌ ئه‌رکه‌کانی تی ده‌په‌رینه‌یه سه‌ر به‌رکاری نا راسته‌خۆکه. ته‌نها به‌شه ئا‌خاوتنه‌کانی (ناو، جێناو) به‌ یار مه‌تی ئامرازه‌ پهیوه‌ندییه‌کان ده‌توانن بێن به‌ به‌رکاری نا راسته‌خۆ له‌ ناو رسته‌دا. ئه‌گه‌ر هاتوو ئامرازه‌ پهیوه‌ندییه‌کان (به، بۆ، له...) له‌ پێش ناو یاخود جێناو به‌کار هات ئه‌وا ناوه‌که یاخود جێناوه‌که رۆلی به‌رکاری نا راسته‌خۆ ده‌بێت له‌ ناو رسته‌دا. هه‌روه‌ها به‌رکاری نا راسته‌خۆ بۆ زیاتر پرونده‌ده‌وه له‌ ناو رسته‌دا به‌کار دێت.

نموونه:-

1- هێما دیاریی بۆ هه‌لۆ ک‌ری.
2- راقین پینووسی له ئیوه ک‌ری.

بۆ ئەوەی بتوانین ئەم وشانە لە چوار چۆنەکاندا ناویکدا کۆ بکەینەوە و ئەرکهکانیان دەست نیشان بکەین وە بتوانین گەشەیی زیاتر بە لایەنی ریزمانیمان بدەین، بەم کارەشمان لە هەندێک کەمووکۆری ریزمانی رزگارمان دەبیت کە بە درێژای بابەتەکان دەرخەمەر و. هەر وەها وای بەباش دەزانم ئەم وشانە لە پری پۆزەشەکان جیا بکەینەوە و بکەین بە بابەتێکی سەر بەخۆ لە ژێر ناویکی نوێدا، کە لەگەڵ خەسڵەتی ئەم دانە زمانیاندا بگونجیت. بۆیە من (ئامرازی دەمچێ) بە گونجاو دەزانم چونکە ئەم وشانە دەتوانن کات و شوێن دیاری بکەن کاتێک لەپێش ناویکەوه بین. لە هەمان کاتدا دەتوانن بەشداری لەرۆنایی وشەشدا بکەن. تائەو کاتەمی کەسانێکی تر لەوبارەییەوه شارەزای خۆیان بەکار دەهێنن و بە بابەتی تازەترمان دەگەینن.

ئامرازی دەمچێ :- بەو یەکە زمانیانە دەوتریت کە وا خاوەنی واتان و بەشداری دەکەن لە رۆنایی وشەدا، وە بۆ دیاری کردنی شوێن و کات بەکار دەهێنن.

ئامرازەکانی دەمچیش بریتین لە :- سەر، خوار، ژێر، ناو، دەر، تەنیشت، بەرامبەر، پشت، نیوان، دوور، نزیک...

تایبەتمەندییەکانی ئامرازی دەمچێ :-

1- خاوەنی واتان.

2- بەشداری دەکەن لە رۆنایی وشەدا بۆنمونه (سەرخان، ژێرخان، سەرچل، ناولەپ، پێشگر...)

3- ئامرازی دەمچێ کاتێک لە پێش ناویک یاخود جیناویکی سەر بەخۆوە بەکار بێت ئەوا گریهکی شوینی (هاوئەلکاری شوین) دروست دەکات بەم شێوەیە (ئامرازی دەمچێ + ناو، جیناوی سەر بەخۆ = گریی هاوئەلکاری شوینی) (هاوئەلکاری شوین) بۆ نمونە (تەنیشت ئازاد، پێش ئێوه ... وە کاتێک ئەم هاوئەلکارانە لە رستەدا بەکار دێن ئەوا دەبن بە تەواوکەری کار لە ناو رستەدا. بۆ نمونە :-

ئازاد خانوو لە تەنیشت ئێمه دەکریت.
هاوناز لە ناو رەشمالەکەدا خەوتوو.

4- ئامرازی دەمچێ دەتوانن گریی هاوئەلکاری کاتی دروست بکات کاتێک لە پێش ناویکەوه بەکار بێت بەم شێوەیە (ئامرازی دەمچێ + ناو، جیناوی سەر بەخۆ = گریی هاوئەلکاری کاتی) بۆ نمونە (پێش نوستن، پێش خواردن، دواى نان، پێش ئێوه... وە گریی هاوئەلکارە کاتیەکان دەبن بە تەواوکەری کار لە رستەدا.

هيوأ پێش نوستن کتیب دەخویننێهوه.
هاوزار لە پاش نان دەرمانەکانی دەخوات.
ئەوان پێش ئێوه هاتن.

5- هەر کاتێک ئامرازی دەمچێ لە ناو رستەدا بکەوێتە پێش ناویکەوه ئەوا گریهکی هاوئەلکاری دروست دەکات وە دەبیت بە تەواوکەری راستەوخۆی کردار لە ناو رستەدا وەک لە شیکاری ئەم رستەیدا دیاره.

بۆ نمونە :-

1- هیوا پیش نازاد هات

شیکار

هیوا : ناوه، بکهره...

پیش : نامرازی دهمجییه

نازاد : ناوه، تاکه، ناسراوه

پیش نازاد : هاو لکاری کاتییه، تهواو کهری راستهوخوی کرداره

هات : کاری رابردووه، تینهپهیره

بهلام نهگهر هاتوو له پیش نامرازی دهمجیکهوه نامرازی پهپوهندی ههپوو ئهوا له ئهوا کاتهدا ههپوو یان واته نامرازه پهپوهندییه که و نامرازی دهمجی و ناوهکه پیکهوه گرییهکی هاو لکاری (شوین، کات) دروست دهکهن وه ئهراکهکشیان دهپیت به تهواو کهری بهیاریده. وهک لهه نمونهیهدا دیاره.

2- هیمن له ناو سهیاره کهدا دهخهویت.

شیکار

هیمن : ناوه، بکهره...

له...دا : نامرازی پهپوهندییه

ناو : نامرازی دهمجییه

سهیاره : ناوه، ناسراوه...

مکه : نامرازی ناساندنه

له ناو سهیاره مکه : گرییهکی هاو لکاری شوینییه، تهواو کهری بهیاریدهی کرداره

دهخهویت : کرداری رانهبردووه...

نهگهر هاتوو نامرازان مکانی دهمجی له پیش ناوهوه نههاتیوون له ناو رستهدا، ئهوا ناوهکه دهپیت به بهرکار (راستهوخو، ناراستهوخو) وهک لهه خستهیهدا دیاره.

خستهی(أ)

تهواو کهر	بهرکار
هه لگورد نامهکهی له نزیک نازاد دانا.	هه لگورد نامهکهی له نازاد وهرگرت.
تابلو له ناو سهیاره کهدا دابهزی.	تابلو له سهیاره که دابهزی.
هیوا له سهرا نامهکه ناوی نوی.	هیوا نامیهکی نوی.
ههژموون له ناو قوتابخانهکه وانه دهخوینییت.	ههژموون له قوتابخانهکه وانه دهخوینییت.

6- ئامرازی دهمجی به شیوهیهکی گشتی ئامرازی پهیومندی له پیشیهوه دیت ئهگهر به تنها بهکار هات له ناو رستهدا بۆ نمونه (ئازاد له پیشهوه رادهکات).

لهم رستهیدا ئامرازی دهمجی (پیش) به هاوکاری ئامرازی پهیومندی بووه به تهواوکهری بهیاریده له نێو رستهکهدا. بۆ نمونه:-

ئازاد له پیشهوه رادهکات.

شیکار:

ئازاد : ناوه، بکهره...

له : ئامرازی پهیومندییه

پیش : ئامرازی دهمجیه، تهواوکهری بهیاریدهی کرداره

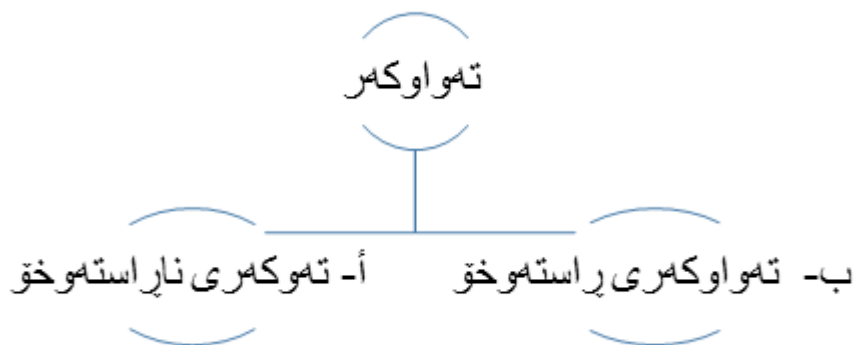
موه : پاشگهره

رادهکات : کرداری رانهبردووه...

لێرهدا دهگهڕێینهوه سههر وهلامی ئهوا پرسیارهی ئایا ئهگهر له بری ناوی ئینسان ناوی شوینیک یان شتیک بهکار هات چون بزانین ئهوه بهرکاری ناراستهوخویه یاخود تهواوکهری بهیاریده؟ وهك لهم نمونهیدا دیاره (نازمین نامهکی له ناو سهیارهکهدا ههنگرتووه) له وهلامدا دهلیم ئهگهر هاتوو ناویك راستهوخۆ له پاش ئامرازی پهیومندی هاتبوو له ناو رستهدا ئهوا ئهوا ناوه بهرکاری ناراستهوخویه. بهلام ئهگهر ئامرازی دهمجی له پیش ناوهوه بهکار هاتبوو ئهوا تهواوکهری بهیاریدهیه. وهك له خشتهی(أ)یشدا خستومهته روو. ههروهها لهم رستهیدا گری (له ناو سهیارهکهدا) گریهکی هاوهلکاری شوینییه و دهوری تهواوکهری بهیاریده دهبنیت له ناو رستهکهدا.

لهکوتای ئهم بهشهدا دهکریت ئاماژه بهوه بکهینهوه کهوا تنها بهشه ناخاوتنی ناو و جیناو دهتوانن رۆلی بهرکاری ناراستهوخۆ ببینن له رستهدا وه بههۆی ئامرازی پهیومندییهوه ئهوا ئهکره ئههجام دههه، ههروهها بهرکاره ناراستهوخۆکان بهگشتی دهتوانریت له ناو رستهدا لابدرین ئهگهر کردارمه کرداریکی تهواو بوو.

2- تهواوکهر:- ئهوا بهشه ناخاوتنانهیه کهوا پهسنی ناو یاخود کردار دهکهن له ناو رستهدا له روی کات وچۆنیهتی و چهندیتی...

ئهوهی بابتهی ئهم لیکۆلینهویه تنها تهواوکهری کرداره بۆیه لێرهدا تنها باسی تهواوکهری کردار دهکهم.

أ- تهواوکهری راستهوخوی کردار :- به ئهو بهشه ئاخاوتنه دهوترتیت که دهبیت به تهواوکهری کردار، وه پهسنی کردارکه دهکات. ههموو جۆرهکانی هاوئلکار دهن به تهواوکهری راستهوخوی کردار و هیچ ئامرازیکی پهپوهندی له پیش هاوئلکارهکانهوه نایهت، وه ئهگهر ههجوو ئهوا هاوئلکارهکان دهن به تهواوکهری بهیاریده له ناو رستهدا.
نمونه:-

هاوناز خیرا نامه دهنوسیت.

لهم رستهیدا هاوئلکرداری چۆنیتهی (خیرا) تهواوکهری راستهوخوی کرداره.

2-تهواوکهری بهیاریدهی کردار :- به ئهو هاوئلکاره دهوترتیت که به یارمهتی ئامرازی پهپوهندی دهن به تهواوکهری به یاریدهی کردار.
نمونه:-

کهویار به شهو کتیب دهخوینیهوه.

لهم رستهیدا هاوئلکاری کاتی (شهو) تهواوکهری بهیاریدهی کرداری رستهکویه.

هاوئلکاره شوینیهکان که بهیارمهتی ئامرازهکانی دهمجی دروست دهن، دهن به تهواوکهری به یاریده له رستهدا.
بۆ نمونه:-

کهویار له ناو ژورمهکیدا نووستوه.

تیبینی.

من پیم وایه کهوا هاوئلکرداری شوینی له بهرتهدا بوونی نیه واتا کهرستهیهکی بنجی نین و دروست دهکرین ئهویش له بهر ئهم هۆکارانهی خواروه.

1- هاوئلکرداری شوینی به شیوهی سهربهخۆ له ناو رستهدا نیه. ئهمه لهکاتیگدا سهر جهم هاوئلکارهکانی تری وهک هاوئلکرداری کاتی و چۆنیتهی... به شیوازی سهربهخۆ له ناو رستهدا همن بۆ نمونه (أ- ئازاد خیرا دهروا. ب- ئازاد بهیانی دهروات) .

2- ئهو کهرستهی که هاوئلکاری شوینی لئ دروست دهکریت ناوه، وهک (سلیمانی، شاخ، مأل،...) وه له کاتی بهکار هینانی ئهم ناوانه له ناو رستهدا به هاوئلکاری شوینی ناو دهبرین. باشه ئهی ئهگهر وایه بۆ پیش ئهوهی له رستهدا بینوسن له خانهی بهشه ئاخاوتتی ناو دان؟ یاخود ئهی ئهگهر هاتو له بری ئهم جۆره ناوانه ناوی مرۆف بهکارهات ئهی ئهو کاته ناوی دهئین چی؟

3- ناکریت جیاکاری بکهین له نیوان جۆرهکانی ناو بۆ ئهوهی بتوانین هاوئلکاری شوینی ساز بکهین. چونکه ئهمه گرفت بۆ ریزمان دروست دهکات و شیواندن له نیوان بهرکار و تهواوکهر و هاوئلکارهکان دروست دهکات. بۆ نمونه ههر ئهوهی که تاکو نیسته ههندیک له زمان ناسان و فیرکاران تیروانینی جیاوازیان دهبارهی تهواوکهر و بهرکار ههیه.

4-ههموو جۆرهکانی ناو به یارمهتی ئامرازی دهمجی دهن به هاوئلکاری شوینی وکاتی وه ئهرکی تهواوکهری بهیاریده دهبینن له ناو رستهدا.
ئهنجام:-

1- ئامرازی دهمجی ناویکی نوئ و چالاک و سهر بهخویه وه بابتهیکی نوویه بۆ ئهم رۆی زمانهکهمان. بۆیه ناکریت وهک پری پۆزشن حیسابی بۆ بکریت.

2- بهرکار پیکدیت له بهشه ئاخاوتتی (ناو، جیناو).

3- بهرکاری راستهوخۆ ناکریت له ناو رستهدا لادیریت.

4- تهواوکهری کردار پیکدیت له بهشه ئاخوتتی (هاوهلکار).

5- هاوهلکاری شوینی له بنهردتا بوونی نیه بهلام به یارمهتی ئامرازی دهمجی دروست دهکریت.

6- تهواوکهرهکان دهکریت له ناو رستهدا لادیرین. چونکه ئهمانه بۆ روون کردنهوه و پهسن کردنی کردار بهکار دین، ئهگهر تهواوکهری کرداری تهواو بوون.

7- ئهگهر هاتوو کردار ناتهواو بوو وه بهههر کهرستهیهکی تر تهواو کرابوو ئهوا ناتوانریت ئهوه بهشهیه که راستهوخۆ پهیهسته بهکرداره ناتهواوهکهوه لای بهرین.

بۆ نموونه:-

- ئاههنگهکه به شهو بوو.

- نامهکه به ئازاد بوو.

له پاش سوپاس و ستایش بۆ خودای گهوره، که ئهوه به ویستی خۆی زانستهکانمان فێردهکات، وه ئهوهی له سههر ئیمیه ههولدانه بۆ بهرجهستهکردنی ئهوه زانیارییه. هیوادارم ئهم بۆچونانه که خستومهته روو سوود به زمانهکهمان بگهیهنیت، ریگه له بهردهم فێرخوانی زمانی کوردی روون بکاتهوه تاکو ههمومان پیکهوه کار بۆ بهرمو پیشچوونی زمانهکهمان بکهین. وه داواکارم له زمانهوانان که له ههله و کهموو کوریهکانم ببورن وه به زانستهکانیان زیاترمان فێربکهین.

Noun-Verb Complex Predicates In Kurmanji Kurdish

Songül Gündoğdu

This paper analyzes the argument structure of N(oun)-V(erb) complex predicates in the Muş dialect of Kurmanji and makes three claims: (i) N-V complex predicates (CPrs) are like unergative verbs in the sense of Hale & Keyser (2002); they are underlyingly transitive structures in which an agentive light verb selects for (or incorporates into) its nominal object, (ii) the noun element in these CPrs is not a true direct object although it seems to saturate the argument requirements of the CPr, and (iii) the existence of unergative CPrs and the behaviors of their noun element point to a different objecthood status in Kurmanji syntax.

1. Introduction

The term complex predicate (CPr) is used for diverse phenomena including more than one predicate, such as morphologically simplex unergative verbs in English (e.g. 'dance'), particle plus a verb lexeme (e.g. *reki rohan* 'toward rush' in Hungarian), predicates with a single morphologically complex word (e.g. causatives in Chichewa), serial verb constructions (e.g. V+V constructions in Urdu), auxiliary plus main verb constructions of some languages of Europe, noun/nonverbal element plus verb combinations (e.g. N+V in Hindi, Persian and Kurmanji Kurdish) (Haig 2002) and inherent complement verbs (ICV) found in West African languages (Korsah 2014). Considering these different types, Butt (1997) asserts that the argument structure of CPrs is complex but their grammatical function is like a simple predicate and their phrase structure may be simplex or complex. Similarly, Alsina et al. (1997) propose that CPrs are multi-headed constructions composing of more than one grammatical event and each of them contributes to the information associated with a head. In a very recent study, Karimi (2013) defines CPrs as structures with more than one element in which each component contributes to the predicate information that is generally encoded in a single verb in a language. Kurmanji Kurdish, a Northwestern Iranian language, employs a large number of complex predicates that consist of a nonverbal element and a light verb to form a single predicate. CPrs are very common in Kurmanji; they outnumber the simplex predicates. Despite constituting the majority of verbs, CPrs in this language does not get much attention in the literature. This paper aims to fill this gap in the literature investigating Kurmanji CPrs based on the vast literature on complex predicate formation in various languages (Mithun 1984; Baker

1988; Mohanan 1997; Massam 2001; Hale & Keyser 2002; Haig 2002; But 2003; Öztürk 2009; Folli et al. 2005; Megerdooian 2002, 2012 among many others).⁴³

This paper is organized as follows: Section 2 presents general information about complex predicates in the Muş dialect of Kurmanji, while Section 3 specifically deals with N-V CPrs, their structural properties, classification and the status of their noun element. Section 4 introduces our analysis and discusses its implications for Kurmanji syntax. Why other incorporation approaches fall short of explaining the structure of Kurmanji CPrs is argued in Section 5. Lastly, concluding remarks and issues for further studies are presented in Section 6.

2. Complex predicates in Kurmanji Kurdish: an overview

The non-verbal element of Kurmanji CPrs ranges over a number of categories such as nouns, adjectives, particles and PPs (1). This study focuses on Noun+Verb sub-group, which constitutes the largest group of CPrs

⁴³ CPr formation is highly productive in Iranian languages (e.g. Persian, Kurdish, Zazaki). Since noun-to-verb derivation is weak or lacking in these languages, new verbal expressions are created through CPr formation (Haig 2002). For instance, loan words productively enter into nominal complex predicate formation: e.g.

telefon kirin (telephone do, French ‘telephone’) ‘to telephone’

zilm kirin (cruelty do, Arabic ‘zlm’ ضلم) (to persecute)

sağ bûn (alive become, Turkish ‘sağ’) ‘to heal’

Even in contact situations, an element is copied from the dominant language and used as the non-verbal element of the CPr; for instance, as an output of language contact with Turkish, I observe new verbs composed of a Turkish participle and a light verb in Kurmanji: e.g.

anlamîş kirin (understand do - Turkish ‘anlamîş’-) ‘to understand’

dinlemîş kirin (listen do - Turkish ‘dinlemîş’-) ‘to listen to’

evlenmîş bûn (marrying become - Turkish ‘evlenmîş’-) ‘to get married’

Bulut (2006) presents similar examples from Kurmanji spoken in Adana, and she calls them as compound verbs made of a Turkish verb stem + mîş and Kurdish auxiliary kirin/bûn ‘do/be’. She argues that copies of Turkic verbs + mîş in Iranian languages are common, especially in Persian, Northern Tajik, Kurmanji, Zazaki, Talish, and Tati.

in this language, as exemplified in (1a), investigating the argument structure of the N-V Kurmanji CPRs as well as the status of the noun element in these constructions.⁴⁴

(1) a. Noun + V

bal dan (attention give) ‘to pay attention’

sond xwarin (oath eat) ‘to swear’

şîn girtin (mourn hold) ‘to mourn’

b. Adjective + V

acis bûn (bored become) ‘to get bored’

acis kirin (bored do) ‘to bore’

nexweş ketin (ill fall) ‘to get sick’

c. Particle (adposition) + V⁴⁵

⁴⁴ The data for this paper was taken from Zeynep Argün’s seminar project which she submitted to the Kurdish Language and Culture Master Program at Muş Alparslan University. She collected the verbs in Muş province from daily conversations and local Kurdish songs (mostly performed by a dengbej – a traditional Kurdish singer). The data includes 692 complex predicates; about 600 of them are nominal (noun/adjective) CPRs while the rest are CPRs with a particle or a prepositional phrase. Pointing out the imbalanced distribution among the types of CPRs, Haig (2002) argues that although in Indo-European languages particle CPRs are widespread, in Iranian and Indo-Aryan languages N+V CPRs have developed due to some structural properties such as OV-word order, lack of morphological means for verb-noun derivation, differential object marking and lack of articles in these languages. Similarly, Butt (2003) mentions that Old Indo-Aryan employed a set of preverbs which combined with the main verb and gave rise to a complex range of meanings, e.g.: *ati* ‘across beyond past, and *nis* ‘out forth’. However, the modern Indo-Aryan languages such as Urdu/Hindi and Bengali have lost these preverbs completely.

⁴⁵ A set of preverbal particles in Kurmanji such as the adpositions *da* and *ra* or absolute prepositions like *jê* and *lê* (which are the contracted forms of the prepositions *li/ji* plus third person singular pronoun in the oblique case *wî/wê*; *lê* = *li* + *wî/wê* and *jê* = *ji* + *wî/wê*) or adverbs such as *der* ‘out’ combines with light verbs to form new verbs (Bedirxan & Lescot 1997; Haig 2002; Thackston 2006). They are usually written together with the stem as a single item in the infinitival form as provided in (1c); however, when they are inflected with negation *na/ne-* or imperfective aspect *di-*, inflectional

daçûn (particle go) ‘to sink’

derketin (particle fall) ‘to go out’

jêkirin (particle do) ‘to cut’

d. Prepositional Phrase (PP) + V

bi rê ketin (with road fall) ‘to set off (on a journey)’

ji bîr kirin (from mind do) ‘to forget’

li xwe kirin (to self do) ‘to dress’

The verbal element in CPRs also ranges over a number of typical simplex verbs:⁴⁶

(2) bûn ‘become’

avêtin ‘throw’

kirin ‘do’

xwarin ‘eat’

dan ‘give’

ketin ‘fall’

girtin ‘hold’

hatin ‘come’

xistin ‘put’

berdan ‘release’

prefixes are inserted between the preverb and the light verb, as in *der-na-kev-e* ‘he is not going out’ or *der-di-kev-e* ‘he is going out’. Thus they are not incorporated forms.

⁴⁶ The Kurmanji data used in this study adheres to the conventions of the Latin alphabet following the Modern Kurmanji orthography developed by Celadet Bedirxan. In this orthography, /i/ stands for the back high unrounded vowel [ɨ] while /î/ stands for the front high unrounded vowel [i]. Similarly, /û/ is the back high rounded vowel [u] whereas /u/ corresponds to two different sounds; namely [ʊ] as in English put, and [ə] as in English bird. Lastly, /ê/ is the mid front unrounded vowel [e] and /e/ corresponds to three different vowels: [ɛ], [æ] and the Arabic ‘ayn’ (ع).

The verbal element of the complex predicates in various languages are usually referred to as light verbs (LV) since their semantic content is partially or completely bleached (Grimshaw & Mester 1988 for Japanese; Haig 2002 for Kurdish; Karimi-Doostan 2005; Folli et al. 2005 and Megerdooomian 2012 for Persian). In fact, the contrasts in (3) imply that the verbal element of the Kurmanji CPRs is semantically bleached and it is mostly the nonverbal element which determines the semantic content of the CPR.

(3) a.

av dan (water give) 'to water'

bal dan (attention give) 'to pay attention'

girê dan (knot give) 'to tie'

xeber dan (info/swear give) 'to speak'

b.

acis kirin (bored do) 'to bore'

maçî kirin (kiss do) 'to kiss'

ji bîr kirin (from mind do) 'to forget'

jê kirin (particle do) 'to cut'

c.

acis bûn (bored become) 'to get bored'

hêrs bûn (angry become) 'to get angry'

bi cîh bûn (with place become) 'to settle down'

vebûn (particle become) 'to become open'

Butt (2003) argues that LVs are not entirely devoid of semantic predicative power because there is a clear difference between take a bath and give a bath. She says that LVs do not have full semantic power but they

are not completely depleted, either. Moreover, Mohanan (1997) states that LVs in Hindi contribute to valency and argument meanings of CPrs so they are not totally light as argued for Japanese *suru* 'do'. Considering the following pairs of Kurmanji CPrs, one can argue that LVs are not semantically empty because the choice of LV lends a slightly different sense to the construction (4).

(4) a.

eşkere bûn (obvious become) 'to become obvious'

eşkere kirin (obvious do) 'to make obvious/clear'

b.

vêbûn (particle become) 'to get opened'

vekirin (particle do) 'to open'

c.

bi rê ketin (with road fall) 'to set off (on a journey)'

bi rê kirin (with road do) 'to see off'

These pairs show that although LVs do not predicate fully as main verbs do they still contribute to the agentivity as well as valency of the predicate in Kurmanji. This is because the first member of these pairs is non-agentive and intransitive whereas the second member is agentive and transitive. Each of the light verbs corresponds to a heavy (thematic) verb and they are form-identical to these verbs carrying aspect and negation morphology (5).

(5) a. xwarin 'eat' dixwim 'I'm eating'

naxwim 'I'm not eating'

b. sond xwarin 'to swear' sond dixwim 'I'm swearing'

sond naxwim 'I'm not swearing'

However, LVs do not have the same thematic content and argument structure as thematic verbs. For instance, the verb *xwarin* 'to eat' has semantically and syntactically a fully inflected direct object and expresses the meaning of eating action in (6a). However, the verb in (6b) has neither an object nor does it

define the act of eating in a real sense but has a bare noun with which it expresses the meaning of the whole predicate, namely ‘to swear’.

(6) a.

Ez sêv-an di-xw-im

I.NOM apple-ACC.PL PROG-eat.PRS-1SG

‘I am eating apples.’

b.

Ez sond di-xw-im

I.NOM oath PROG-eat.PRS-1SG

‘I swear.’

To sum up, I propose that LVs in Kurmanji CPRs do not have the same semantics and argument structure of their thematic counterparts, but they determine the agentivity and valency of the CPRs. In the next section, I will discuss the properties of the nonverbal elements of CPRs.

3. N(oun)-V(erb) complex predicates in Kurmanji Kurdish

In this section, I will discuss the properties of N-V CPRs with respect to transitivity and case alignment, which are closely related to Kurmanji verb system. First, I will present how transitivity and case alignment works in Kurmanji syntax and then I will show how N-V CPRs behave with respect to transitivity and case alignment. I will discuss its implications for complex predicate formation as well as the status of the noun within N-V CPRs in this language.

3.1. Transitivity and ergative alignment in Kurmanji Kurdish

Kurmanji is one of the Iranian languages that has preserved its ergative pattern (e.g. Zazakî, Balochî, Taleshi, etc.) and indeed possesses two alignment types: the nominative accusative pattern in the present tense and the ergative pattern in past tense transitive constructions (Dorleijn 1996; Haig 1998, 2004; Thackston 2006;

Gündoğdu 2011, 2013; Karimi 2012). Therefore, transitivity and intransitivity of the verb in Kurmanji are assessed with respect to ergative alignment in the past tense constructions. The subject of an intransitive verb is always marked with the nominative (NOM) case (7). As for transitive constructions, their subject has NOM case and the object gets the accusative (ACC) case in present tenses (8a), whereas in past tenses their subject bears ergative (ERG) case marking and the object has NOM (8b) marking.⁴⁷ The verb always agrees with the NOM case-marked argument.

(7)

a.

Ez di-kev-im

I.NOM PROG-fall.PRS-1SG

'I am falling down.'

b.

Ez ket-im

I.NOM fall.PST-1SG

'I fell down.'

(8) a.

Ez te di-bîn-im

I.NOM you(S).ACC PROG-see.PRS-1SG

'I see you.'

b.

Min tu dît-î

I.ERG you(SG).NOM see.PST-2SG

'I saw you.'

⁴⁷ Note that in Kurmanji there are two case markers, one is the direct case with zero marking and the other one is oblique with –ê (feminine) and –î (masculine) marking. The traditional Iranian name for what I am calling the nominative case is direct case, for ergative and accusative it is oblique case. However, following Gündoğdu (2011), I continue to call them nominative, ergative and accusative cases because they have the same syntax with respect to case checking properties. Instead, I will use oblique case for the case realized on arguments except for the subject and the object (e.g. the case on the complement noun in the possessive-genitive constructions).

However, in the Muş dialect of Kurmanji, I observe another ergative pattern where the subject gets ERG case while the object has ACC case, and neither of the arguments agrees with the verb but rather the verb is in the third person default form as given in (9) (Gündoğdu 2011, 2013).

- (9) Min te dît- Ø
 I.ERG you(SG).ACC see.PST-3SG
 ‘I saw you.’

Ergative alignment enables us to discuss the properties of CPRs more clearly with respect to syntactic transitivity as well as intransitivity and to understand the status of the non-verbal element within the CPRs, which I will cover in the following sub-section. Note that all sentences given in the past transitive constructions will reflect the ergative pattern in the Muş dialect of Kurmanji.

3.2. Syntax of N-V CPRs in Kurmanji

Almost all the N-V CPRs behave like a transitive predicate as they trigger the ergative alignment in the past tense. However, a more thorough analysis of their argument structure indicates that all transitive-like CPRs are not true transitive verbs because they do not govern a typical direct object just like a transitive verb does (10). Note that complex predicates are indicated in boldface.

- (10)
- a.
- Min dar-an av da- Ø
 I.ERG tree-PL.ACC water give.PST.-3SG
 ‘I watered the trees’
- b.

Min sond xwar- Ø
 I.ERG oath eat.PST-3SG
 ‘I swore’

Haig (2002:20) argues that in Kurmanji ‘a clause is transitive if it permits the expression of a direct object NP...’. The question at this point is; what are the properties of a proto-typical direct object in this language? He proposes five properties that a direct object has in Kurmanji: (i) direct objects are non-adpositional, (ii) in pragmatically neutral clauses, they are immediately pre-predicate, (iii) with accusative alignment they get the oblique case (ACC in our sense), (iv) with ergative alignment, they determine person and number agreement on the predicate, and (v) only direct objects achieve subjecthood under passivization. It should be noted that (iv) is not valid for the Muş dialect as the object takes ACC case and cannot influence person-number agreement. Considering the examples in (10), one can state that the predicate *avdan* ‘to water’ in (10a) seems to be syntactically transitive as it governs a direct object *daran* ‘trees’, which I will discuss in Section 3.3.1. However *sond xwarin* ‘to swear’ in (10b) patterns with a transitive predicate in triggering ergative case but, like an intransitive predicate, it does not govern a direct object. Observing the existence of such complex predicates, Haig (2002) concludes that there are lexically transitive verbs in Kurmanji which semantically express intransitive propositions but trigger ergative alignment in the past tense even though they do not govern a direct object. Therefore, his analysis implies that the absence of an overt direct object does not guarantee that the verb will be intransitive even if its presence overtly indicates that the verb is transitive. In the following section, I will classify the Noun-Verb CPRs in this language according to the type of transitivity and discuss the status of their noun element.

3.3. Classification of N-V CPRs in Kurmanji Kurdish

Considering the behavior of Noun-Verb CPRs with respect to ergativity-transitivity and Haig’s generalization, I will classify Noun-Verb CPRs in this language into two groups; transitive and unergative CPRs.

3.3.1. Transitive CPRs

There is a small group of N-V CPRs in Kurmanji which takes overt direct objects and trigger ergative alignment in the past tenses (11). Just like a typical direct object in this language, the object *daran* ‘trees’ gets ACC case

in the accusative alignment, has NOM case and determines person agreement on the verb in the ergative alignment. However, as mentioned before in Muş Kurmanji the direct object always gets ACC case (see 11c).

(11)

a. Ez dar-an av di-d-im
 I.NOM tree-PL.ACC water PROG-give.PRS-1SG
 ‘I am watering the trees.’

b.
 Min dar av da-n
 I.ERG tree.PL.NOM water give.PST-3PL
 ‘I watered the trees.’

c.
 Min dar-an av da-∅ (Muş dialect)
 I.ERG tree-PL.ACC water give.PST-3SG
 ‘I watered the trees.’

Also, direct objects in this language function as the subject of the sentence under passivization and daran ‘trees’ conforms to this pattern (12).

(12) Dar hat-in avdan (passive form of 11b/c)
 tree.PL.NOM come.PST-3PL water.give
 ‘The trees were watered.’

Moreover, the direct object can scramble in its immediate clause (13a). Note that the noun element within the transitive CPs is not free to scramble yet only the whole CP can scramble as given in (13b).

(13)

a. Dar-an av di-d-im ez
 tree-PL.ACC water PROG-give.PRS-1SG I.NOM
 ‘I am watering the trees.’

b.

* Ez	av	dar-an	di-d-im
I.NOM	water	tree-PL.ACC	PROG-give.PRS-1SG

The examples provided in (11-13) indicate that these CPRs govern a direct object, and the noun element in these CPRs is like an incorporated part of the CPR (Baker (1988). For instance, the noun of the transitive CPRs is always bare; it does not bear case (14a) nor is it modified (14b).

(14)

a.

*Ez	dar-an	av-ê	di-d-im
I.NOM	tree-PL.ACC	water-ACC	PROG-give.PRS-1SG

b.

*Ez	dar-an	av-a	cemidî	di-d-im
I.NOM	tree-PL.ACC	water-EZF.F.	cold	PROG-give.PRS-1SG

The transitive N-V CPRs are smaller in number; some examples are provided in (15).

(15)

- av dan (water give) 'to water'
- bar kirin (load do) 'to take on load'
- girê dan (tie give) 'to tie'
- xwê kirin (salt do) 'to salt'

3.3.2. Unergative CPRs

What Haig (2002) classifies as lexically transitive verbs in Kurmanji all include the complex predicates made of a noun and a verbal element, and they all trigger ergative alignment despite the lack of a direct object. Observing that all CPRs in this group contain a noun as their non-verbal element and a transitive LV, and also that the great majority of them semantically corresponds to an unergative verb such as work, make a fire, fast, speak, I propose that these CPRs are like unergative verbs in the sense of Hale & Keyser (1997, 1998, 2002); they are underlyingly transitive structures in which an agentive LV selects for (or incorporates into) its

A few examples of adpositional complement CPRs are given in (17). Underlyingly they pattern with unergative verbs as in do work ‘to work’, but they do not govern an overt direct object and their noun element is always bare.

(17)

- xeber dan (info/swear give) ‘to speak’
- govend girtin (halay hold) ‘to dance the halay’
- tinaz kirin (joke do) ‘to joke’
- hez kirin (love do) ‘to love’
- bawer kirin (belief do) ‘to believe’

3.3.2.2. Possessor complement CPRs

These CPRs necessitate an additional argument in the form of a possessor linked to the noun element through an Ezafe marker (EZF). For instance, the verb praise somebody is expressed through praise + possessor give lit. ‘give one’s praise’.

(18)

- a. Gundî zehf pesn-a wî kur-î di-d-in
 villager.NOM very praise-EZF.F DEM.M boy-OBL PROG-give.PRS-3PL
 ‘The villagers praise that boy much.’ (lit. ... praise of that boy give)
- b. Gundî-yan zehf pesn-a wî kur-î di-da
 villager-PL.ERG very praise-EZF.M DEM.M boy-OBL PROG-give.PST-3SG
 ‘The villagers were praising that boy much.’

Although the majority of these CPRs express a transitive proposition such as help someone, praise someone/something, listen to somebody/something or teach somebody/something, underlyingly they are

like unergatives in the form of a possessor DP with an ezafe and an LV as in one's help+do, one's praise+give, one's ear+give, or one's teaching+do. Some of these CPrs are presented in (19).⁴⁸

(19)

- pesn dan (praise give) 'to praise'
 guh dan (ear give) 'to listen to'
 alîkarî kirin (help do) 'to help'
 hîn kirin (teaching do) 'to teach'
 şîn girtin (mourning hold) 'to mourn'

3.3.2.3. Saturated CPrs

The third type of unergative CPrs also triggers the ergative alignment in the past tense despite the lack of a direct object (20).

(20)

a.	Gundî	destnimêj	di-gir-in
	villager.PL.NOM	ablution	PROG-hold.PRS-3PL
	'The villagers are performing an ablution.'		
b.	Gundî-yan	destnimêj	girt
	villager-PL.ERG	ablution	hold.PST-3SG
	'The villagers performed an ablution.'		

The noun in some CPrs is totally bare as is not inflected for case, gender and number (21). On the other hand, the noun in other CPrs in this sub-group can be modified by a noun or by an adjective (22). This point will be discussed in detail in sub-section 3.3.3.

⁴⁸ Ezafes are found in a large number of West Iranian languages including Kurmanji Kurdish and refer to a marker/morpheme which occurs between a noun and an adjective or other nominal modifier, e.g. possessor. In Kurmanji, the Ezafe marker inflects for gender (feminine vs. masculine), number (singular vs. plural) and definiteness (indefinite vs. definite). The head noun of possessive and adjectival constructions is marked with the Ezafe marker and the complement noun is always in the oblique case (Bedirxan & Lescot 1997; Thackston 2006; Haig 2011; Gündoğdu 2011).

(21)

baz dan (jump/running give) ‘to run, to jump’

bang dan (call/azan give) ‘to call, to recite the azan’

destnimêj girtin (ablution hold) ‘to perform an ablution’

agir kirin (fire do) ‘to make a fire’

(22)

biryar dan (decision give) ‘to decide’

rojî girtin (day hold) ‘to fast’

serma girtin (chilliness do) ‘to catch cold’

ceng kirin (war do) ‘make war’

As presented in the previous sub-sections, the noun element within the unergative CPrs may be modified by a noun (23a), by an adjective (23b), by a possessor through an Ezafe marker (23c), or it may be bare (23d). Unlike direct objects they do not have an overt ACC case and despite the lack of an overt direct object, all sentences have ergative alignment in the past.

(23)

a. (e)wî	rojî-ya	Remezani-ê	girtin- Ø
he.ERG	day-EZF.F	Ramadan-OBL	hold.PST-3SG

‘He fasted Ramadan’ (lit. He held the day of Ramadan)

b. Min	serma-yek-î	giran	girtin-bû-Ø
I.ERG	cold-INDF.-EZF.M	heavy	hold.PST-PRF-3SG

‘I got a bad cold’ (lit. I held a heavy cold)

c. Min	bêhn-a	xwe	da- Ø
I.ERG	breath-EZF.F	self	give.PST-3SG

‘I had a rest’ (lit. I gave my breath)

- e. Me şefeqê destnimêj girt- Ø
 We.ERG dawn.OBL ablution-NOM hold.PST-3SG
 ‘We performed ablution(s) this morning’ (lit. We held ablution in dawn)

These noun elements do not carry the properties of the direct object in this language; for instance, they are not free to scramble in their immediate clause (24) unlike direct objects (recall the example in (13)).

(24)

- a. * Ez temaşe li televizyon-ê di-k-im
 I.NOM watch P television.OBL PROG-do.PRS-1SG

‘lit. I watch at television do.’

- b. * Pesn-a wî gundî her dem di-d-in
 praise-Ezf.M he.OBL villager.PL.NOM every time PROG.-give.PRS-3PL

‘lit. his praise the villagers every time give.’

- c. *Destnimêj gundî di-gir-in
 ablution villager-PL.ERG PROG.-hold.PRS-3PL

‘lit. ablution the villager hold.’

- d. * serma-yek-î giran min girti-bû
 cold-Indf.-Ezf.M heavy I.ERG hold.Past-Perf-1SG ‘lit. a heavy cold I hold.’

Furthermore, unlike direct objects (as illustrated in (12)) these noun elements cannot achieve subjecthood under passivization (25; Haig 2002, Gündoğdu 2011). Note that the passive is formed through the verb *hatin* ‘come’ acting as an auxiliary plus the infinitival form of the main verb in Kurmanji.

(25)

a. * temaşe hat kirin

watch come.PST-3SG to do 'lit. watch was done'

b. * pesn-a wî hat dan praise-EZF.M he.OBL come.PST-3SG to give 'lit. his praise was given'

c. * destnimej hat girtin

ablution come.PST-3SG to hold 'lit. ablution was held.'

d. * serma-yek-î giran hat ∅ girtin.

cold-INDF.-EZF.M heavy come.PST-3SG hold 'lit. a heavy cold was held.'

The examples in (11-15) clearly show that the noun element of the transitive CPRs seems to be incorporated; it neither functions as a true direct object – as there is already a direct object in the sentence - nor does it influence the alignment pattern in the language. On the other hand, the properties and behavior of the noun element within the unergative CPRs (see (23-25)) indicate that the noun element in these CPRs is not a true direct object either, but rather it seems to saturate the argument requirements of the CPR, which results in triggering ergative alignment in the past. That the noun element displays such behavior supports our view that these CPRs are like unergative verbs which are, in turn, underlyingly transitive structures.

4. Analysis

This section introduces the analysis I posit for the argument structure of Noun-Verb complex predicates in Kurmanji and it also argues what this analysis says about other types of CPRs in this language.

4.1. The argument structure of Noun-Verb CPRs in Kurmanji Kurdish

Hale & Keyser (1993) and their subsequent works (1997, 1998, 2002) argue that complex predicates are the norm rather than a special phenomenon because even simplex verbs in the lexicon are internally complex.

In their framework, verbs are decomposed into basic atomic units that are put together by syntactic mechanisms such as complementation and adjunction, thus the argument structure is determined by the syntactic configurations depending on the properties of lexical items. The main outcome of their work is to eliminate lexical rules and generate all-argument structure alternations in the syntax. Therefore, the location and interpretation of each of the arguments in a verb phrase is going to be determined automatically when the verb is inserted into a particular syntactic structure. Their radical approach presupposes that verbs are not syntactically simplex items but rather they are composites of a non-verbal element and a verb nucleus which undergo incorporation in some languages, such as English, while remaining unincorporated in other languages, such as Basque (and Kurdish in our case). For instance, unergative verbs in English, as well as those in Basque, are underlyingly transitive structures wherein the N object is selected by and optionally incorporated into an agentive light verb. Since in Basque the light verb is morphologically visible, unergative verbs have analytic forms that directly reflect the underlying transitive structure as in *lan egin* 'work do' but the English counterpart is morphologically invisible, hence synthetic as it is in *work*, which is underlyingly 'do work'.⁴⁹ Furthermore, they reject the notion of theta roles and postulate that there are only the relations determined by the categories verb, noun, adjective, preposition and their projections; hence theta roles are just positionally defined within the structural configuration. I will claim that all Kurmanji CPRs provide striking confirmation for the structure of verb complexes in Hale & Keyser's model. Based on our findings, I argue that Noun-Verb CPRs in this group behave like unergative verbs in the sense of Hale & Keyser (2002); they are underlyingly transitive structures in which an agentive LV selects for its nominal object (the derivation is merged in the syntax). The difference is that Kurmanji has the unincorporated counterparts of English denominal unergative verbs. Due to the difference in head-directionality, the structures in English (headinitial) and Kurmanji (head final) are reversed.

LVs of the unergative CPRs are already transitive verbs whose thematic counterparts always govern a direct object, which is in line with Hale & Keyser (2002) and Karimi-Doostan (2005) who propose that LVs such as 'do', 'make' or 'give' are transitive and must have an object. The fact that unergatives have a transitive underlying structure in this model lets us elaborate as to why these CPRs behave like transitive predicates.

⁴⁹ However, as we know there are also unergative verbs in form of complex predicates (with an overt light verb) such as *make a fuss*, *make a claim* in English. In fact, Hale & Keyser (2002) adopt the term root for nonverbal element (compatible with Distributed Morphology approach by Halle and Marantz (1993)) and verb nucleus for light verb or verbalizing affix. When the verb nucleus is overt as a light verb, it must have an overt complement because light verbs cannot license a non-overt complement. Therefore, as an overt verb nucleus, *make* is a light verb requiring an overt object.

Triggering ergative alignment implies that even though the noun elements of unergative CPrs do not act as syntactic arguments, they are still associated with syntactic case. In line with Karimi-Doostan (2005), I argue that the LV in unergative CPrs in Kurmanji is transitive hence it has an ACC case to be checked. When no direct object is introduced into the system, the nominal element checks the case of the LV as a last resort strategy so that the derivation will converge. Gündoğdu (2011) argued that the little *v* head is responsible for ACC case checking in Kurmanji syntax so all transitive LVs sit in the *v* head position. Since the nominal element saturates the case feature of the LV, the structure is interpreted as transitive therefore ergative alignment is triggered in the past tense constructions. However, the noun in these CPrs does not behave like a true direct object syntactically despite checking the case of the light verb; for instance, it cannot scramble (see (24)) and cannot achieve subjecthood under passivization (see (25)). From a semantic perspective, direct objects are the complements of the verb that express elements participating in a process in a special way, thus they have a thematic role.

However, unlike direct objects, saturated objects simply determine the semantic content of the complex predicate. This raises the question as to what makes the noun in these CPrs different from the real direct objects in this language. The existence of unergative CPrs and the behaviors of their noun element are taken to be an implication for a different objecthood status in Kurmanji syntax. I suggest that the noun of unergative CPrs is a part of the verbal domain whereas the real direct object is the internal argument of the thematic verb. Given that theta roles are not present in the system of Hale & Keyser (2002), but are instead defined positionally, I propose that real direct objects merge into the internal specifier position (27a), whereas the noun of the unergative CPr is introduced as the sister of LV within the CPr domain (27b). It saturates the case of the transitive LV thus they are saturated objects. The difference in structural positions of these items leads to different objecthood status.

As for the transitive Noun-Verb CPrs which are fewer in number, they are all agent-manner verbs; they do not have intransitive counterparts and are externally caused hence only compatible with an agentive LV such as *kirin* 'to do', or *dan* 'to give'. The CPrs in a group such as *av dan* 'to water', *bar kirin* 'to take on load', *gire dan* 'to tie' underlyingly have a PP structure, which implicates a relation between the specifier and the complement (28). The P head in this structure is morphologically empty and it conflates with its NP complement.⁵⁰

⁵⁰ It is crucial to note that Hale & Keyser (2002) distinguish agent manner verbs such as *smear* from patient manner verbs such as *splash* by proposing that the latter group has a kind of adverbial semantic feature identifying a physical motion or an attitude denoted by the patient occupying the internal specifier position, while the former group has an adverbial feature describing the actions of entities denoted by an external argument, i.e. agent. Therefore, given that

- Min daran av da. 'I watered the trees' (like 'trees with water')

The next question relates to the reasons why the N of unergative CPRs has an objecthood status but the N of transitive CPRs does not. Our answer is that the difference is due to the structural position and the case properties; the N of unergative CPRs sits in the sister position of the LV and checks its case while the N of transitive CPRs is in the complement position of the P head (of PP in the sister position of the verb) and does not check any case. True direct objects, on the other hand, are the internal specifier of the verbal complex and they check case. This in turn points to a 'graded objecthood' status in Kurmanji. Example illustrates the degree of objecthood depending on the syntactic position where they are merged and the case taken.

4.2. Hale & Keyser (2002) for other types of Kurmanji CPRs

Hale & Keyser's (2002) approach posits monadic and dyadic structures with three kinds of non-verbal constituent, namely noun heads, adjectival heads, and prepositional small clauses. Note that adjectives and prepositions are predicative thus they force the verb to project a specifier position for an internal subject. As such they have dyadic structure and can be transitivized, whereas nouns are entities thus they have monadic structure and cannot be transitivized (Hale & Keyser 2002).⁵¹

The argument structure of the verb phrase within H&K's model is reasonable and applicable to Kurmanji CPRs. Firstly, regardless of head directionality, the Kurmanji CPRs seem to have an obvious one-to-one mapping with the underlying argument structure of verb complexes proposed in this model, assuming that the non-verbal element is not incorporated into LV. Secondly, all Kurmanji CPRs that are classified as unergatives contain only a noun (or noun phrase) but not an adjective, particle or a prepositional phrase (PP), and this cannot be considered a coincidence. As discussed in the previous section these CPRs have the exact underlying correspondence to what H&K propose for unergative (denominal) verbs in general, e.g. alîkarî kirin 'to help' li. help do. Thirdly, almost all Kurmanji CPRs with an adjective, a particle or a PP have a transitive and an intransitive form which supports H&K's proposal that adjectives and prepositions are predicative, with a dyadic structure (alternating type) and enter into intransitive-transitive alternation:

syntactic configurations with an internal specifier position belong to the alternating type, patient manner verbs enter into intransitive-transitive alternation whereas agent-manner verbs do not as they do not project an internal specifier.

⁵¹ It is crucial to note that Hale & Keyser (2002) do not make a distinction between lexical V and little v but rather they use notations like V, V1 and V2. Instead of these notations, I adopt vP structure; VP stands for V2 (intransitive) and vP for V1 (transitive) structures.

Intransitive

Adj+LV	eşkere bûn	(obvious become)	‘to become obvious’
P+LV	vebûn	(particle become)	‘to get opened’
PP+LV	bi rê ketin	(with road fall)	‘to set off (on a journey)’

Transitive

Adj+LV	eşkere kirin	(obvious do)	‘to make obvious/clear’
P+LV	vekirin	(particle do)	‘to open’
PP+LV	bi rê kirin	(with road do)	‘to see off’

For these CPRs the nonverbal element which includes an adjective, particle or a prepositional phrase, H&K’s dyadic structure will translate directly into. The intransitive CPRs are within V head and their transitive counterparts are derived through incorporation of V head into the little v head. Before presenting their derivations, I would like to summarize some points: I argued that transitivity is determined by the LV and transitive LVs have ACC case to be checked. In fact, all transitive verbs sit in the v head position so in line with Gündoğdu (2011) it is little v head that is responsible for ACC case checking in Kurmanji syntax. Moreover, I showed that agentivity of the CPR depends on the LV (see examples in (4)). In the current Hale & Keyser system, theta roles are not considered as features to be checked in syntax but they are positionally defined thus following Hale & Keyser (2002), I assume that the specifier internal to the lexical argument structure is reserved for theme arguments while external arguments are introduced into the external specifier position which I will take as Spec of vP. The transitive variant of alternating pair is obtained through incorporation of V head into the little v head.

Dyadic structure of Kurmanji CPRs in the form of Adj+LV / P+LV / PP+LV

- a. intransitive = Ez acis bûm. ‘I got bored’
- b. transitive = Te min acis kir. ‘You bored me.’

So far I have tried to show that Kurmanji CPRs vary depending on the type of their non-verbal element as well as their syntactic structures, and that the Hale & Keyser model can successfully provide an explanation for

their argument structure. In the next section I will present other syntactic analyses proposed in the literature regarding complex predicate formation and discuss the reasons why they fall short of explaining complex predicate formation in this language.

5. Why not other syntactic accounts?

Although the general assumption shared by syntactic approaches is the same (complex predicates are the product of syntax), each approach treats the formation process differently. The most famous approach to complex predicate formation in world languages is incorporation analysis. The influential work of Baker (1988, 1995, 2009) gives an account whereby complex predicates are the result of syntactic incorporation (specifically noun incorporation) driven by head movement, whereas Massam (2001) proposes a pseudo-noun incorporation analysis in which a verb phrase (complex predicate) is formed through ordinary syntactic Merge operation but not movement. In fact, an impressive body of literature has been built around these syntactic approaches through their application to various languages. That said, this section will only cover these two approaches and refer to their applications to different languages when necessary. In the following sub-sections, I will argue that incorporation analyses fall short of explaining CPRs in Kurmanji, unlike the argument structure model of Hale & Keyser (2002).

5.1. Head-incorporation analysis of Baker (1988)

The incorporation analysis of Baker is a subcase of Move-Alpha operation and states that an X_o category moves into Y_o which properly governs XP and theta-marks it, hence X_o governs and chain-coindexes with its trace. For instance, the object is integrated into the verb and constitutes a complex predicate as a result of noun incorporation in syntax. Example illustrates an unincorporated object-verb construction in Onandaga (an Iroquoian language of eastern North America) in which the object nominal appears as a separate word that heads its own phrase and receives its theta role from the verb. Example, on the other hand, exemplifies a case of noun incorporation comprising a morphologically complex verb with a basic verb root and a noun root. Baker (1988:76-77) proposes that is a thematic paraphrase of the

- wa?-ha-htu-?t-a ne? o-hwist-a? Pet PAST-3MS/3N-lost-CAUS-ASP the PRE-money-SUF 'Pat lost the money'

- b. Pet wa?-ha-hwist-ahtu-?t-a Pet PAST-3MS-money-lost-CAUS-ASP 'Pat lost money'

Baker's incorporation analysis successfully accounts for complex structures such as noun/verb/preposition incorporation phenomena in many polysynthetic languages such as Mohawk, Onondaga, Tiwa, Greenlandic, Chichewa, and Kinyarwanda. However, his incorporation analysis cannot explain CPr constructions in Kurmanji for several reasons. First, all types of incorporation proposed by Baker (1988) require a head category which is subject to a movement operation, but as discussed in Section 2, the non-verbal category of Kurmanji CPrs contains not only head but also phrase categories, e.g. particles in *rakirin* 'to lift' or *vekirin* 'to open' behave like a head while preposition plus noun in CPrs like *bi cîh kirin* 'to settle in' or *bi rê ketin* 'to set off (on a journey)' is absolutely a phrase. Therefore, since phrase incorporation is not a possible operation (see Baker, 1988:71), incorporation analysis does not provide a uniform account for all types of CPrs in Kurmanji since it cannot explain the formation of CPrs whose non-verbal element is a DP and a PP.

Secondly, Baker (1988) proposes three types of incorporation: noun incorporation (p. 76), verb incorporation (p. 147), and preposition (specifically applicative) incorporation (p. 229), however, his incorporation analysis does not say anything about complex verbs formed with an adjective or a PP which exist in Kurmanji (see examples provided in (1)).

Lastly, and most importantly, incorporation is a transformational analysis which presupposes the existence of the unincorporated paraphrases, therefore all incorporation examples (i.e. noun/verb/preposition incorporation) provided by Baker have also unincorporated counterparts (as also illustrated in (32)). Moreover, Baker (1988) and similarly Mithun (1984) state that languages having noun incorporation also have their syntactic paraphrases with an unincorporated N head. However, in Kurmanji this is not the case because none of the CPrs in this language have another counterpart, for example, the CPr *avdan* 'to water' does not have a specific counterpart such as **avê dan* which would be ungrammatical (see (8d)). Given that CPrs outnumber the simplex verbs and CPr is a productive verb formation strategy adopted to create new verbal expressions in Kurmanji (and in all Iranian languages as per Haig (2002)), we do not expect to find such unincorporated cases.

5.2. Pseudo-noun incorporation analysis of Massam (2001)

Massam (2001), on the other hand, argues that what has been previously analyzed as a case of head incorporation in Niuean (Austronesian) is simply the result of forming a verb phrase through ordinary syntactic Merge (hence no movement), which she refers to as pseudo-noun incorporation. In contrast to the incorporation analysis, in Massam (2001)'s analysis, the incorporated part is not a bare noun, but an NP which is non-specific and non-referential. When the direct object merges with the verb and fails to check object case, it cannot scramble or undergo object shift to a position out of the VP and remains adjacent to the verb

in the same syntactic phrase and undergoes predicate fronting, yielding the predicate initial VOS word order in Niuean rather than the default VSO word order. Example (33a) illustrates the canonical VSO word order: V-particles-Subject-Object, while (33b) shows the pseudo-noun incorporated word order VOS wherein the object stands adjacent to the verb and precedes the particles, thus: V- Object-particles-Subject (Massam 2001:157).

- a. (Niuean VSO order) Takafaga tiimau ni e ia e tau ika hunt always EMPH
 ERG he ABS PL fish 'He is always fishing.'
- b. (Niuean VOS order) Takafaga ika tuimau ni a ia hunt fish
 always EMPH ABS he 'He is always fishing.'

Considering this pseudo-noun incorporation analysis with respect to Kurmanji CPRs, one can easily predict that this account by no means explains CPRs with adjectives, particles and PP since it only targets bare NP plus verb constructions. Nevertheless, it may provide an explanation only for CPRs with bare nouns/NPs. However, in Massam's system, pseudo-noun incorporation turns a transitive verb into an intransitive predicate, but all Kurmanji CPRs with a noun are transitive as they trigger ergative alignment in the past tense; either they have an overt direct object (see the example (11)) or their nominal element behaves like an object (see the sentences in (16, 18, 20, 23)). Thus none of the CPRs in this language have an unincorporated counterpart - neither transitive nor intransitive.

Applying the analysis of Massam (2001) to Turkish a bit differently, Öztürk (2009) explains preverbal bare nouns and light verb constructions in Turkish through pseudoincorporation. She shows that an immediately preverbal bare noun like *kitap okudum* 'I did book reading' has full NP status but it lacks case and referentiality hence it is predicative. According to her analysis, in pseudo-incorporation, the case feature is weak and is not compatible with referential NPs. Therefore, bare nouns that are merged as complements of the lexical verb check weak case of Theme head and they retain thematic interpretation via in situ case checking through Agree as a last resort strategy so that the derivation will not crash. Öztürk (2009:348) shows that although immediately preverbal bare nouns in Turkish pattern with unergatives, it is impossible to add an accusative marked direct object to the sentence (as in *Ali [*Romeo ve Juliet-i] kitap okudu* 'Ali book-read Romeo and Juliet') and to a causative construction (as in *Ayşe [*Ali-yi] balık tutturdu* 'Ayşe made Ali go fishing'). This implies that they are associated with syntactic case and theme theta role though they are not

true syntactic arguments, hence a pseudo-incorporated construction such as *kitap okudum* ‘I did book reading’ is transitive.

In fact, Öztürk’s treatment of pseudo-noun incorporation can provide an explanation for why unergative CPRs with a bare NP (adpositional and some saturated unergative CPRs) behave as a transitive predicate such that they trigger ergative alignment in the past tense and cannot take a direct object. If the transitive light verb has a case to be checked (assuming that transitive light verbs assign case) and no direct object is introduced into the system, then the bare NP is going to check the case of the light verb as a last resort strategy so that the derivation will converge. As for light verb constructions such as *redd-etmek* ‘reject’ in Turkish, she proposes that the light verb *et-* ‘do’ functions as true denominalizer because in the absence of the light verb the nominal element has the same arguments with the same theta-roles and case markers (Öztürk 2009:346).⁵²

(35) a. *Meclis yasa-yı [NP redd] et-ti*

assembly law-ACC reject do-PST

‘The assembly rejected the law.’

b. *Meclis-in yasa-yı redd-i assembly-GEN law-ACC reject-3SG* ‘The assembly’s rejecting the law.’

Öztürk (2009) argues that the bare NP in light verb constructions is not associated with a theta role thus unlike pseudo-incorporated verbs they allow the occurrence of an object; i.e. transitive. Nevertheless, light verb constructions and pseudo-incorporation share the same [NP+V] structure, so sisterhood to the lexical verb gives rise to complex predicate formation. At first sight, such an analysis of light verb constructions seems to explain the behaviors of transitive Kurmanji CPRs with bare NPs such as *avdan* ‘to water’, but upon closer inspection we can see that bare NPs of such CPRs cannot assign any case and theta role, and they

⁵² A similar assumption has been made by Key & Tat (2012) who proposes that in Type II complex predicates of Turkish (such as *davet etmek* ‘invite’, *ziyaret etmek* ‘visit’), transitivity is determined by the nonverbal element *davet* ‘invitation’/*ziyaret* ‘visiting’ as it can take accusative argument on its own in the absence of the light verb.

always have to be used with the light verb. Therefore, this analysis fails to explain the behaviors of these CPrs.

a. Min dar-an av da-∅ I.ERG tree-PL.ACC water give.PST-3SG 'I watered the trees'

b. avdan-a daran zor e watering-EZF.F tree-PL.OBL difficult COP-3SG 'Watering trees is difficult'

c.* av-a daran zor e water-EZF.F tree-PL.OBL difficult COP-3SG Intended: 'Watering trees is difficult'

Considering structural as well as language-specific differences, among the available analyses, making syntactic generalizations and proposing a uniform analysis for CPrs in Kurmanji is challenging. The analyses proposed in the literature on complex predicate formation mostly focus on N+V type CPrs (or V+V type CPrs which do not exist in Kurmanji), but in addition to N+V type CPrs, we have also Adj+V, Particle+V and PP+V type CPrs. As discussed in this section, the incorporation analyses of Baker (1988) and Massam (2001) fall short of explaining the properties and argument structure of Kurmanji CPrs in general, and even they cannot account for the Noun-Verb type. Incorporation is a transformational analysis and all incorporation examples provided in both analyses also have unincorporated counterparts; however, none of the Kurmanji CPrs have unincorporated syntactic paraphrases. Moreover, all types of incorporation proposed by Baker require a head category which is subject to movement operation and that proposed by Massam necessitates a bare NP, but the noun category of unergative CPrs in Kurmanji is mostly a phrase category in the form of DP as presented in Section 3.2. On the other hand, it is shown that the argument structure of the verb phrase within H&K's model is reasonable and largely explanatory for Kurmanji CPrs.

6. Conclusion

The current study investigated specifically the Noun-Verb complex predicates (CPrs) in the Muş dialect of Kurmanji Kurdish and discussed its implications for Kurmanji syntax. These CPrs were classified into two groups: (i) transitive, and (ii) unergative. The former group behaves like a typical transitive verb; they govern

a typical direct object and trigger ergative alignment in the past. On the other hand, the latter group does not have a direct object although it also triggers ergative in the past. Considering their syntactic properties, I proposed that the CPRs in the latter group are unergative verbs in the sense of Hale & Keyser (2002); they are underlyingly transitive structures in which an agentive LV selects for its nominal object. I argued that the noun element in these CPRs is not a true direct object despite fulfilling the argument requirements of the CPR. The noun element checks the case of transitive LV as if it were its object, which in turn, points to a different objecthood status in Kurmanji syntax: the noun of unergative CPRs is a part of the verbal domain whereas the real direct object is the internal argument of the thematic verb. Moreover, this paper presented information about the properties of other types of Kurmanji CPRs and discussed that Hale & Keyser's (2002) model can also account for each type of CPRs in this language, where other proposals, e.g. incorporation, fall short of explaining CPRs overall. In fact, a thorough investigation of the various complex predicates in other related Kurdish and Iranian languages such as Sorani, Zazaki, Hawrami and Balochi and their comparison with each other could shed light on the internal structure of complex verbs in this language.

Acknowledgements

A previous version of this paper was presented at Boğaziçi University in 2014 Spring. I am grateful to my committee members Sumru Özsoy, Balkız Öztürk, Eser Taylan and Meltem Kelepir for valuable comments and suggestions. I am indebted to Ayşe Büşra Yakut for her invaluable discussion on each step of this work. My heartfelt thanks to Muhammet Yücel for stimulating discussion we had on Kurmanji data. I am also thankful to the audiences at ConSOLE XXIII in January in 2015, the anonymous reviewers and the SOLE Editorial Board for their comments and insightful questions. All mistakes are mine only.

Songül Gündoğdu

Boğaziçi University, Department of Linguistics

Muş Alparslan University, Department of Kurdish Language and Literature

References

- Alsina, A., Bresnan J. & P. Sells (1997). Complex predicates: Structure and theory. Alsina, A., Bresnan, J. & P. Sells (eds.), Complex Predicates, Stanford, CA: CSLI Publications. pp.1-12.

- Baker, M. (1988). *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Change*. University of Chicago Press, Chicago.
- Baker, M. (1997). Complex predicates and agreement in polysynthetic languages. Alsina, A., Bresnan, J. & P. Sells (eds.), *Complex predicates*, Stanford, CA: CSLI Publications. pp. 247-288.
- Baker, M. (2009). Is head movement still needed for noun incorporation?. *Lingua* 119 (2):148-165.
- Bedirxan, C. & R. Lescot. (1997). *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanji)*. Istanbul: Dos Basım-Yayın.
- Butt, M. (1997). Complex predicates in Urdu. Alsina, A., Bresnan, J. & P. Sells (eds.), *Complex Predicates*, Stanford, CA: CSLI Publications. Pp. 107-149.
- Butt, M., 2010. The light verb jungle: Still hacking away. Amberber, M., Harvey, M. & Baker, B. (Eds.). *Complex Predicates in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge. pp. 48-78.
- Bulut, C. (2006). Turkish elements in spoken Kurmanji. *Turcologica*: 61, pp. 95-121.
- Dorleijn, M. (1996). *The Decay of Ergativity in Kurmanji: Language Internal or Contact Induced?* Tilburg: Tilburg University Press.
- Folli, R., Harley, H. & Karimi, S. (2005). Determinants of event type in Persian complex predicates. *Lingua*:115, pp. 1365—1401.
- Grimshaw, J. & Mester, A. (1988). Light verbs and theta-marking. *Linguistic Inquiry*: 19, pp. 205–232.
- Gündoğdu, S. (2011). *The Phrase Structure of Two Dialects of Kurmanji Kurdish: Standard Dialect and Muş Dialect*. Unpublished MA Thesis. Boğaziçi University. Istanbul.
- Gündoğdu, S. (2013). Ergative-accusative Pattern in Kurmanji: Language Internal Change or Turkish Influence? Paper presented at the *Patterns of Alignment in Indo-Iranian Languages: Towards a Typology Workshop* at University of Michigan. 13-14 July, USA.
- Haig, G. (2002). Noun-plus-verb complex predicates in Kurmanji Kurdish: arguments sharing, argument incorporation, or what? *Sprachtypologie und Universalienforschung*: STUF, pp. 15--48. Haig, G. (2004). *Alignment in Kurdish: a diachronic perspective*. Universität zu Kiel.
- Haig, G. (2011). Linker, relativizer, nominalizer, tense-particle: On the Ezafe in West Iranian. *Nominalization in Asian Languages: Diachronic and Typological Perspectives*, pp. 363-390.
- Hale, K. & Keyser, S.J. (1993). On argument structure and the lexical expression of syntactic relations.
- Hale, K. & Keyser, S.J. (Eds.), *View from Building: 20*. MIT Press, Cambridge, MA, pp. 53-109.
- Hale, K. & Keyser, S.J. (1997). On the complex nature of simple predicators. Alsina, A., Bresnan, J. & P. Sells (eds.), *Complex Predicates*, Stanford, CA: CSLI Publications. pp. 29-65.
- Hale, K., Keyser, S.J. (1998). The basic elements of argument structure. *Papers from the UPenn/MIT Roundtable on Argument Structure and Aspect*. MIT Working Papers in Linguistics. 32, Cambridge, MA. pp. 73—119.

- Hale, K. L., & Keyser, S. J. (2002). Prolegomenon to a theory of argument structure. MIT press.
- Karimi-Doostan, Gh. (2005). Light Verbs and Structural Case. *Lingua*:115, pp. 1737-1756.
- Karimi, S. (2013). Special Issue: Complex Predicates Introduction. *Lingua*.
- Korsah, S. (2014). On inherent complement verbs in Kwa. Assmann, A., S.Bank, D. Georgi, T. Klein, P. Weisser and E. Zimmermann (eds.), *Topics at InFL (Linguistische Arbeitsberichte 92)*. Universität Leipzig, Leipzig, pp. 397-422.
- Massam, D. (2001). Pseudo noun incorporation in Niuean. *Natural Language and Linguistic Theory*: 19, pp.153-197.
- Megerdooian, K.(2012). The status of the nominal in Persian complex predicates. *Natural Language and Linguistic Theory*: 30, pp.179--216.
- Mithun, M. (1984). The Evolution of Noun Incorporation. *Language* 60:4, pp. 847-894. Öztürk, B. (2009) Incorporating Agents, *Lingua*: 119, pp. 334-358.
- Mohanan, T. (1997). Multidimensionality of representation: NV complex predicates in Hindi. Alsina, A., Bresnan, J. .& P. Sells (eds.), *Complex Predicates*, Stanford, CA: CSLI Publications, pp. 431--471.
- Thackston, W.M. (2006). *Kurmanji Kurdish: A Reference Grammar with Selected Readings*. Harvard University. http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Kurmanji/kurmanji_1_grammar.pdf

HISTORY OF KURDISH STUDIES

Joyce Blau

The earliest studies on the Kurdish language and civilization, which date back to the late 18th century, were carried out by missionaries (first by Italian Catholics and later by Anglo-Saxon Protestants). The pioneer of European Kurdish studies was Maurizio Garzoni (1734-1804), a member of the Order of Black Friars, who reached the region of Mosul (Mowşel) in 1762. Two years later he settled in ‘Amādiya, the capital of the principality of Bahdinān, to the northeast of Mosul. There he collected materials for his *Grammatica e vocabolario della lingua Kurda*, which was published in Rome in 1787. The first of its kind, it remained an important source of information on the Kurdish language until the end of the 19th century. His colleague, Giuseppe Campanile (1762-1835), was sent to Mosul in 1802 by the Roman Propaganda. Six years later, he was named Apostolic Prefect for Mesopotamia and Kurdistan. During that period he wrote his *Storia della Regione del Kurdistan*, published in Naples in 1818. This “History of the Region of Kurdistan,” the first overview of a Kurdish region, recounts the customs the author observed, the events he witnessed, and the people he met.

In 1836 Gottlieb Christian Hörnle (1804-82), a missionary from Basel, in collaboration with F. Schneider, published the first ethnographic and linguistic studies on the Kurdish region of Urmia (Hörnle and Schneider). According to Thomas Bois (personal communication), Hörnle was also the first to translate the Gospel of St. John into Mokri dialect of Kurdish. In the second half of the 19th century, evangelizing missionaries increased their presence in Kurdistan. The year 1872 saw the publication of *Brief Grammar and Vocabulary of the Kurdish Language* by Samuel A. Rhea (d. 1865), an American missionary who had spent fourteen years (1851-65) among the Hakkari Kurds. In Sauj Bulaq (Sāblāḳ in Kurdish), today known as Mahābād, another American missionary, Ludvig Olsen Fossum (1879-1920), who had translated the New Testament and the Lutheran Catechism into Kurdish, wrote *A Practical Kurdish Grammar* (published in Minneapolis in 1919), which still stands as a very good grammar of the Mokri dialect.

Until the end of the 20th century the Russian school dominated the development of Kurdish studies. The founder of the Kurdish Studies in Russia was the Armenian educator and writer Khatchatur Abovyan (1809-48). His studies of Kurdish civilization made an impact on Russian Iranian studies, at

the time when the czarist Russia was taking advantage of the weakening of the Ottoman Empire and Qajar Persia in order to expand her possessions in the Caucasus. During their wars of conquest, the Russians confronted the Kurds, who were traditional guardians of the borders in the region. The Kurds aroused so much interest among the Russians that after the Crimean War (1853-56), the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg became the world center of Kurdish Studies.

Pyotr Lerkh (Peter Lerch, 1827-74) found a source of information in the Kurdish prisoners of war detained in Rostislav, a town in Smolensk region. In his three-volume book *Izsledovaniya ob iranskikh kurdakh i ikh predkakh, severnykh khaldeyakh* (Research on the Iranian Kurds and their ancestors, the Northern Chaldeans), published in St. Petersburg in 1856-58, he provided Kurmanji and Zaza texts along with a German translation and a Kurdish-Russian dictionary. In the introduction to his book, Lerkh reviewed previous research on Kurdish, which he described as a group of independent dialects within the Iranian family of languages.

Polish scholar Auguste Alexandre Jaba (1803-94), who had completed his Oriental Studies in St. Petersburg, was appointed the Russian Consul in Erzurum. In 1856, at the request of the Russian scholar of German origin Bernhard (Boris) Dorn (1805-81), he used his position to study Kurdish with K̄āja Maḥmud Effendi Bāyazidi, and in 1860 in St. Petersburg was published his *Recueil de notices et récits kourdes*—a collection of Kurdish tales with a French translation prefaced by P. Lerkh. In 1879, again in St. Petersburg, Ferdinand Justi (1837-1907) published Jaba's Kurdish-French dictionary, the first of its kind. Jaba's work is still important for research on Kurdish literature and folklore. A year later, Justi published *Kurdische Grammatik*, the first historical-comparative essay on the Kurdish language, which started with a review of the status of Kurdish studies at that time.

Following the German penetration into the Ottoman Empire, German specialists took an active interest in the Kurds. Emil Rödiger (1801-74) and August-Friedrich Pott (1802-87) were the first to determine that the Kurdish language holds an independent place within the Iranian group of languages (Rödiger and Pott). Persian and Kurdish, they declared, have a common origin, and in the course of their distinct developments the two languages had undergone a process of differentiation which led to the formation of two different languages. In Leipzig, Albert Houtoum-Schindler published his article "Beitrage zum Kurdischen Wortschatze" in 1882 and 1888. In St. Petersburg in 1887-90, Eugen Prym (1843-1913) and Albert Socin (1844-79) published their *Kurdische*

Sammlungen, Erzählungen und Lieder in den Dialekten des Tūr ‘Abdin und von Bohtan (Prym and Socin, 1887, 1890). A. Socin also had the honor of writing the entry on the Kurdish language in the famous *Grundriss der Iranischen Philologie* (published in 1895-1905), which was conceived as a general survey of information on the history and development of the Iranian languages.

In St. Petersburg in 1892, the Viennese Hugo Makas (1857-?) published some texts of Kurdish folklore and provided them with a German translation, a grammatical commentary, and a glossary. In Berlin in 1903, Albert von Le Coq (1860-1930) published a facsimile of the manuscript of *Nubuhār* (First Fruits), a rhymed Arabic-Kurdish vocabulary written by the famous Kurdish poet Aḥmad-e Kāni (1650-1706), which had been edited by Yusof Žiā’-al-Din al-Ḳāledi and came out in Istanbul in 1310/1892.

Oskar Mann (1867-1917) visited Persia in 1901-03. He studied ancient and contemporary Iranian languages and collected a large variety of folklore texts from Persian Kurdistan. In 1906, the first volume of his *Die Mundart der Mukri-Kurden* was published in Berlin. His premature death in 1917 stopped the publication of the materials he had collected during his next expedition (1906-07), which had taken him from Aleppo to Mosul by way of Urfa, Siverek, Diārbakir, Bitlis, Jazira, and Dohuk. These were published by Karl Hadank as part of the *Kurdisch-persische Forschungen* series of volumes (Mann).

The British school of Kurdish Studies developed in the beginning of the 20th century. Major Ely Banister Soane (1881-1923) arrived in Persia in 1902. His knowledge of Persian and Kurdish was so good that he managed to traverse Mesopotamia and Kurdistan being disguised as an indigenous Muslim for several years. He was the first Briton to publish Kurdish grammar books: *Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language* (London, 1913), and *Elementary Kurmanji Grammar* (Baghdad, 1919) which has an English-Kurdish lexicon at the end. A few years later, Robert Frier Jardine (1894-?), a political adviser serving in Kurdistan, published *Bahdinan Kurmanji, a Grammar of the Kurmanji of the Kurds of Mosul Division and Surrounding Districts of Kurdistan* (Baghdad, 1922).

In the aftermath of the World War I, the situation in Kurdistan radically changed. Disregarding the wishes of the Kurds, the Allied Powers divided their territory among four countries, namely Turkey, Persia, Iraq, and Syria. From that point on, the development of the economy, language, and culture

of the Kurds would be a function of the degree of freedom they were able to attain in each of the states that shared their territory. The League of Nations instituted Government by Mandate in 1925 and backed the British authority in the Kurdish province of Mosul in Iraq and the French authority in Syria. The province of Mosul was attached to the new Iraqi state, where Kurdish was introduced to replace Turkish in administration and Persian in personal correspondence. The book *Kitebi awalamin qirâ'ati kurdi* (First Kurdish Reader), written for the Kurdish schools of Sulaimaniya, was published in Baghdad in 1920. With the beginning of the development of the Kurdish press at that time, the study of the Kurdish language and literature in Iraq expanded rapidly.

In Damascus, Kurdish intellectuals grouped around Prince Jeladet Bedir Khan (1893-1951) who, in the early 1930s, perfected for Kurdish a variety of the Latin alphabet which was similar to the new alphabet used in the Republican Turkey. At the same time, Jeladet Bedir Khan codified the grammatical rules of Kurmanji Kurdish in the journals *Hawar* (The Call, published in 1932-43) and *Ronahî* (Brightness, published in 1942-44). Along with support for Kurdish poets and story tellers, the “Damascus School” also trained French specialists who were at the origin of contemporary French Kurdish Studies, such as Roger Lescot (1914-75), the future French Ambassador, Pierre Rondot (1904-2000), the future general, and Thomas Bois (1900-75) of the Order of Black Friars.

In the early 1920s, the Kurds in the USSR, in spite of their small number, were acknowledged as a “nationality.” This did not imply an administrative autonomy, but it presumed the recognition of their language. Because of this, Kurdish communities were supported in Soviet Armenia, and the Kurds had their schools, a newspaper, and publishing houses. As a result, Kurdish intelligentsia arose and included scholars who succeeded [Aleksandr Freïman](#) (1879-1968) and, above all, Iosif Orbelli (1887-1961), who was the Chair of the Department of History of the Near East at Petrograd/Leningrad University, and later became the dean of the Oriental faculty of Leningrad University, the head of the Institute of the Peoples of Asia in Leningrad, and the director of the Hermitage Museum.

Vladimir Minorsky (1877-1966) published his first works on the Kurds in 1911, while still in St. Petersburg, before moving to Paris in 1919 and then to London and Cambridge where he continued his research on the Kurds. In 1921 Minorsky published a book on the *Ahl-e haqq* in Kurdistan, for

which he was awarded the gold medal by the Imperial society of natural sciences in Moscow (C. E. Bosworth, pers. comm., 20 July 2004). Kurdish Studies became an independent discipline within Iranian Studies in the USSR and developed in Leningrad, as well as in Moscow and Yerevan. The USSR then ranked first in the world in Kurdish Studies. No other country had as large and as qualified a team of specialists. The first Kurdish linguists, historians, and literary scholars from Iraq were trained within the Soviet school of Kurdish Studies, with Yuliya Yul'evna Avaliani (1907-84), Cherkes Khudoevich Bakaev (1912-?), Isaak Iosifovich Tsukerman (1909-1998), Kanat Kalashevich Kurdoev (1909-1985), and others. Kurdish studies received a considerable development in the Soviet Union and then in Russia, especially at the Institute of Oriental Studies in St. Petersburg (Leningrad), where a group of Kurdish studies was created (for more details about the activity of this group see Encyclopaedia Iranica's forthcoming article on the Institute of Oriental Studies in St. Petersburg).

In Europe and in the United States, contemporary Kurdish Studies developed in a dispersed way. In Paris in 1926, a short work of 77 pages entitled *Grammaire kurde* was published by the Abbot Paul Beidar (1887-1974), a Chaldean priest from the province of Mosul. The author was the first to identify the masculine and feminine gender in the Kurmanji dialect he was describing. In Berlin in 1939, Danish Iranologists [Arthur Christensen](#) (1875-1945) and [Kaj Barr](#) (1896-1970) published the work of Friedrich [Carl Andreas](#) (1846-1930) on southern Kurdish dialects (Christensen).

Cecil John Edmonds (1889-1979), an adviser to the Ministry of the Interior of Iraq (1935-45), held the Chair of Kurdish Studies at the School of Oriental and African Studies in London in 1951-57. He published the book *Kurds, Turks and Arabs* in 1957, and, in collaboration with Tawfiq Wahby, a former Iraqi Minister, brought out a *Kurdish-English dictionary* (Oxford, 1966), which is an authoritative source, as are Edmonds' other studies of diverse aspects of Kurdish society. As the Chair of Kurdish Studies at SOAS Edmonds was succeeded by David Neil MacKenzie (1926-2001), whose first book *Kurdish Dialect Studies* in two volumes is a groundbreaking study of the Kurdish dialects of Iraq. These scholars initiated a brilliant school in which many European and American scholars have been trained.

Returning to France, in 1945 Roger Lescot (1914-75), who had earlier published a study of the [Yazidis](#) of Syria and of Jabal Sendjâr (Beirut, 1938) and the national epic poem *Mame Ālān* (Beirut, 1942), offered to teach Kurdish at the École Nationale des Langues Orientales Vivantes,

today known as the Institut National des Langues et Civilisations Orientales (I.Na.L.C.O.) in Paris. With the creation of a Professorship in Kurdish Studies, the teaching of the Kurdish language (Kurmanji and Sorani dialects) and civilization expanded, and Paris became the major center in the field with students working on their degrees and writing their dissertations and textbooks and dictionaries published. In a parallel development, the Kurdish Institute of Paris (Institut kurde de Paris), founded in 1983 by young Kurdish intellectuals, has taken upon itself the task of collecting Kurdish manuscripts, monographs, reviews, newspapers, and magazines, and also publishing the works of young researchers. The Kurdish Institute publishes *Études Kurdes*, a semiannual journal. Through years, it has become virtually obligatory for all those who study Kurdish society to spend some time at the Kurdish Institute of Paris.

At present, Kurdish language and literature are taught in several European universities. In the Netherlands, Martin van Bruinessen holds the Chair of History of Muslim Societies at the University of Utrecht. In Germany, Philip Kreyenbroek succeeded D. N. MacKenzie as the Chair of Iranian Studies at the University of Göttingen. Kurdish studies are carried on at the Institut für Iranistik at the Free University of Berlin, where a team of scholars publishes *Kurdische Studien* at the Berlin Society for the Promotion of Kurdish Studies (Berliner Gesellschaft zur Förderung der Kurdologie). Courses in Kurdish studies are also offered within the Department of Iranian Studies in the University of Uppsala in Sweden. In early 2000s the teaching of the Kurdish language, literature, and history was renewed at the Oriental Faculty of the State University of St. Petersburg in Russia.

In the United States, one of the main objectives of the Field Museum Anthropological Expedition to the Near East, which was working in Iraq under the leadership of Henry Field (1902-1986), was to study the physical characteristics of the Kurds, Jews, Assyrians, and Yazidis in the northeastern Iraq (Northern Jazira, Zakho, Rowandiz, Kirkuk, and Sulaimaniya districts). For the first time, anthropometric data on the Kurds were made available in *The Anthropology of Iraq* published by the Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology. Ernest N. McCarrus of the University of Michigan at Ann Arbor, published *A Kurdish Grammar* (New York, 1958), and later, with Jamal Jalal Abdulla, the *Kurdish Basic Course, Dialect of Sulaimania, Iraq* (Ann Arbor, 1967; see Abdulla and McCarrus). At the University of Kentucky, Robert Olson, Professor of Middle Eastern and Islamic History, is the author of several important books on the Kurds, such as *The Siege of Mosul*

and *Ottoman-Persian Relations 1718-1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire* (Bloomington, 1975), and *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (introduction by William F. Tucker, published in Austin in 1989). At the University of Illinois at Urbana-Champaign, Keith Hitchins has been editing the *Journal of Kurdish Studies* since 1995. In New York, Vera Saeedpour edits the *International Journal of Kurdish Studies*.

An interesting recent phenomenon is the emergence of a group of Kurdish scholars and intellectuals who publish in Kurdish. In Iraqi Kurdistan, Kurdish scholars at the Universities of Sulaimaniya, Dahuk, and at the Saladin University in Erbil, publish the results of their research in several dozens of journals which come out in those cities. In Iran, an increasing number of Kurdish scholars are now publishing studies of Kurdish society in Kurdish journals, such as *Sirwa*, which has been published in Urmia since late 1980s, and other periodicals published in Tehran and Kermānshāh.

Bibliography:

Jamal Jalal Abdulla and E. N. McCarus, *Kurdish Basic Course, Dialect of Sulaimania, Iraq*, Ann Arbor, Mich., 1967.

W. Behn, *The Kurds in Iran, a Selected and Annotated Bibliography*, London, 1977. P. Beidar, *Grammaire kurde*, Paris, 1926.

A. Bennigsen, "Les Kurdes et la kurdologie en Union soviétique," *Cahiers du Monde russe et soviétique* 1, April-June 1960, pp. 513-30.

J. Blau, "Les études de linguistique et de lexicographie kurdes, historique et développements actuels," *Verbum* 6, 1983, pp. 1-18. Th. Bois, *Les Kurdes*, Beirut, 1958.

G. Campanile, *Storia della regione del Kurdistan e delle sette di regione ivi esistenti*, Naples, 1818.

A. Christensen, *Iranische Dialektaufzeichnungen, aus dem Nachlass von F. C. Andreas "Kurdische Dialekte,"* ed. K. Barr, Berlin, 1939.

Dzhalile Dzhalil (Dzhalil Dzhalilov), *Kurdy Sovetskoï Armenii, Bibliografiya (1920-1980)* (The Kurds of the Soviet Armenia, A Bibliography, 1920-1980), Yerevan, 1987.

C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, London, 1957.

H. Field, *The Anthropology of Iraq*, 3 pts. in 1 vol., Cambridge, Mass., 1951. H. Field and R. A. Martin, *The Anthropology of Iraq*, 2 pts. in 4 vols., Chicago, Ill., 1940-52.

L. O. Fossum, *A Practical Kurdish Grammar with English Phonetic Pronunciation Exercises for Translation into Kurdish, Short Stories Illustrating Kurdish Composition and Syntax, and Vocabulary*, Minneapolis, Minn., 1919.

M. Garzoni, *Grammatica e vocabolario della lingua Kurda*, Rome, 1787.

Idem, "Notice sur les Yézidis," in J. B. L. J. Rousseau, *Description du pachalik de Baghdad, suivie d'une notice historique sur les Wahabis, et de quelques autres pièces relative à l'histoire et à la littérature de l'Orient*, ed. Paris, 1809, pp. 183-210.

G. Hörnle and E. Schneider, "Über ihre Reise nach Urmia und einigen Kurdendistrikten im Westen dieser Stadt," *Magazin für die neueste Geschichte der evangelischen Missions- und Bibelgesellschaften* 19, Basel, 1836, pp. 481-510.

A. Houtoum-Schindler, "Beiträge zum kurdischen Wortschatze," *ZDMG* 38, 1884, pp. 43-166 and 42, 1888, pp. 73-79.

A. Jaba, *Recueil de notices et récits kourdes en langue kourmandji, servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan: textes kourdes, réunis, publiés, traduits et annotés*, with an introd. by P. Lerkh, St. Petersburg, 1860; repr. Amsterdam, 1979.

Idem, *Dictionnaire kurde-français*, St. Petersburg, 1879; repr. Osnabrück, 1975.

R. F. Jardine, *Bahdînan Kurmanjî: a Grammar of the Kurmanjî of the Kurds of Mosul Division and Surrounding Districts of Kurdistan*, Baghdad, 1922.

F. Justi, *Kurdische Grammatik*, St. Petersburg, 1880; repr. Walluf, 1976; Schaan, 1981.

Aḥmad Kāni, *Al-hadiya al-ḥamidiya fi al-loḡa al-kordiya*, ed. Yusof Zîā'-al-Din Bāšā al-Ḳalidi al-Maqdesi, Istanbul, 1310/1892; repr. Beirut, 1975.

P. Lerkh, *Izsledovaniya ob iranskikh kurdakh i ikh predkakh, severnykh khaldeyakh* (Research on the Iranian Kurds and Their Ancestors, the Northern Chaldeans), 3 vols., St. Petersburg, 1856-58.

Idem, *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer*, 2 vols., St. Petersburg, 1857-58; repr. Amsterdam, 1979, 2 vols. in 1. R. Lescot, *Enquêtes sur les Yézidis de Syrie et du Djebel Sinjar*, vol. 1., Beirut, 1938.

Idem, *Textes kurdes*: vol. I, pt. 1 *Contes, proverbes et énigmes*, Paris, 1940; vol. I, pt. 2: *Mamê Alân*, Beirut, 1942.

D. N. MacKenzie, *Kurdish Dialect Studies*, 2 vols., London, 1961-62.

H. Makas, *Kurdische Studien, eine Probe des Dialektes von Märdin; gesammelt, übersetzt, erklärt mit einer Einleitung, Anmerkungen und einem Glossar versehen; nebst: Kurdische Studien: eine Probe des Dialektes von Diarbekir; ein Gedicht aus Gawar, Jezidengebete: Texte herausgegeben mit Kommentar und Unbersetzt*, 2 vols., St. Petersburg-Leningrad, 1897-1926; repr. Heidelberg, 1900; repr. Amsterdam, 1979, 2 vols. in 1. E. N. McCarus, *A Kurdish Grammar: Descriptive Analysis of the Kurdish of Sulaimaniya Iraq*, New York, 1958.

V. Minorskiĭ, *Materialy dlya izucheniya persidskoĭ sekty 'Lyudi istiny' ili Ali-illakhi / Matériaux pour servir à l'étude des croyances de la secte persane dite les 'Ahl'e-Haqq ou Alî-ilâhî'*, pt. 1: *Predislovie, teksty i perevody* (Preface, texts, and translations), Moscow, 1911.

Idem, *Kurdy: zametki i vpechatleniya, s prilozheniem karty* (Kurds: notes and impressions, with a map attached), Petrograd, 1915; tr. Maruf Khaznadar as *The Kurds: Notes and Impressions Written*

and Published in Russian in 1915 in Petrograd, Baghdad, 1968; tr. Mar'uf Kaznadâr as *Al-Akrād: molāheẓāt wa enṭebā'āt; al-Akrād aḥfād al-Medyun*, Vällingby and Beirut, 1987; tr. M.-R. Yusofneẓād as *Kord: tārîk, zabān, farhang*, Tehran, 1999; tr. H. Tābāni as *Kord*, Tehran, 2000; tr. J. Jalālizāda as *Kordhā, navādegān-e Mādhā*, Sanandaj and Tehran, 2002.

Idem (V. Minorsky), *Notes sur la secte des Ahlé-Haqq*, Paris, 1921.

M. Mokri, "Kurdologie et enseignement de la langue en URSS," *L'Ethnographie*, 1963, pp. 71-105.

O. Mann, *Die Mundart der Mukri-Kurden*, pt. I: *Grammatische Skizze, Texte in Phonetischer und Persischer Umschrift*, Berlin, 1906; pt. II: *Deutsche Übersetzung der Texte mit einer Einleitung über Inhalt und Form der Ostkurdischen Volksepik*, Berlin, 1909 (vol. III of *Kurdisch-persische Forschungen. Ergebnisse einer von 1901 bis 1903 und 1906 bis 1907 in Persien und der asiatischen Türkei ausgeführten Forschungsreise*, 7 vols., ed. O. Mann and K. Hadank, Berlin, 1906-32).

Zh. S. Musaèl'yan, *Bibliografiya po kurdovedeniyu* (Bibliography of Kurdish Studies), 2 vols., St. Petersburg, 1996.

J. Nabaz, "Kurta mejüyakî kurdnāsî la almānīdā" (Short history of the Kurdish studies in Germany), in *Govārî korî zānyārî kurd* (Journal of the Kurdish Scientific Academy), Baghdad, 1974, pp. 413-85.

Mistefa Syîd Ehmed Narîman, *Biblîôgrafiya kitêbî kurdî, 1787-1975* (Bibliography of Kurdish Books, 1787-1975), Baghdad, 1977.

R. W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743: a Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire*, Bloomington, Ind., 1975.

Idem, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, Tex., 1989.

Idem, *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: its Impact on Turkey and the Middle East*, Lexington, Ky., 1996.

E. Prym and A. Socin, *Kurdische Sammlungen, Erzählungen und Lieder in den Dialekten des Tūr ‘Abdin*, St. Petersburg, 1887.

Idem, *Kurdische Sammlungen, Erzählungen und Lieder in den Dialekten des Tūr ‘Abdin und von Bohtan*, St. Petersburg, 1890.

S. A. Rhea, “Brief Grammar and Vocabulary of the Kurdish Language of the Hakari District,” *JAOS* 10/1, 1872, pp. 118-56; repr. as a book (155 pages) under the same title n. p., 1872.

E. Rödiger and A.-F. Pott, “Kurdische Studien,” *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 3, 1840, pp. 1-63; 4, 1842, pp. 1-42; 5, 1844, pp. 57-83; 7, 1850, pp. 91-167.

E. B. Soane, *Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language*, London, 1913. Idem, *Elementary Kurmanji Grammar*, Baghdad, 1919.

A. von Le Coq, *Kurdische Texte: Kurmangi-Erzählungen und -Lieder nebst einer Zaza-Erzählung, gesammelt und herausgegeben in der Urschrift und in Transkription mit Anhang und Wortsammlung Deutsch, Baba-kurdisch und Zaza*, 2 vols., Berlin, 1903; repr. Amsterdam, 1979, 2 vols. in 1. T. Wahby and C. J. Edmonds, *A Kurdish-English Dictionary*, Oxford, 1966.

ZARNAME

Ferhengoka zimannasî ya kurdî-inglîzî

Zarname, ferhengoka peyvên zimannasî ya kurdî-inglîzî, bo hêskirina têgihiştina berhemên zimannasî û rêzimanî dê li gel her hejmara kovara Kanîzar were belavkirin û li gor pêwîstiyên were berfirehkirin.

Peyvên ferhengokê li gor kurdî hatine rêzkirin lê mirov dikare tê de li peyvên inglîzî jî bigere daku wateyên wan yên kurdî peyda bike. Tenê wateya peyvê ya di warê zimannasîyê de hatiye dan, ne di warên din de.

abstrakt <i>bn</i> razber	berhevdan <i>comparison</i>
akademî <i>academy</i>	berhevdanî, berhevder <i>comparative</i>
akademîk <i>academic</i>	berhevker <i>compiler</i>
alfabe <i>alphabet</i>	berhevok <i>collection</i>
alofon <i>allophone</i>	berkar <i>object</i>
aloz <i>complex</i>	bermayî <i>relict</i>
alozîn <i>turbulence</i>	bertengbûn <i>narrowing</i>
analojî <i>analogy</i>	bestin <i>to attach, to append</i>
amanc, armanc <i>target</i>	bezek <i>trochaic</i>
antesedent <i>bn. pêşrew</i>	bê- <i>-less, without, -free</i>
arîzotonîk <i>bn</i> rehnegiran	bê, bêt
avanî <i>structure; structural</i>	dema bê <i>future</i>
awarte <i>exception; exceptional</i>	halê bê <i>abessive case</i>
axiftin, axivîn <i>to speak; speech</i>	bêdeng <i>bn</i> dengdar
axiver <i>speaker</i>	bêhilm <i>bn</i> bêpif
babet <i>topic, subject</i>	bêhnvedan <i>pause</i>
bend <i>paragrah</i>	bêje <i>word</i>
beramber <i>correspondent, equivalent</i>	bêpif <i>unaspirated</i>
berevajî, berovajî <i>bn</i> dijawate	bêser, bêserik <i>headless</i>
berfirehbûn <i>widening</i>	bêvilandin <i>nasalization; nasalize</i>
berhem <i>production</i>	bêvilandî <i>nasalized</i>
berhemder <i>productive</i>	bêvilî <i>nasal</i>
	bêwate <i>meaningless, semantic-free, s-free</i>

biçûkdêr, biçûkker <i>diminutive</i>	cins <i>gender</i>
bideng <i>bn dengdêr</i>	civak <i>society</i>
bihilm <i>bn bipif</i>	civat <i>community, assembly</i>
biker <i>agent, subject</i>	civata zimanî
bilanî <i>subjunctive; affirmative</i>	<i>speech community</i>
bilêvkin <i>pronunciation</i>	cînav, cînavk <i>pronoun</i>
bilind <i>high</i>	cînavên kesî <i>personal pronouns</i>
bilind kirin <i>raise</i>	cînavên pirsiyarkî <i>interrogative</i>
bipif <i>aspirated</i>	<i>pronouns</i>
birr, bir <i>class, category</i>	cînavên nîşander <i>demonstrative</i>
birrên peyvan <i>word classes,</i>	<i>pronouns</i> ⁰
<i>parts of speech</i>	cînav-avêj: zimanê cînav-avêj <i>pro-drop</i>
bireser <i>bn berkar</i>	<i>language</i>
bistîk <i>stem</i>	cot <i>dual; double</i>
biwêj <i>idiom, phrase</i>	cotpeyv <i>binomial name</i>
biyanî <i>foreign</i>	cotzimanî <i>diglossia</i>
borî <i>past</i>	cuda <i>separate</i>
boriya dûdar <i>perfect (tense)</i>	cudaparêz <i>segregationalist</i>
boriya dûr/çîrokî <i>pluperfect</i>	cudaparêzî <i>segregationalism</i>
buhirk <i>tract</i>	cumle <i>bn hevok</i>
buhirka dengî <i>vocal tract</i>	cudahî <i>variety, difference; variation</i>
cihguherîn <i>metathesis</i>	çavkanî <i>source</i>
cihnav <i>bn cînav</i>	çemandin <i>inflection</i>

çemandî <i>inflected; oblique</i>	dengdar <i>consonant</i>
kirdeyê çemandî <i>quirky subject,</i>	dengdêr <i>vowel</i>
<i>oblique subject</i>	dengdin <i>allophone</i>
çembar <i>inflectable</i>	dengem <i>phoneme</i>
daçek <i>adposition</i>	dengguherîn <i>sound change; metaphony</i>
daner <i>founder; author</i>	dengjimêrî <i>phonostatistics</i>
dar <i>tree</i>	dengnasî <i>phonology; phonological</i>
dara binemalî <i>Stammbaum,</i>	bi dengnasî, ji aliyê dengnasî ve
<i>family tree of genetically related</i>	<i>phonologically</i>
<i>languages</i>	dengnasiya civakî
dariştin <i>derivation</i>	<i>sociophonology</i>
dawî <i>end; final</i>	dengrêzî <i>phonotactics</i>
daxwazdêr <i>requestive</i>	derb <i>bn kirp</i>
dem <i>time; tense</i>	dever <i>region</i>
dema bê <i>future tense</i>	deverî, deverkî <i>regional</i>
dema borî <i>past tense</i>	deverîtî <i>regionalism</i>
dema niha <i>present tense</i>	devernav <i>toponymy</i>
demkî <i>temporary</i>	devkî <i>oral</i>
deng <i>sound; phoneme</i>	devok <i>subdialect, regional variation</i>
denganî <i>phonetics; phonetic</i>	devoknasî <i>dialectology</i>
bi danganî, ji aliyê danganî ve	deynkirin <i>borrowing</i>
<i>phonetically</i>	deynkirî <i>borrowed</i>
denganiya civakî <i>sociophonetics</i>	destpêk <i>beginning</i>

destpêkî <i>initial; primary</i>	dubarekirin <i>repetition; reduplication</i>
-dêr <i>-ative, -ive</i>	dudemî <i>diachronic</i>
didanî <i>dental</i>	dugerguhêz <i>ditransitive</i>
difinandin <i>nasalization; nasalize</i>	duherfî <i>digraph</i>
difinandî <i>nasalized</i>	dulêvî <i>bilabial</i>
difinî, difnî <i>nasal</i>	duzimanî <i>bilingual</i>
dijpirtik <i>disfix</i>	duzimanîtî <i>bilingualism</i>
dijwarxwînî <i>dyslexia</i>	dûnde, dûndeh <i>descendant</i>
dijwate, dijmane <i>antonym</i>	dûr <i>distal; far</i>
dinnavendî <i>exocentric</i>	dûvik <i>coda, rime; final part</i>
dinnavendîtî <i>exocentricity</i>	elîps <i>ellipsis</i>
diranî <i>bn</i> didanî	epentez <i>epenthesis</i>
dirêj <i>long</i>	erênî <i>positive, affirmative</i>
dirêjkirin <i>lengthening, protraction</i>	ergatîv (kardêr) <i>ergative</i>
diyar, diyarkirî <i>definite</i>	etîmolog <i>etymologist</i>
dîgraf <i>bn</i> duherfî	etîmolojî <i>etymology</i>
dîrok <i>history</i>	etîmolojîk <i>etymological</i>
dîrokî <i>historical; diachronic</i>	ferheng <i>dictionary, lexicon</i>
dîsleksî <i>dyslexia</i>	ferhengî <i>lexical, lexicographic</i>
dordaçek <i>ambiposition, circumposition</i>	ferhengok <i>glossary</i>
dorgir, dorpirtik <i>ambifix, circumfix</i>	ferhengsaz, ferhengvan, ferhengdaner
du- <i>bi-</i>	<i>lexicographer</i>
dubare <i>repeated</i>	

ferhengsazî, ferhengvanî <i>lexicography</i> ;	gire <i>affix</i>
<i>lexicographic</i>	gireyên parvebar <i>separable</i>
ferman <i>order, command</i>	<i>affixes</i>
fermanî <i>imperative</i>	gireyên parvenebar <i>unseparable</i>
fermanker <i>prescriptive</i>	<i>affixes</i>
fermankerî <i>prescriptivism</i>	girek, girdek <i>upper case (letters)</i>
fermî <i>official</i>	girêdan <i>linking</i>
fonem <i>phoneme</i>	girêdayî <i>bound</i>
fonetîk <i>phonetic</i>	girêder <i>coordinator; linker</i>
fonetîka <i>phonetics</i>	girtin <i>to close, to shut</i>
fonolojî <i>phonology</i>	girtî <i>closed</i>
fonolojîk <i>phonological</i>	guhastin <i>convert; conversion</i>
gerdûnî <i>universal</i>	guherîn <i>change</i>
gerguhêz <i>translative</i>	guherîna wateyê <i>semantic</i>
gerneguhêz <i>translative</i>	<i>change, semantic shift</i>
gihanek <i>bn girêder</i>	gurovir <i>bn gilor, gilovir</i>
gilor, gilovir <i>round, rounded</i>	hal <i>case</i>
giranî <i>emphasis, stress</i>	halê çemandî/tewandî <i>oblique</i>
giraniya pêşîn <i>primary stress</i>	<i>case</i>
giraniya duyîn <i>secondary stress</i>	halê rêzimanî <i>grammatical case</i>
giranîbar <i>stressable</i>	heftkîteyî <i>heptasyllabic, septasyllabic</i>
giranîdar <i>stressed</i>	hejmar <i>number</i>
giranîdarî <i>stressedness</i>	hejmarnav <i>numeral</i>

hejmartin <i>to count</i>	hevokîti <i>sentencehood</i>
hejmêrbar <i>countable</i>	hevoknasî, hevoksazi <i>syntax; syntactic</i>
hejmêrnebar <i>uncountable</i>	bi hevoknasî / ji aliyê
herê m <i>region, province</i>	hevoknasî ve <i>syntactically</i>
herê mî <i>regional, provincial</i>	hevpirtik <i>simulfix</i>
herê mîti <i>regionalism, provincialism</i>	hevreh <i>cognate</i>
herf <i>letter (of alphabet), character</i>	hevrûkirin <i>bn berhevdan</i>
herika axiftinê <i>running speech</i>	hevwater, hevmane <i>synonym</i>
hevalên derewîn <i>false friends</i>	hêman <i>element</i>
hevalkar <i>bn hoker</i>	hêmana ne-peyvî <i>non-verbal</i>
hevalnav <i>bn rengdêr</i>	<i>element</i>
hevandin <i>analogy</i>	hildan <i>raise</i>
hevdanî, hevedudanî <i>bn pêkhatî</i>	hilkişîn <i>elevation</i>
hevdemî <i>synchronic</i>	hinwateryî <i>oligosemic</i>
hevdeng <i>homophone</i>	hîperkorekt <i>hypercorrect</i>
hevêl <i>parallel</i>	hoker <i>adverb</i>
hevmana, hevmane <i>bn hevwater</i>	hokerên cihî <i>local adverbs</i>
hevnivîs <i>homograph</i>	hokerên demî <i>temporal adverbs</i>
hevok <i>sentence</i>	homofon <i>bn hevdeng</i>
hevoka sade <i>simple sentence</i>	homograf <i>bn hevnivîs</i>
hevoka aloz <i>complex sentence</i>	hûrek, hûrdek <i>lower case (letters)</i>
hevokane, hevokşib <i>sentoid</i>	istisna <i>exception</i>
hevokî <i>sentential</i>	iyandin <i>iotacism, itacism</i>

îdyom, îdiyom <i>idiom</i>	kin <i>bn</i> kurt
îzafe <i>linker, izafe</i>	kirdar <i>pragmatic</i>
jêder <i>source</i>	kirdarî, kirdarînasî <i>pragmatics</i>
jêrnav <i>hyponym</i>	kirp, kirpandin <i>stress</i>
jêrxan <i>substrate</i>	kirde <i>subject</i>
jêxistin <i>omission; ellipsis; drop</i>	kişandin, kêşan <i>conjugation</i>
jêrziman <i>sublanguage</i>	kîte <i>syllable</i>
jorxan <i>superstrate</i>	kîte kirin <i>syllabify, hyphenate</i>
jornav <i>hypernym</i>	kîtekirin <i>syllabification, hyphenation</i>
jorpirtik <i>suprafix</i>	kîtebar <i>syllabifiable</i>
kar 1) (lêker) <i>verb</i> 2) (erk) <i>task, duty, work</i>	kîteker <i>hyphenator</i>
kardêr <i>ergative</i>	kîtekirî <i>syllabified, hyphenated</i>
KBL (kirde berkar lêker) <i>SOV (subject object verb)</i>	kîteyî <i>syllabic; syllabary</i>
kemper, kemperandin <i>bn</i> berhevdan	KLB (kirde lêker berkar) <i>SVO (subject verb object)</i>
kes <i>person</i>	komik <i>clause, phrase</i>
kesandin <i>bn</i> kişandin	komika navdêrî <i>noun phrase</i>
kevn <i>old, dated</i>	komika daçekî <i>adpositional phrase</i>
kevnar <i>archaic, relict</i>	
kêm <i>inadequate</i>	konsonant <i>consonant</i>
kêmasî <i>flaw</i>	kopula <i>copula</i>
kêmhejmar <i>paucal</i>	kurt <i>short</i>
kilik <i>clitic</i>	kurtkirin <i>shortening</i>

lambdasîzm <i>bn</i> landin	malbatên zimanan <i>language</i>
landin <i>lambdacism</i>	<i>families</i>
lebatî <i>active</i>	merc <i>condition</i>
lehce <i>dialect</i>	mercî <i>conditional</i>
lerz <i>phonation, voicing</i>	metafonî <i>metaphony</i>
lêker <i>verb</i>	metatez <i>metathesis</i>
lêkerên alîkar <i>auxiliary verbs</i>	meydan <i>field</i>
lêkerên parvebar <i>separable</i>	meydana wateyî <i>semantic field</i>
<i>verbs</i>	meydanî <i>field</i>
lêkerên parvenebar	xebata meydanî <i>fieldwork</i>
<i>unseparable verbs</i>	mê <i>feminine</i>
lêkerên sivik <i>light verbs</i>	mijar <i>topic, subject</i>
lêkerên komikî <i>phrasal verbs</i>	nav <i>name; noun</i>
lêkerî <i>verbal, rhematic</i>	navdêr <i>noun</i>
lêvî <i>labial</i>	navdêrê biker <i>agent noun</i>
lihevanîn <i>matching</i>	navdêrê rehî <i>root noun</i>
lihevanîna dengî-wateyî <i>phono-</i>	naverok <i>content</i>
<i>semantic matching</i>	peyvên naverokdar/binaverok
lihevkirin <i>agreement</i>	<i>content words</i>
lîtotes <i>litotes</i>	navgir, navpirtik, navbendik <i>infix, interfix</i>
makeziman <i>protolanguage, urlanguage</i>	navgirtin <i>infixation</i>
malbat <i>family</i>	navik <i>nucleus</i>
	navîn <i>medial, middle</i>

navkilik <i>endoclititic, mesoclititic</i>	nivîs <i>article, writing, script</i>
navnasî <i>onomastics, onomatology</i>	nivîser <i>author, writer</i>
navneteweyî <i>international</i>	nivîskar <i>writer</i>
navneteweyîtî <i>internationalism</i>	nivîskî <i>written, in writing</i>
ne- <i>un-, non-</i>	nivîsîn <i>to write; writing</i>
neçemandî, netewandî <i>uninflected</i>	nizm <i>low</i>
neçembar, netewbar <i>uninflectable</i>	nîşan <i>mark, sign</i>
nediyar, nediyarkirî <i>indefinite</i>	nîşander <i>determinative</i>
negerguhêz <i>bn</i> gerneguhêz	nîşankirî <i>marked</i>
nehejmêrbar <i>uncountable</i>	nîşannekirî <i>unmarked</i>
nerênî <i>bn</i> neyînî	nîv- <i>semi-</i>
neolojîzm <i>neologism</i>	nîvaxiv, nîvqiseker <i>semispeaker</i>
nerm <i>soft; unaspirated</i>	nîvdanûstandin <i>semicommunication</i>
nermbûn <i>lenition</i>	nîvkopula <i>semicopula, pseudocopula</i>
netewe <i>nation</i>	nîvlawaz, nîvqels <i>semiweak</i>
netewesazî <i>nation-building</i>	nîv-vokal <i>semivowel</i>
neteweyî <i>national</i>	nû- <i>neo-</i>
netêper <i>bn</i> gerneguhêz	nûpeyv <i>neologism, newly coined words</i>
neyînî <i>negative</i>	onomastîk, onomatolojî <i>bn</i> navnasî
nêr <i>masculine</i>	paragoj <i>paragoge</i>
nêtar <i>neuter</i>	parçe <i>part</i>
nêzîk <i>proximal, close, near</i>	parçepeyv <i>partword</i>
niha <i>now; current; present</i>	parvebar <i>separable</i>

gireya parvebar <i>separable affix</i>	pejirbar <i>acceptable</i>
pêşgira parvebar <i>separable</i>	pejirnebar <i>unacceptable</i>
<i>prefix</i>	perde <i>cord</i>
paşgira parvebar <i>separable</i>	perdeyên dengî <i>vocal folds</i>
<i>suffix</i>	petî <i>pure, native</i>
pasîv <i>bn lebatî</i>	petîperist, petîperest <i>purist</i>
paş- <i>post-, back-</i>	petîperistî, petîperestî <i>purism</i>
paşdaçek <i>postposition</i>	peyvîn, peyvîn <i>to speak; speaking, speech</i>
paşgeh <i>postbase</i>	peyiver <i>speaker</i>
paşgir, paşpirtik, paşbendik <i>suffix, ending</i>	peyv <i>word</i>
paşgirên parvebar <i>separable</i>	peyvên aloz <i>complex words</i>
<i>suffixes</i>	peyvên dariştî <i>derived words</i>
paşgirên parvenebar	peyvên dengî, peyvên wezî
<i>unseparable suffixes</i>	<i>prosodic words</i>
paşgirane, paşpirtikane <i>suffixoid, suffixlike</i>	peyvên gerok <i>wanderword,</i>
paşgirtin <i>suffixation</i>	<i>Wanderwort</i>
paşîn, paşî <i>back-</i>	peyvên pêkhatî <i>compound</i>
paşkilik <i>enclitic</i>	<i>words</i>
paşlêker <i>postverb</i>	peyvên sade <i>simple words</i>
paşvebadayî <i>retroflex, retroflexed</i>	peyvên biyanî <i>foreign words</i>
paşvebadan <i>retroflexion</i>	peyvên wergirtî/deynkirî
paşvekişandî <i>retracted</i>	<i>loanwords</i>
paşvesazî <i>backformation</i>	peyvên xwemalî <i>native words</i>

peyvên xwerû <i>simple words</i>	pêşşêwe <i>protoform, preform</i>
peyvnasî <i>terminology</i>	pêşvebirin, pêşveçûn, pêşxistin <i>development, advancement; provection</i>
peyvrêzî <i>word order</i>	pêşziman <i>proto-language</i>
peyvsazî <i>word-formation</i>	peyda bûn <i>to appear, to realize</i>
pêkanîn <i>compounding, compound</i>	pifdar <i>aspirated</i>
pêkhatî <i>compound</i>	pifdarî <i>aspiration</i>
pêkve <i>closed compound</i>	pir- <i>poly-</i>
pêş- <i>pre-, ante-</i>	pirherfî <i>polygraph, polygraphic</i>
pêşbestin <i>prepend</i>	pirkîteyî <i>polysyllabic</i>
pêşdaçek <i>preposition</i>	pirkîteyîtî <i>polysyllabism, polysyllabicism</i>
pêşdank <i>prothesis, prosthesis</i>	pirtuxmî <i>polygenesis</i>
pêşgir, pêşpirtik, pêşbendik <i>prefix</i>	pirwateyî <i>polysemic, polysemous, polysemantic</i>
pêşgirên parvebar <i>separable</i>	pircardêr <i>frequentative</i>
<i>prefixes</i>	pirdeng <i>polyphone; polyphonic</i>
pêşgirên parvenebar	pirdengî <i>polyphony</i>
<i>unseparable prefixes</i>	pirhejmar <i>plural</i>
pêşgirane, pêşpirtikane <i>prefixoid, prefixlike</i>	pirs, pirsyar <i>question</i>
pêşgirtin <i>prefixation</i>	pirsyarkî <i>interrogative</i>
pêşketin <i>development, advancement</i>	pirtik <i>morpheme</i>
pêşkilik <i>proclitic</i>	pirtiknasî <i>morphology; morphological</i>
pêşlêker <i>preverb</i>	pirzimanî <i>multilingual</i>
pêşpeyv <i>proto-word</i>	pirzimanîtî <i>multilingualism</i>
pêşrew <i>antecedent</i>	pît <i>bn tîp</i>

pozandin <i>nasalization; nasalize</i>	ragihandin <i>to state; statement</i>
pozandî <i>nasalized</i>	ragihînerkî <i>indicative</i>
pozî <i>nasal</i>	raguhastin <i>transfer</i>
pronav <i>bn cînav</i>	randin <i>rhotacism; rhotacize</i>
prosodî <i>bn wezn</i>	rast <i>correct, true</i>
protez, prostez <i>prothesis, prosthesis</i>	rastnivîsîn, rastnivîs <i>ortography</i>
qebûlbar <i>acceptable</i>	raveber <i>modified, head</i>
qebûlbar <i>unacceptable</i>	raveker <i>modifier</i>
qelew <i>emphatic</i>	rawe <i>mood, grammatical mood</i>
qertaf <i>ending, suffix</i>	rayek <i>bn reh</i>
qise, qese <i>word; speech</i>	razber <i>abstract</i>
qise kirin <i>to speak</i>	reh <i>root; stem; radix</i>
qiseker <i>speaker</i>	rehgiran <i>rhizotonic</i>
qusandin <i>clipping</i>	rehî, rehkî <i>radical</i>
plan <i>plan</i>	rehnegiran <i>arrhizotonic</i>
plankirin <i>planning</i>	rehik <i>etymon</i>
plankirina zimanî <i>language</i>	rehnas <i>etymologist</i>
planning	rehnasî <i>etymology</i>
pronav <i>bn cînav</i>	rehnasiya gelêrî <i>folk etymology</i>
qedexe <i>prohibited, forbidden</i>	rehnasandin <i>etymologize</i>
qedexeker <i>prohibitive, negative imperative</i>	rema <i>rheme</i>
ra <i>bn reh</i>	rematîk, retîk <i>rhematic, rhetic</i>
rader <i>infinitive</i>	rengdêr <i>adjective</i>

req <i>hard; aspirated</i>	ser <i>head</i>
reqbûn <i>fortition</i>	serekanî <i>source</i>
resen <i>original, native</i>	serekî, sereke <i>main</i>
rewş <i>state, condition</i>	sererast <i>correct; edited</i>
rewşî <i>statal</i>	serik <i>onset; head</i>
rêbaz <i>rule, principle</i>	serikçep <i>left-headed</i>
rêbaza dengî <i>sound law</i>	serikdarî <i>headedness</i>
rêçik <i>norm</i>	serikrast <i>right-headed</i>
rêçikdar <i>normative</i>	serpeyv <i>main entry</i>
rêz <i>line; rank</i>	serve <i>bn berkar</i>
rêzguhêzî <i>rankshift</i>	sêherfî <i>trigraph</i>
rêzik <i>rule</i>	siyaset <i>politics; policy</i>
rêziman <i>grammar</i>	siyaseta zimanî <i>language policy</i>
rêzimanî <i>grammatic; grammatical</i>	sînogram <i>sinogram, hanzi</i>
riste <i>bn cumle</i>	sînonîm <i>synonym</i>
rîzo- <i>bn reh</i>	sosyolofonetîka <i>sociophonetics</i>
rîzotonîk <i>bn rehgir</i>	sosyofonolojî <i>sociophonology</i>
romanî <i>Romanian</i>	sosyolekt <i>sociolect</i>
romanîstîk <i>Romanistics</i>	sosyolîngwîstîk <i>sociolinguistics</i>
romansî <i>Romance; Romantic</i>	standard <i>standard</i>
s-ya livok <i>s-mobile</i>	substratûm <i>bn jêrxan</i>
sandî <i>sandhi</i>	superlatîv <i>superlative</i>
seknî, sekinî <i>stop, plosive, occlusive</i>	superstrat <i>bn jorxan</i>

suplesyon <i>suppletion</i>	teşeya serbixwe <i>free</i>
supletîv <i>suppletive</i>	<i>form/morpheme</i>
şaş <i>wrong, incorrect</i>	teşeya girêdayî <i>bound</i>
şaşî, şaşîtî <i>error, mistake, flaw</i>	<i>form/morpheme</i>
şert <i>condition</i>	teşedin <i>allomorph</i>
şertî <i>conditional</i>	teşem <i>morpheme</i>
şêwaz <i>style</i>	teşemdin <i>allomorpheme</i>
şêwazî, şêwaznasî <i>stylistic</i>	teşenasî <i>morphology</i>
şêwaznasî <i>stylistics</i>	bi teşenasî, ji aliyê teşenasî ve
şêwe <i>form</i>	<i>morphologically</i>
şêwenasî <i>typology; typological</i>	tevok <i>clause</i>
şirove <i>explanation; analysis</i>	tewandin, tewang <i>bn çemandin</i>
şiroveya wateyê	têgih, têgeh <i>concept</i>
<i>semantic analysis</i>	tê gihîştin, tê gehîştin <i>understand</i>
şwa <i>schwa</i>	têgihîştin, têgehîştin <i>understanding,</i>
taybet <i>special</i>	<i>conception</i>
taybetî <i>specialty</i>	têkil <i>related, relative; mixed</i>
taybetker <i>specifier</i>	têkilî <i>connection; relative</i>
tebatî <i>passive</i>	têneper <i>bn gerguhêz</i>
temamker <i>complement</i>	têper <i>bn gerguhêz</i>
tens <i>bn dem</i>	tiştandin <i>reification, objectification,</i>
teşe <i>form; morpheme</i>	<i>thingification, hypostatization,</i>
	tîp <i>letter (of alphabet), character</i>

tomar <i>register</i>	vexwemalîkirin <i>renativization</i>
toponîmî <i>bn</i> devernav	vexwemalîkirî <i>renativized</i>
trîgraf <i>bn</i> sêherfî	vokal <i>vowel</i>
veavakirin <i>reconstruction</i>	wate <i>meaning</i>
veavakirî <i>reconstructed</i>	wateder <i>signifier</i>
zimanên veavakirî <i>reconstructed</i>	watedayî <i>signified</i>
<i>languages</i>	wategeh <i>semantic field</i>
veavêtin <i>recast</i>	wateguherîn <i>semantic change</i>
veger <i>reflex</i>	wateguhêzî <i>semantic shift</i>
veguhastin <i>shift; convert, conversion</i>	watem <i>sememe; semanteme</i>
veguhêz <i>shifter; converter</i>	watenasî <i>semantics</i>
vekevankirin, vekevandin <i>rebracketing</i>	bi watenasî, ji aliyê watenasî ve
vekirî <i>open</i>	<i>semantically</i>
vekîtandin <i>resyllabification</i>	bi watenasî zelal
vekîte kirin <i>resyllabify</i>	<i>semantically transparent</i>
vehokirin <i>refactorize; refactorization</i>	bi watenasî şêlû
vepeyvîner, vepeyvker <i>relaxifier</i>	<i>semantically opaque</i>
vepeyvkin, vepeyvandin <i>relexification</i>	waterêzî <i>semotactics; semotactic</i>
veqetandek <i>linker, izafe</i>	bi waterêzî, ji aliyê waterêzî ve
verave, veşirove <i>reanalysis</i>	<i>semotactically</i>
verave, veşirove <i>reanalysis</i>	watewergirtin <i>semantic loan</i>
verave kirin, veşirove kirin <i>reanalyze</i>	wateyî <i>semantic</i>
vewergirtin <i>reborrowing; reborrow</i>	wateyî-kîteyî <i>semantosyllabic</i>

werger <i>translation (product)</i>	xwedîtî <i>possession</i>
wergerandin <i>translation (process)</i>	halê xwedîtîyê <i>genitive</i>
wergerandina yekser <i>direct</i>	cînavên xwedîtîyê <i>possessive</i>
<i>translation, calquing</i>	<i>pronouns</i>
	paşgirên xwedîtîyê <i>possessive</i>
wergerandî <i>translated</i>	<i>suffixes</i>
wergêr <i>translator</i>	xwemalî <i>native; domestic</i>
wergirtin <i>to receive, to get; to borrow;</i>	xwemalîkirin <i>nativization</i>
<i>borrowing</i>	xwenav <i>autonym, endonym</i>
wergirtina wateyê	xwenvendî <i>endocentric</i>
<i>semantic loan</i>	xwenvendîtî <i>endocentricity</i>
wergirtî <i>received; borrowed</i>	xwerû <i>basic, pure</i>
peyvên wergirtî <i>loanwords</i>	yekhejmar <i>singular</i>
wesf, wesfêkirin <i>description</i>	yekpeyvandin <i>univerbation</i>
wesfker <i>descriptive</i>	yekwateyî <i>monosemous</i>
wesfkerî <i>descriptivism</i>	zanist <i>science</i>
wezn <i>weight: prosody</i>	zanîn <i>to know; knowledge</i>
xal <i>dot, period, point</i>	zar <i>language; dialect</i>
xalbandî <i>punctuation</i>	zarava <i>dialect</i>
xistin <i>omission; ellipsis</i>	zaravayî <i>dialectal</i>
xişok <i>fricative, spirant</i>	zaravanasî <i>dialectology</i>
xwe <i>self</i>	zarvekirin <i>imitation; onomatopoeia</i>
xwedî, xwedan <i>possessor, owner</i>	zayend <i>gender</i>

zelal <i>transparent</i>	zimanê standard <i>standard language</i>
bi watenasî zelal <i>semantically transparent</i>	zimanê zarokan <i>child language; baby talk</i>
zelalî <i>transparency</i>	
zemîr <i>bn cînav</i>	zimanî <i>linguistic, language-related</i>
ziman <i>language</i>	zimanbend <i>Sprachbund</i>
zimanê dayikî/zikmakî <i>native language, mother tongue</i>	zimangêh <i>Sprachraum, language area, language zone, linguistic area</i>
zimanê devkî <i>oral language</i>	zimannas <i>linguist</i>
zimanê fermî/resmî <i>official language</i>	zimannasî <i>linguistics; linguistic</i>
zimanê jêder <i>source language</i>	zimannasiya
zimanê kêmişeyî <i>minority language</i>	berhevder/berhevdanî
zimanê kolankî <i>slang</i>	<i>comparative linguistics</i>
zimanê neteweyî <i>national language</i>	zimannasiya civakî
zimanê nivîskî <i>written language</i>	<i>sociolinguistics</i>
zimanê pêşkêşker <i>expressive language</i>	zimannasiya derûnî
zimanê pêşwazker <i>receptive language</i>	<i>psycholinguistics</i>
	zimannasiya dîrokî <i>historical linguistics</i>
	zingok <i>sonorant</i>
	zirav <i>plain (not emphatic)</i>
	zir- <i>pseudo-</i>

zirlêker pseudoverbal

zirpêşgir pseudoprefix

zirpeyv pseudoword

zirpaşgir pseudosuffix

Kurterêbera rastnivîsînê

Li vê derê em ê rêbazên bingehîn yên kovara Kanîzar bo rastnivîsînê diyar bikin. Li şûna ku em dût û dirêj meseleyê rave bikin, em ê bi çend nimûneyan merema xwe pêşkêş bikin.⁵³

Kovara Kanîzar wiha dinivîse:

- 1) "ku", ne "ko": ew dibêje ku...
- 2) "iy", ne "îy": çiya, jiyar, kiriye...
- 3) "ji bo, li gel, li ser, bi hev re...", ne "jibo, ligel, liser, bihevre / bihev re / bi hev re..."
- 4) "dest pê dikan", ne "destpêdikan, destpê dikan, dest pêdikan..."
- 5) "bi kar tînin", ne "bikartîn / bikar tînin / bi kartînin..."
- 6) "kurd im, kurd î, kurd e, kurd in", ne "kurdim, kurdî, kurde, kurdin"
- 7) "zimanê kurdî, gelê kurd, adar, newroz", ne "zimanê Kurdî, gelê Kurd, Adar, Newroz"
- 8) "ez ê bikim, min ê bikira", ne "ezê bikim, minê bikira"
- 9) "hevalê min ê baş", ne "hevalê minê baş"
- 10) "zimannasî, serokkomar, xurttir, bilindtir...", ne "zimanasî, serokomar, xurtir, bilintir..."
- 11) "bigirim, binivîse, nekişînin...", ne "bigrim, binvîse, bikşîne..."
- 12) "lîstin, kuştin, axiftin, hefs, heft...", ne "lîztin, axivtin, kujtin, hevs, hevt..."
- 13) "Chomsky, Einstein, Shakespeare...", ne "Çomskî, Aynştayn, Şêkirspîr..."
- 14) "di kitêbê de, bi min re, ji wir ve...", ne "di kitêbê da, bi min ra, ji wir va..."
- 15) "cînav di kurdî de, gerînek li Kurdistanê, peyamek ji wî...", ne "di kurdî de cînav, li Kurdistanê gerînek, ji wî peyamek..."

Kovara Kanîzar

⁵³ Bo agahiyên berfirehtir, binêrin: Rêber – Rêbernameya rastnivîsîna kurdî:
<https://zimannas.wordpress.com/2015/07/06/reber-rebernameya-rastnivisina-kurdi/>